

מלאכת סופר

מחולק חינם!

חלק א'

דיו - שרטוט - כתיבת פסוקים
שרטוט פסוקים - דרך הכתיבה
כתב סמיכה (תעודה)

©

כל הזכויות שמורות
ע"פ דין תורה
ולהבדיל ע"פ חוק
למכון "מלאכת סופר"
ביתר עילית

אין להעתיק ולשכפל
ללא הוראת רשות מהמו"ל

להזמנות ולשאלות
ניתן לפנות למחבר
הרב חיים סיבוני
בפלא': 052-7657370
ובכתובת: ישמח ישראל 913
ביתר עילית
ובמייל: msofer052@gmail.com

הוצאה ראשונה - שבט תשפ"ד

מפתחות

א. דיני הדין.....

א) דיו שחור, ממה מכינים דיו. ב) לשמה. ג) דיו שנשתנה צבעו. ד) דיו שנעשה מדברים טמאים. ה) כתב אות בדיו ואינה שחורה. ו) בענין הנ"ל להזהר מחק תוכות. ז) רושם חלודה. ח) כתב על גבי כתב. ט) כתב על גבי כתב בדיו לח. י) אותיות שנשטטשו. יא) עפרות זהב. יב) כיסוי עפרות זהב בדיו. יג) שעה שכיסטה את האותיות. יד) שעה בס"ת בשבת. טו) עבר ומחק עפרות זהב משמות ה'. טז) כתיבה על גבי חקיקה של אות. יז) כתב על גבי כתב באות על גבי אות אחרת.

בא. דיני השרטוט.....

א) שרטוט ס"ת מזוזה ומגילה. ב) שרטוט תפילין. ג) כתב עקום בתפילין. ד) עשיית השרטוט ושרטוט בצבע. ה) השרטוט לעיכובא אף כשכתב ישר בלא שרטוט. ו) לשמה בשרטוט. ז) שרטוט כפול. ח) שרטוט נוסף בסוף העמוד בס"ת ומגילה. ט) על כמה אותיות השרטוט לעיכובא. י) שרטוט תיבות התלויות. יא) כתיבה על השרטוט. יב) כתיבה בין השרטוטים. יג) שרטוט אחרי כתיבה. יד) שרטוט שנמחק. טו) לשרטט במקום שעשו מחיקה. טז) כתב שלא על פי השרטוט. יז) שרטוט מקום הפסק פרשה. יח) שרטוט בימין.

בג. כתיבת פסוקים.....

א) כתיבת פסוקים. ב) כתיבת פיטום הקטורת. ג) למנצח בצורת המנורה. ד) המתלמדים להיות סופרים איך ינהגו. ה) כתיבת ספר הפטרות בצורה המהודרת. ו) הדרגות בכתיבת ספר הפטרות. ז) המנהגים בכתיבת ספר הפטרות. ח) עצי חיים בספרי נביאים וכתובים.

בו. שרטוט פסוקים.....

א) שרטוט בכתיבת פסוקים. ב) אופן חובת השרטוט. ג) איזה כתב חייב בשרטוט. ד) כתיבה על הנייר. ה) ההקבלה להלכות כתיבת פסוקים. ו) כתיבה שאינה מצריכה שרטוט. ז) ספרים הנדפסים. ח) אם צריך שרטוט המתקיים.

בס. דרך הכתיבה.....

א) כתיבה בימין, ואיטר יד בשמאל. ב) כתב מגילה בשמאל. ג) כותב ביד אחת ועושה כל מלאכתו ביד האחרת. ד) כותב כתב אשורית ביד אחת וכתב לע"ז באחרת. ה) הרגיל את עצמו לכתוב ביד שמאל. ו) כתיבה בפיו, ואדם שידו עקומה. ז) הפרדת דיבוקים. ח) כתיבה עם כפפות. ט) הסופר תפס בימין ואדם אחר תפס ביד הסופר בשמאל. י) כתיבה על ידי דפוס.

בח. כתב סמיכה.....

א) חובת קבלת תעודה. ב) חזרה על ההלכות. ג) סופר שעזב זמן מרובה את המלאכה. ד) סופר שנמצא שאינו יודע, ממתי נפסל מה שכתב. ה) במקרה הנ"ל וטוען שלא נכשל. ו) סופר שהמיר דתו, וכן מכר במזיד סת"ם פסולים, מה הדין סת"ם שכתב. ז) בענין הנ"ל מתי מעבירים אותו ממלאכתו. ח) ליתן תעודה רק לירא שמים. ט) נתינת תעודה לנער קודם י"ח שנים. י) שהסופר יהיה נשוי אשה. יא) ממי מקבלים כתב סמיכה. יב) נתינת תעודה מאב לבן. יג) תשלום על קבלת התעודה. יד) תעודה על קלף. טז) הגיע להוראה אם צריך תעודה.

מכתב ברכה מאת הרב בנימין חותה שליט"א

מחבר סדרות הספרים 'מי בו שבת' 'מי בא מועד' ועוד

בנימין חותה

רב קהילת אהל רחל שע"י מוסדות תורת בנימין ביתר עילית ומחבר הספרים כי בו שבת כי בא מועד ועוד וראש כולל חזון עובדיה ויביע אומר

י"ט שבט התשפ"ד

מכתב ברכה

הובאו לפני גליונות מהספר החשוב "מלאכת סופר" שחיברו הרה"ג חיים סיבוני שליט"א מחשובי רבני עירנו ביתר עילית ראש מכון מלאכת סופר המעמיד תלמידים הרבה במלאכת הכתיבה כיד השם הטובה עליו

ומזה כשבע עשרה שנה שהרב עוסק במלאכת הקודש מלאכת הכתיבה וכעת מוציא לאור עולם חיבור עצום הלכה למעשה על פי דרך פסיקתו של מרן עט"ר רבינו עובדיה יוסף זיע"א

חיבור מיוחד שכולו עוסק בהיקף ויסודיות במלאכת הכתיבה והמחבר ידיו רב לו במלאכה זו וחיבור זה עמל ויגע בו כעשר שנים להוציא דבר מתוקן תחת ידו ואמינא איישר חיליה.

ואין ספק שספרו יעלה על שולחן מלכים מאן מלכי רבנן וימשיך בהרבצת תורה לאחינו בני ישראל הצמאים לדבר השם זו הלכה.

וכל מי שיסייע למחבר להוציא לאור עולם חיבורו המיוחד יזכה לשפע בבני חיי מזוני רויחי אמן

ויהי רצון שהמחבר יזכה עוד רבות בשנים להגדיל תורה ולהאדירה אמן מתוך רוחב הדעת בשפע עד בלי די אמן.

מנאי החותם לכבוד התורה ועמיליה

ע"ה הצב" בנימין חותה הי"ו

הקונטרס נדפס לעילוי נשמת

לאה בת פסיה, קיזביקה בת חבצלת, חנוך בן ציון, אבישג בת יפה, גבריאל בן שיפרה, מסעוד בן איזה, פריחה בת עישה, אורה בת פריחה, ניסים בן בולורג'ן, אילנה בת פריג'ן, יצחק בן מזל, ויקטוריה בת רחל, אלפונסו פדהצור בן כמונה שולמית, ג'נט חנה בת שולמית.

ת.נ.צ.ב.ה.

הקדמה

'אודה ה' מאוד בפי ובתוך רבים אהללנו' על אשר גבר חסדו עלי וזיכני להוציא לאור עולם קונטרס מופלא זה, אשר כבר למעלה מעשר שנים שהתחלתי בחיבור זה אשר הוא חיבור מקיף על הלכות סת"ם וענפיו, ואף שהחיבור ברובו כבר צר צורה, בכל זאת דברי תורה כל זמן שממשמשים בהם מוצאים בהם טעם, ולכן אמרתי קודם הוצאת החיבור לאור עולם, אעברה בין הבתרים ואסדרם ואבררם ואצרפם כצדף הכסף עד היכן שידי יד כהה מגעת, וכדברי חז"ל (אבות פ"א משנה א) הו מתונים בדין.

ובאמת שהוצאת ספר בהלכה זו מלאכה מהקשות שבמקדש, שחש וחלילה לא אומר על אסור מותר ולא על מותר אסור, שהרי בטעות קלה הרי שפוגמים במצוות הסת"ם שעל זה אמרו בגמ' (עירובין יג.) שאם אתה מייתר אות אחת או מחסיר אות אחת נמצאת מחריב את כל העולם כולו. וה' יצילנו משגיאות.

וכיון שדבר זה לוקח עידן ועידינים, ובפרט שאני אתנהלה לאיטי לרגל המלאכה אשר איתי ולרגל הילדים, ואני טרוד על המחיה ועל הכלכלה, לכן אמרתי לתועלת הרבים למען הרבות הדעת וכדי שלא אמנע טוב מבעליו, להדפיס קונטרס זה אשר בו כמה עניינים חשובים שהם כבר ערוכים ומוכנים לסעודה ויש בהם חתיכה הראויה להתכבד, ולהגיש זאת לפני הסופרים ות"ח הרוצים לשמוע קול התורה(ה). ובעזה"י יעזרני על דבר כבוד שמו ללכת בדרך זו שאדפיס ואפרסם קונטרס אחד בכל פעם אחר שנעבור על הדברים בעינא פקיחא ונראה שהם דברים הראויים לעלות על שולחן מלכים, וכך בכל פעם עד אשר אזכה לעבור על החיבור כולו ואז נוציא את הדברים חקוקים עלי ספר בס"ד.

צא וראה בקונטרס זה אשר הבאתי לפני הלומד סוגיא מאוד מאוד מעניינת שכמעט ולא מדברים עליה רבותינו הפוסקים, וזה ענין כתב הסמיכה המחוייב שיהיה לסופר הסת"ם, ומה שהגיעני לעסוק בסוגיא רמת המעלה הזו, זה משום שבעוונותינו הרבים יש בדור שועלים קטנים מחבלים כרמים המפקפקים על הצורך בכתב סמיכה, ודבר זה הוא נגד דברי הפוסקים כמ"ש שם. זאת ועוד שיש סופרים שאחרי הוצאת התעודה כבר זונחים את ספרי הלימוד וחושבים שבבחינתם ובקבלת התעודה יצאו ידי חובה, וזו טעות גדולה ומרה, כמ"ש שם בארוכה, וזה חוץ ממה שהחוש מראה כמה קילקולים נוצרים בעבור זאת. והדברים ידועים בשער בת רבים.

ואסיים בתודה לבורא עולם על העבר אשר לא עזב חסדו מאיתי שזיכני לשבת ולהגות בתורה הקדושה, אשר כל חפציק לא ישו בה, ובבקשה על העתיד שיזכני להמשיך ללמוד וללמד ביתר שאת ויתר עוז, ולהוציא לאור עולם את כל החיבור הנפלא הזה ועוד כהנה וכהנה, מתוך אושר ועושר בריאות נחת ושלחה, ביחד עם רעייתי היקרה חיה תחי' מנשים באהל תבורך, ושנזכה לגדל בנינו ובנותינו לתורה וירא"ש, ותחזינה עינינו בשובך לציון ברחמים. אמן.

דיני הדין

א. הלכה למשה מסיני שאין כותבין סת"ם אלא בדיו שחור. אבל אם כתבו בזהב או בשאר מיני צבעונים, פסול. ויכול לעשות הדיו מכל דבר שיהיה שחור ומתקיים על הקלף, ולמצווה מן המובחר יעשו הדיו מעשן עצים ושמונים שבהכי יוכל לימחות ע"י מים, ועדיף לעשות מדברים הבאים מן העץ. (זוה"ק תרומה דף קנט ע"א) אלא שכיון שאיננו יודעים להכינו היטב והוא נמחק במהרה לא נהגו בו. והמנהג לעשות לכתחילה הדיו ע"י תערובת של גומא עפצים וקנקנתום. וטוב לבשל הדיו.*

עצי חיים

דבריו נראה טפי להחמיר ולא להטיל קנקנתום תוך הדיו. וראה גם בסה"ת (שם, בפסק) שכותב שמותר לתת ארמנט"ה (קנקנתום לפי רש"י) תוך הדיו כי א"ז קנקנתום דפליגי בה תנאי ע"כ. ומבואר שגבי קנקנתום שאנו רגילין בו כשיטת ר"ת (עירובין יג.) שכתב וידרוא"ל (פי' קרקע ירוקה) פליגי בה תנאי ויותר נראה שדעתו לאסור מהא דהתיר דווקא ארמנט"ה. וע"ע במרדכי (גיטין יט. סי' שלט) שפוסל קנקנתום שא"ז דיו אלא צבע. וראה במגן אברהם (סי' לב אות ב) שמביא משם מהרי"ל (סי' קכז) שדעת רש"י לפסול אדרמינ"ט וכו' ומבואר שס"ל למהרי"ל שלא נותנים קנקנתום לדיו ולכן לרש"י שמפרש שהיינו אדרמינ"ט אז לא נותנים זאת לדיו. (וראה ברש"י סוטה יז: שפי' קנקנתום, וידריו"ל או אדרמינ"ט)

אבל שאר הראשונים דעת אחרת עימם דהנה התוס' (גיטין שם) והרא"ש (ס"ת סי' ו) והר"ן והרמב"ן (גיטין שם) והגמ"י (תפילין פ"א ה"ד) והמרדכי (שם) בשם ראב"ן דחו ראיות ר"ת שאסר להשים עפצים בדיו, וכ"כ במאירי (קרית ספר מאמר א ח"ד) וז"ל: ואעפ"י שאין הראיות כלום לדעתי וכו' ע"ש שפורך כל ראיות ר"ת, והר"ן שם אף הביא ראייה שדיו עם עפצים קרוי דיו, מירושלמי (גיטין פ"ב ה"ג) מטיל בו דיו שאין בו עפצים ומשמע שיש דיו עם עפצים וכ"כ בהגמ"י ובעוד ראשונים וראה בגר"א (סי' לב ס"ג). וכ"כ הרמב"ם להלכה שאם עשו דיו מעפצים וקנקנתום כשר לכתוב בו סת"ם, והוסיף שהל"מ שנאמרה לכתוב בדיו לא באה לאפוקי עפצים אלא לאפוקי שאר צבעים כגון האדום והירוק וכיוצ"ב. ומבואר שאף גבי קנקנתום שרי וכמנ"ד בגמ' לכל

א. איתא בגמ' (שבת קג:) כתב שלא בדיו או שכתב את האזכרות בזהב הרי אלו יגנוזו. ושמעינן מינה שצריך לכתוב 'בדיו'. ונח' הראשונים מהו 'דיו' שצריך לכתוב בו. דעת ר"ת (מגילה יט. גיטין יט. שבת כג.) שהדיו שמכניס מעפצים (היינו עפצים גומא וקנקנתום בתערובת מים) אינו קרוי דיו, ומביא ראיות לדבריו. ולדבריו הדיו צריך להעשות כהדיו שהיה בזמן הגמ' שהוא קרוי דיו ולא דבר שמחדשים מזמן לזמן בצבע שחור. והדיו שהיה בזמן הגמ' היה רקיקין יבשין שהכינו, וכשבאים לכתוב שורין אותן קצת במים ואז מתרכזין ונהיה דיו. אבל לא פי' לנו בתוס' בדיוק ממה לעשותו, אבל בטור (יו"ד סי' רעא) כתב וז"ל ופי' ר"ת שאין נקרא דיו אלא מה שעושין אותו ממיני 'קוצים ידועים' וכו' ע"ש. וכ"כ באו"ז (סי' תקמב) בשם ר"ת, ובסה"ת (סי' קצה) נחת לפרש יותר וז"ל: ששורין קליפות של עץ כשף (אגס, כ"ה במאירי קרית ספר עמ' לו) או של עץ אחר, במים על האש, ושולקין אותן שם, והלחלוחית מהקליפות יוצא מהמים, והם אחרי כן נקרשים אותן המים ומתייבשים עד שנעשים דיו. וכו' ונותנים עימו מים לאחר כן לעשותו לח. עכ"ל. ולהלכה מסיק כדברי ר"ת. וא"כ לשיטת ר"ת וסה"ת אין לתת עפצים בדיו, וכ"ד היראים וסמ"ג וכ"ה דעת רבינו מנוח (תפילין פ"א ה"ד). ויש שיטה נוספת שאין לתת קנקנתום לתוך הדיו, וביסוד הדברים זה מח' בב' ברייתות בעירובין (יג.), וכ"ד הרמב"ן (גיטין יט.) שהביא את פי' רש"י לקנקנתום (שפי' אדרמינ"ט) ושואל והרי כן נותנים זאת בדיו, ותיירץ שיש פי' אחר לקנקנתום, ועוד תירץ 'שמא' סוברים כמנ"ד לכל מטילין קנקנתום חוץ מפרשת סוטה (עירובין שם), ומתורף

עצי חיים

שודאי דעת הרמב"ם והרא"ש חדא הם וכתב דבריו בטוב טעם ודעת, וכ"כ בערוך השולחן (סי' רעא אות לג). וע"ע באניה דיונה (סי' רעא פ"ט ד"ה ומלאכת הדיו) שהביא קושית הבנ"י על הב"י, וכתב שודאי בין להרא"ש בין להרמב"ם 'דיו' נעשה מב' דברים יחד והרא"ש נקט חדא והרמב"ם נקט חדא ולא פליגי. וראיתי ג"כ במשנה"ס (פ"ג ה"א בביאור"ס ד"ה כשרים) שעמד בזה על דברי הביה"ל הנ"ל. וכ"כ ביר"ש (ח"א פ"ג הערה 2) ע"ש.

ועכ"פ להלכה כבר נמנו ורבו רוב מנין ורוב בנין להכשיר דיו שלנו הלא המה גאוני ארץ הרמב"ם הגמ"י בשם רבינו שמחה הראב"ן שהוא במרדכי הרא"ש הר"ן הרמב"ן והמאירי שכתבו להכשיר דיו שלנו שנעשה ע"י עפצים. ולדבריהם י"ל כמו שהב"י משווה דעת הרא"ש עם הרמב"ם ה"ה לכל הני ראשונים אף שלא כתבו בפ"י שכל צבע דיו כשר ה"נ דעתם כדעת הרמב"ם, וכ"ה מפורש בר' שמחה ובמאירי, וכן לענין קנקנתום דעת כמה ראשונים שכשר ליתנו בדיו וכמסקנת סוגיא דעירובין. ובאמת שם בסוגיא דין זה נאמר בשם רבי מאיר וכותב בגינת ורדים (חאו"ח כלל ב סי' טו) שכל מקום שר' מאיר אומר דין בהלכות סת"ם נראה יותר שהלכה כמותו, מכיון שהיה סופר, וא"כ דייק בדינים אלו יותר. ואף שיש להקשות על דבריו כמובא באניה דיונה (דף צד: שדחה דברי הביאור מרדכי שס"ל הכי) מ"מ הכא משמעות מסקנת הסוגיא היא, וכדעת הרמב"ם, ואף מי שנסתפק בזה לא פסל זאת במוחלט, לבר ממנה"ל ומרדכי הנ"ל. וע"כ לעיקרא דדינא פסק לנו השו"ע בכמה דוכתי שאפשר לעשות דיו מכל צבע שחור בין מעפצים ובין מקנקנתום, וכן המנהג לכתוב בדיו העשוי בתערובת גומא עפצים וקנקנתום וכן העיד בב"י, וכ"כ הגר"ז (סי' לב ס"ד) מק"מ (סי' לב סק"ד) קו"י (סי' רעא אות יז) מ"ב (סי' לב סק"ח) קס"ה (ס"ג ס"א) וש"פ. וע"ע בפ"ת (סי' רעא אות יז) ובביה"ל שהביאו למשכנות יעקב (סי' לז) שג"כ לומד בהרא"ש שחולק על הרמב"ם ומצריך גומא בדווקא ולכן מסיק שגם העושים מעפצים וקנקנתום יניחו גומא לצאת יד"ח כו"ע, וכבר ביארנו שהרא"ש והרמב"ם וש"פ בחדא שיטתא אזלי ומ"מ גם לשיטתו דיו דידן שעושים גם עם גומא טוב הוא.

מטילין קנקנתום חוץ מפרשת סוטה שצריכה לימחות, וכ"כ שם בהגמ"י וכן מסקנת האו"ז שם, וראה עוד בפ"י המשניות לרמב"ם סוטה (פ"ב ה"ד) והובא בב"י וכ"פ בשו"ע (סי' לב ס"ג וסי' תרצא ס"א ויו"ד סי' רעא ס"ו). [והא דכתב הרמב"ם שמצווה מן המובחר בדיו העשוי מעשנים הוא משום דלכתחילה עדיף טפי כתב שיכול לימחות ככסוטה, די"א שילפינן כתיבה כתיבה מהתם, כ"כ בבנ"י (סי' רעא) והגר"ז (סי' לב) ומהר"ם בנעט (מרדכי סי' תתקסה), וראה במור וקציעה (שם) שפ"י שעדיף טפי שיוכל לימחק כדי שיוכל לתקן בקל אם יטעה.] וראה בכ"מ שאחר שכתב דברי הרמב"ם שכשר בכל דבר הביא שכ"כ הרא"ש, וכ"נ בב"י שהשווה דעת הרמב"ם והרא"ש, דהיינו שדיו יכול ליעשות מכל דבר שירצה והעיקר שיהיה שחור ומתקיים על הקלף, וכ"כ בב"ח (יו"ד סי' רעא) וכמ"ש בכל הראשונים הנ"ל. אבל בביה"ל (סי' לב ס"ג ד"ה יכתבם) כתב בפשטות שהרא"ש והרמב"ם פליגי דלרמב"ם א"צ אלא צבע שחור המתקיים ולרא"ש צריך דווקא 'דיו' אלא שדעתו שגם עפצים עם גומא הוי 'דיו', אבל לא כל צבע שחור יהיה כשר, וכ"כ במלא"ש (סי' ד בבינה אות ה בשם מהר"ם בנעט שם) לחלק בין דעת הרא"ש לדעת הרמב"ם כנ"ל. ובאמת המתבונן בלשון הרא"ש יראה שכשדחה דברי ר"ת כתב על דיו עם עפצים שזה 'נקרא דיו' ומשמע קצת שיש ענין 'לדיו', ונוסיף שכ"נ מהמרדכי (גיטין) שכותב על קנקנתום שמטיל בדיו שא"ז דיו אלא צבע, ומבואר שיש ענין 'בדיו' דווקא, ולא רק שיהיה שחור ואף שלא ס"ל כר"ת גבי עפצים אלא כהראב"ן שלא חייב דווקא דיו יבש בכל זאת צריך דווקא דבר הנקרא 'דיו' ולא רק צבע שחור. ודברים אלו גרמו לביה"ל והמלא"ש לחלק בין דעת הרא"ש לדעת הרמב"ם. אבל כנזכר דעת הב"י והב"ח שאין חילוק כלל בין הרמב"ם והרא"ש, דאחר שהרא"ש דחה דברי ר"ת נדחו כל דבריו והעיקר שיהיה שחור. וכ"נ מהדברי חמודות (על הרא"ש שם) שהשווה דעת הרמב"ם לדעת הרא"ש. וראה עוד בבנ"י (הארוך סי' רעא ס"ג) שהעיר ע"ד הב"י היאך השווה דעת הרמב"ם והרא"ש ע"ש. ועמד עליו בזה בפ"י קון יונה (בנ"י בהוצאה עם פ"י קון יונה) ויישב והכריח כדברי הב"י

ב. דיו א"צ לעשותו לשמה, והמחמיר לעשותו לשמה תע"ב, ואעפ"כ מותר להשתמש בו לדבר חול.²

ג. כתב בדיו שחור ונשתנה אחרי זמן מה לצבע אחר שאינו שחור פסול.³ ואם מחמת יושן נשתנה וכדרך הדיו שברבות השנים נהיה מעט חום, יש בזה מח' הפוסקים ולהלכה

עצי חיים

דמי לדברי הרמב"ם, ומ"מ גבי דיו הפוסקים נקטו כן להלכה ראה בקס"ה (סי' ג ס"ג) ובמלא"ש (סי' ד ס"ג) והו"ד בקו"י (סי' לב אות יד) ובמ"ב (סי' לב אות ח) ובמאיר עיני סופרים (סי' ד ח"ב ה"א) ובמאסף לכל המחנות (סי' לב אות כג), אמנם במק"מ (סי' רעא אות לח) אחר שהביא דברי הבאר עשק כתב שמדברי בעל המלחמות (סוכה ט) משמע שלומד בדעת בעל המאור שדיו צריך לעשותו לשמה, וכ"כ בביאור"ס (שם) שלכתחילה יעשהו לשמה, וכשעשו דיו לשמה מותר להשתמש בו לחול וא"צ לחשוש לכתוב בו רק ד"ת, מק"מ (שם). ובביה"ל (סי' מב ס"ג ד"ה כה"ג) הביא להמשכנ"י (סי' נה) שאוסר להשתמש בו לחולין והביה"ל מסייע דבריו מהרמב"ן הנ"ל, ולכן מסיק שיותר טוב להתנות על הדיו הזה, וכ"כ לחוש לדבריו בהגהות איש מצליח (סי' ל"ב ס"ג) ובסתם סת"ם כהלכתן (פרק ד), וראה במשנה"ס (שם בשעה"צ) שכתב שהיום שנוהגים להתאמן בכתיבה או לנסות הקולמוס בדיו של הכתיבה הוי כהתנו ואף בלא התנו שרי להשתמש בו לחולין, ובאמת שבלאו הכי יש ס"ס להקל שמא כהרמב"ן שחולק על בעל המאור וסובר שא"צ כלל לשמה, וגם אם בעלמא צריך לשמה שמא כהבאר עשק בדיו שא"צ לשמה, ושמא כהרמב"ן (סוכה ט. במלחמות) וסה"ת (סי' קצ) שס"ל שהזמנה לאו מילתא אף בגוף קדושה, וכ"ש לפי סברת הביאור"ס שודאי יש להקל אף לאשכנזים בשופי לכתוב בו אף בלא תנאי.

ג. ברמב"ם (סת"ם פ"י ה"א) כתב שאחד מהדברים הפוסלים הס"ת זהו 'שנכתב שלא בשחור העומד', ובפשט הדברים יש לעיין האם העומד קאי על הדיו שלא ימחק או שקאי על השחור דהיינו שלא ימחק שחרוריתו ותמיד ישאר שחור. והנה במק"מ (סי' רעא אות לו) הביא את דברי המ"א שכתב שאם בשעת כתיבה לא היה צבע הדיו כשר, אסור להעביר

אלא שלכאורה יוצא שכדי לצאת כל שיטות הפוסקים היה ראוי לכתוב בדיו העשוי מעשני עצים וכדו' וכמ"ש המ"א (סי' לב אות ב) בשם מהרי"ל, וכמ"ש הרמב"ם בעצמו שזה עדיף טפי, אלא שלא נהגו בדיו זה וכמ"ש המ"א שם, והטעם מפני שהוא נמחה מהרה ואין אנו יודעים להכינו היטב וכמו שהעידו הפוסקים, וראה בקו"י (סי' לב אות יב) ובמ"ב שם בשם ברכ"י (סי' רעא ס"ז) בשם מהר"ם פריבינצאל, וכתבו שאין לשנות כי מנהג אבותינו בידנו, וכ"כ במק"מ (שם) שאין לשנות, אמנם בקס"ה (ס"ג ס"א בלשכה) תמה מדוע לא נהגו בזה הדיו וכתב שהוא ניסה אותו והוא דיו יפה וכו', וכבר הביאו במלא"ש (כלל ד אות ב) וכתב עליו שבזכור לאברהם (חיו"ד סי' רעא) כתב שלא נוהגים בו משום שמתקלקל מהרה. ובאמת ראה שהקס"ה לא כתב שהוא דיו מתקיים, אלא שהוא דיו יפה, וזה לא מספיק לדברי האחרונים שכתבו שהוא מתקלקל במהרה, וכ"כ בערוה"ש (יו"ד רעא אות לד) והו"ד במאלה"מ (סי' לב אות כ). וכן עיקר וכמנהג ישראל.

וזמ"ש וטוב לבשל הדיו, באמת מדינא א"צ לזה כנ"ל שהעיקר צבע שחור המתקיים, אלא שהרמב"ן כתב על דברי ר"ת שעפצים לא הוי דיו, שאחרי שמבשלים אותם הוי דיו, וכ"כ הר"ן (גיטין יט). ולכן כתבו בפוסקים שטוב לבשל הדיו. מ"ב (שם) בשם משכנ"י. אבל א"ז לעיכובא, וכמ"ש כ' בבנ"י 'או מבשלין' וכ"כ בקו"י (סי' רעא) שמנהג בגדד ששמים במים או מבשלים אותם, וכל הפוסקים, כהרמב"ם ושאר ראשונים שביארו מעשה הדיו לא הזכירו לבשל הדיו.

ב. בבאר עשק (סי' קט) כתב שדיו א"צ לעשותו לשמה, והביא ראייה מדברי הרמב"ם שכתב היכא דאיתמר איתמר, ולשמה בדיו לא איתמר, וכבר עמד על דבריו בזה בביאור"ס (סי' ג ד"ה א"צ) ותמה דדברי הרמב"ם הללו אינם להלכה ונושא ונותן בזה האם

בס"ת יש להקל בזה, ובתו"מ ראוי להחמיר.⁷ ועכ"פ בס"ת כשאין טורח גדול יעבור

עצי חיים

בדיו כדבעי וברבות השנים נשתנה צבעו לאדמדם 'כדרך הדיו' ה"ז כשר שהרי כ"ה דרך הדיו וכתב בדיו, אבל בנשתנה לאדום ממש מה שאין כן דרך הדיו ודאי שפסול. וראה במ"ב (סי' לב אות קכח) שהביא דברי הפמ"ג שאם קפץ החלק העליון של הדיו ונשאר החלק התחתון והאדים פסול דאודם אין כשר לסת"ם וכתב עליו שהחת"ס פליג וסובר שאם מחמת יושן כשר. ומבואר שהבין בדעת הפמ"ג שלא חי' בין יושן למיד, שתמיד אודם פסול לסת"ם וצריך שחור בלבד. וכן הבין בקס"ה (סי' ג ס"ב) שציין מקור לדבריו את הפמ"ג וכן הבין במשנה"ס (סי' ט אות לד). אלא שיש לעיין דהרי גם לחת"ס כל מה שכשר זה דווקא 'כדרך הדיו', והרי שהפמ"ג מדבר בציור 'שנקלף השחרות העליון' דהיינו שיש ריעותא מסויימת שנקלף החלק העליון ואין זה כדרך הדיו, אבל במקרה שלא נקלף רק נשתנה אפשר דיודה לחת"ס, ובאמת שכן מורה לשון החת"ס וז"ל ומ"ש הפמ"ג דלמה ליה למ"א למימר דנשאר חלודה הא אפי' נשאר אודם גמי פסול, אין הכוונה שהיא עצמה מתאדמת מחמת יושנה, שזה היה כשר כמש"כ לעיל, אך לפעמים באורך הימים מתגרר הדיו ובתחתוניות שוכן הוידרוא"ל (קנקנתום) לבדו וכשקופצת הדיו נשאר האי אודם לבדו, וזה בודאי פסול שכבר הופרש גוף ועיקר הדיו והובדלו זמ"ז. עכ"ל. ומבואר שגם הוא מודה לדברי הפמ"ג שאם קפץ החלק העליון פסול ונראה יותר שהוא מבאר דברי הפמ"ג מאשר חולק עליו, וכן העיר בהגהות חת"ס (מהדורת המאור אות ח) וכן משמע במק"מ (סי' רעא אות מג) וכ"ד היב"א (ח"ט יו"ד סי' יט) להשוות דעת החת"ס והפמ"ג, אבל מ"מ ודאי שעצם דברי החת"ס שנויים במח' גדולה דהנה הבנ"י (סי' רעא ס"ו) כותב 'וכן דיו שנתיישנה ואבד מראיתה פסולה', וכ"כ במלא"ש (כלל ד אות ב) ובקס"ה (סי' ג ס"ב) וכ"כ בפ"ת (סי' רעא אות יח) בשם ספר חמודי דניאל וכ"כ באניה דיונה (סי' רעא פ"ט ה"ו), ובמה שדייק החת"ס מהא דהל"מ לכתוב 'בדיו', כבר ביאר זאת בביה"ל (סי' לב אות ג ד"ה יכתבם) שאם היה נאמר שחור

ע"ז שו"פ דיו משום שלכס"ד, ודקדק שמשמע שאם אחרי הכתיבה נשתנה צבעו כשר (הדבר קצת צריך עיון דמהמ"א משמע רק שאין בעיה בכסדרן בהעברת קולמוס אבל מי יימר שזה כשר כמות שהוא, ובאמת כדברי המק"מ נקט גם בקס"ה (חקירה ז) בדעת המ"א, וצ"ל שכיון שאין בעיה של כסדרן אז גם אין צורך להעביר קולמוס וזה כשר וכדברי מרן בסעיף כז) וכתב עליו שאין נראה כן מהפוסקים, וכ"כ במלא"ש (כלל ד אות ג בבינה) וז"ל: והרי זה דומה לתפילין שנתקלקל ריבועם דפסולים המה אע"פ שמתחילה היו מרובעים, ע"כ. דהיינו שכיון שכן הלכה למשה מסיני הרי שצריך להיות כן תמיד, וכתב שכן מוכח מהפמ"ג (סי' לב בא"א אות לט) וכ"פ בקס"ה (סי' ט ס"ט) ובקו"י (סי' לב אות קמ), ובחת"ס (יו"ד סי' רנו) הוסיף שדיו שחור שאחר כמה זמן נשתנה צבעו מה שאין מצוי בשאר דיו לא מבעיא שנפסל מכאן ולהבא אלא אף בזמן שהיה הדיו שחור פסול משום שאינו מחוסר מעשה וכבר החל הנגף ע"ש. ובאמת יש כמה פוסקים שנקטו כהמ"א שאם נשתנה אח"כ כשר וכמש"כ בשו"ת חסד לאברהם (ח"א חיו"ד סי' פז) ובמשנת אברהם (סי' טו אות כ) וכן באליה רבה (סי' לב אות כז) העתיק דברי המ"א. אבל אנו כפשט הפוסקים נקטינן שהדיו צריך להיות שחור, וכמש"כ בשו"ת שבט הלוי (ח"ט סי' רטז) שאנו נוהגים להחמיר. וצריך לדעת שכל דברינו אמורים באבד ממנו שם שחור לגמרי אבל בנשתייר בו קצת שם שחור יש להכשיר, כ"כ בבית שלמה (או"ח סי' ז) והו"ד בקו"י (שם) ובמאלה"מ (סי' לב אות רעה) ובמשנה"ס (סי' ט אות לג).

ד. בחת"ס (יו"ד סי' רנו) נשאל מהגרש"ק מה דין דיו שמחמת יושן נשתנה לאדמדם כדרך הדיו האם כשר או פסול, והשיב שהנה לדעת הרמב"ם ההל"מ 'כותבין בדיו' בא למעוטי שאר צבעים וא"כ אמאי הגמ' לא נקטה שצריך 'לכתוב בשחור' ונדע לאפוקי שאר צבעים, וביאר שאם היתה הל"מ לכתוב בשחור אז היה צריך להיות שחור כל הימים אבל עכשיו שנאמר לכתוב 'בדיו' הרי שאם כתב

עם דיו חדש על האותיות להאירן ולקיימן. ויכול לעשות זאת אף בשמות הקדושים.⁷ ולא יכתוב בצבע שאינו שחור שדרכו אחר כמה רגעים להשחיר, ואם כתב בצבע כזה יש מחלוקת בדבר!

עצי חיים

משום דהוי מוחק את השם משום כתב על גבי כתב. אלא ששאר הראשונים פליגי עליה וכמובא בתה"ד (סי' מח) ובמהרי"ל (סי' קכז) ומהר"י אבוהב (סי' לב אות כ) בשם או"ח, וכן נפסק להלכה בשו"ע (סי' לב סעיף כז) דשרי להעביר דיו על הכתב שנתיישן ולא חי' בין כל הכתב לשמות הקדושים, וכן דקדק בברכ"י (סי' לב סק"י) והו"ד בשע"ת (סי' לב סכ"ז). וראה עוד בלשכה"ס (סי' יא ס"ב) שכתב להוכיח כן אף מדברי הטור והרא"ש והביא שכ"ה גם בנוב"י ע"ש. ובנידון דידן אף שנתאדם קצת מ"מ עדיין שם דיו עליו, וכ"כ בשו"ת חת"ס (יו"ד סי' רנו) דקרוב לודאי שמותר להעביר קולמוס אף על שמות ה', והו"ד במ"ב (סי' לב אות קכח) וכ"כ בקו"י (אות קמא) שכן מנהג בגדד שכשמעבירים קולמוס לחדש הכתב מעבירים אף על שמות הקדושים. וראה עוד בפ"ת (סי' רעו אות ו) ובמאלה"מ (סי' לב אות רעג) שהביא להקת פוסקים שמקילין בזה. וכ"כ בשו"ת יבי"א (ח"ט חיו"ד סי' יט) וע"ש שהאריך בזה והביא שאף לתשב"ץ עצמו יש להקל (ע"פ מש"כ בח"א סי' ב). ודע דכל זה קאי רק במה שהקלנו בדיו שנתיישן דהיינו שקצת נהיה אדמדם כדרך הדיו וכדברי החת"ס, אבל בנשתנה לאודם ממש שהוא פסול, יהיה אסור להעביר דיו על השם. וגם לפוסקים שסוברים שבכה"ג ליכא משום מוחק את השם, וכמש"כ בפ"ת הנ"ל, (וראה עוד לקמן בדיון זורק עפרות זהב על השם) מ"מ יודו שפסול מדין כתב ע"ג כתב, כהכרעת הפוסקים שהכתב התחתון עיקר, וכמש"כ בשו"ע (אהע"ז סי' קלא ס"ה) וכ"כ בחת"ס (סי' רנו) והו"ד בביה"ל (סי' לב ס"ג ד"ה הרי אלו) וע"ע לקמן בדיני כתב ע"ג כתב.

1. בביה"ל (סי' לב ס"ג ד"ה יכתוב) נשאר בצ"ע. ובמלא"ש (כלל ד אות א) כתב לפסול בפשיטות, וראה עוד בהלכה ברורה (סי' לב ס"ג אות ח), ובקונטרס הלכות סת"ם של הר' מיכאל חימי שליט"א (סי' לב ס"ג אות ו) הביא שכן דעת הגר"ש

כל מה שבשם שחור יקרא כשר, אבל עכשיו שנאמר 'דיו' צריך דווקא שחור כדיו ע"ש. וכ"כ לתרץ במלא"ש (שם בבניה). ובבנ"י (סי' רעא שם בארוך) כתב שלא מהני כל שחור שיהיה אלא 'דיו' דהיינו צבע עם ממשות שיעמוד על הקלף ולא יבלע בתוכו כמים. ובאניה דיונה (סי' רעא פ"ט בהקדמה במאיל המלואים) כתב ליישב דאי נאמר שחור הו"א אפי' בשחור שאינו מתקיים קמ"ל 'דיו' שהוא מתקיים (וזה הפוך מדברי החת"ס), ובהמשך דבריו כתב עוד ליישב שנקט 'דיו' לומר שהדיו דווקא יעשה מחיבור של ב' דברים ע"ש. עכ"פ מצאנו כמה ביאורים שונים לבאר שלא כדברי החת"ס. וראה במאלה"מ (סי' לב אות רעה) שהביא כמה פוסקים דס"ל כדברי החת"ס, וכ"ד הערוך השולחן (יו"ד סי' רעא אות לו), וכ"ש לפמ"ש לעיל שדעת החסל"א והמשנת אברהם שאפי' נשתנה בזמן מועט כשר. ולענין הלכה כתב בשו"ת שבט הלוי (ח"ט סי' רטז) שנוהגים להחמיר שאפי' בנשתנה מחמת יושן פסול, וצריך להעביר קולמוס על הכתב בס"ת, ומ"מ בשעת הדחק לענין קריאת התורה מיקל בזה ע"פ דברי מהר"ם שיק (יו"ד סי' רנח) שהקל בזה בצירוף סברת הרמב"ם שמתיר לברך על ס"ת פסול, ובמשנה"ס (סי' ט אות לד) מסיק לדינא שאף שאין למחות ביד המקילין מ"מ בתו"מ שזה חשש דאורייתא ראוי להחמיר לכתחילה. וכן בהלכה ברורה (ח"ב בשו"ת סי' יד) סומך ידיו על דברי החת"ס וכותב שמדינא כשר אפי' בתו"מ אלא שטוב להחמיר, וע"ש בשער הציון שהביא חבל פוסקים דס"ל כהחת"ס. וראה ג"כ ביבי"א (ח"ט חיו"ד סי' יט) שדן גבי ס"ת כזה האם יכול לקרות בו בצבור ומתיר ע"פ סברת החת"ס וסייעתו ובצירוף דעת הרמב"ם בתשובה שמתיר לקרות בס"ת פסול. אבל על תו"מ לא דיבר ולכן כתבנו ע"פ הפוסקים הנ"ל שבתו"מ לכתחילה ראוי להחמיר.

ה. כתב בתשב"ץ (ח"א סי' קצג) שס"ת שנתיישן אין להעביר עליו דיו לחדשו ובפרט בשמות הקדושים

ד. לכתחילה יש לכתוב בדיו שנעשה רק מדברים כשרים, ואם כתב בדיו שנעשה מדברים טמאים ואפי' האסורים בהנאה כגון יין נסך וכדו' כשר'.

עצי חיים

לחשוש משום שאסור בהנאה. וראה בגידוה"ק (סי' רעא אות טו) שדן שהרי מצוות לאו ליהנות ניתנו, ופי' בטעם לאסור משום שהס"ת שווה ממון והרי שכאן נהנה מאיסורי הנאה, וכדברי הדב"ש להתיר כתבו ביד אליהו (סי' לה) ובאר עשק (סי' קט) והו"ד בבאה"ט (סי' לב ס"ה) וכ"פ במ"ב (אות ח) בזה"ל: מותר לכתוב בדיו הנעשה בסתם יינם, ועיין בשע"ת וכו' עכ"ל. ובשע"ת הביא לסוף דברי הדב"ש שמ"מ נכון לקדש עצמנו במותר לנו ולהרחיק מן הכיעור ומן הדומה לו. וראה בקו"י (סי' לב אות יג) שהביא הפוסקים הנ"ל, וכתב שדעת המעשה רוקח על הרמב"ם (פ"א ה"ד) והמלא"ש (כלל ד אות ג) לאסור, וע"ע במאלה"מ (סי' לב אות כב) שכותב לפסול בשם כמה פוסקים. ובאמת הרואה במלא"ש יראה שפסול והביא סייעתא מדכתב הר"ן גבי שופר מבהמה טמאה שפסול, ובפשטות א"ז ראייה דלא דמי כלל כנ"ל ששם השופר הינו בעין ממש משא"כ הכא שבטל טעמו ואבד שמו, והביא שם מפחד יצחק ערך דיו שיש נזהרים מלכתוב בדיו הלקוח מן הגויים וכו', ובפשטות גם זה אינה ראייה לפסול שהרי נקט לשון 'יש נזהרין' ומשמע שא"ז מדינא. וכ"כ בקס"ה (סי' ג ס"ג) שמצד הדין אין איסור לכתוב בדיו הנעשה מסתם יינם ומ"מ נכון להרחיק מן הכיעור ומן הדומה לו, וע"ש בביאוה"ס (ד"ה ואם) שדן בצבע שנעשה מדבק טמא והביא שאפשר שזה מח' ראשונים בין הרמב"ם שמתיר והראב"ד שאוסר אף בנשתנה שמו וצורתו, והביא לכ"מ שס"ל שאף בדבר טמא כיון שנתשתנה שמו וצורתו הרי שפנים חדשות באו לכאן, והביא גם לנוב"י (חאו"ח ס"א) שאוסר להשים דבר טמא בצבע העשוי לבתים, ומסקנת המשנה"ס שם שבדיעבד אין לפסול. ולפי דברי הכ"מ הזה יתורץ שאלת המהרש"א (יו"ד סי' קלד ס"ג) ששואל למה הרמ"א התיר דיו וצבע הנ"ל והרי אפר אשירה אסור, ולפ"ז א"ש דאפר אשירה אסור כשהוא בפני עצמו דקרי ליה 'אפר אשירה' אבל כשהוא בדיו הרי שהוא כאינו כלל, ובאמת שכבר מרן היבי"א (ח"א

אלישיב זצ"ל לפסול. אמנם בשו"ת הרי בשמים (מהדו"ת סי' ו) כתב להכשיר זאת, והו"ד במאלה"מ (סי' לב אות רעט) וכ"פ ביר"ש (פ"ג הערה *) וראה עוד באניה דינוה (סי' לב פ"ט אות ב בתפארת אריה) ויש לפלפל בדבריו. עכ"פ מידי מח' לא יצאנו וראוי להחמיר בדבר זה שהוא הל"מ.

ז. ביסוד הדין מצאנו למרן הב"י (יו"ד סי' ככג) שהביא מח' ראשונים האם שרי להשים יין נסך בתוך הדיו, וכתב שהמנהיג ור"ת מתירים וכ"כ האו"ח בשם הרא"ה שהרי עכשיו שהיי"נ בתוך הדיו הרי הוא כעפר בעלמא, והביא שדעת ר"י לאסור ואח"כ הביא לפרש דבריו דווקא בשהדיו צלול דניכר בו היין נסך אבל בדיו עם קנקנתום וכדו' שהיין לא ניכר בו מתיר, והביא שם בסו"ד לר"ן (בתשובה סי' ע) שכותב שכן המנהג, וכ"פ שם מרן להלכה (סעיף ה) שתבשיל שמעורב בו יין ואינו ניכר ונגע בו גוי מותר באכילה ואינו יי"נ, וכ"פ הרמ"א (סי' קלד ס"ג) וז"ל: ונראה דהוא הדין בדיו אפילו היה בו ודאי יי"נ אינו אלא פגם ושרי כן נראה לי, עכ"ל. ובמה שמרן שם אסר משקים של עכו"ם שדרך ליתן בהם יין, פי' הרמ"א שה"מ שהיין בהם לשבח. וראה במלאכת הסופר (זבארו, משפט הדיו והקולמוס אות כד) שהביא לר"י שאסר מטעם שהיי"נ אסור בהנאה, ולכא' משמע שבשאר דברים טמאים שאינם אסורים בהנאה שרי, ובאמת שיש עוד נפ"מ דהנה בדב"ש (סי' קסב וקסד) דן להכשיר דיו הנעשה מסתם יינם מתרי טעמי חדא שהרי היי"נ נעלם והוי כעפר בעלמא, ועוד שזה דומה לעורות נבלות וטרפות דשרי משום שמינם מותר בפיד, והי"נ היין הזה מינו מותר רקק שפה קרה מקרה שאסרו. והנה לטעם הא' הרי שטענת הרי"ף בטלה משום שהרי זה כעפר בעלמא, וכן מצינו בתמורה (לא). גבי אפרוח מביצת טריפה שמותר באכילה משום שהוא נוצר אחרי שהביצה הסריחה והוי כעפרא בעלמא (ע"ש ברש"י), אמנם לטעם הב' שאין חשש מן המותר בפיד, מכל מקום עדיין יש

ה. מצוי שכותבים בדיו רגיל כשנשארו בקולמוס מעט דיו ואז הכתב נראה לבן שהוכחה מראיתו או נוטה לחום וה"ז אות פסולה, וכן מצוי כשכותבים אחר ששטפו הקולמוס ולא ניגבוהו יפה, שאז צבעו נוטה ללבן שהוכחה מראיתו שפסול, ויכול לתקנה ע"י שיוסיף עליה דיו וישחירה וכשרה. ואף אם הכתב יבש (כגון בס"ת שאין בעיה של כסדרון) אין צריך למחוק הכתב התחתון ואח"כ לכתוב ואין בזה חשש של כתב ע"ג כתב, דמצא מין את מינו וחוזר וניעור. ובתו"מ כל התיקון אמור דווקא בשלא כתב אחרי אות זו, שאל"כ היא כתב שלא כסדרן. ומ"מ אם כתב כמה אותיות 'כולם' בצבע פסול יעביר על כולם דיו לפי סדר הכתיבה אבל אם אפי' אות אחת בסוף כשרה כבר לא מהני להעביר על הקודמות דיו משום שלא כסדרן."

עצי חיים

וצריך למלאות את האות בעוד דיו ואז תושחר. והנה במ"א (סי' ל"ב אות לח) הביא בשם ספר הזכרונות שאם בתחילת הכתיבה האותיות היו נוטים לאדום וירוק וכדו' לא מהני להעביר עליהם קולמוס משום שלכס"ד. עכת"ד. ומבואר בדבריו שרק משום שלכס"ד יש לאסור אבל אם עדיין לא התקדם בכתיבה יוכל לחזק האות בדיו. וכן בס"ת שאחר הכתיבה ראה שהדיו אינו שחור כ"כ יוכל להעביר דיו ולחזקו, דאל"כ הול"ל שאסור להעביר דיו משום כתב ע"ג כתב. ובאמת בפמ"ג דקדק דאם למטה יש צבע שאינו שחור דשרי להעביר עליו דיו ואין בזה חשש כתב ע"ג משום דדמי לדיו ע"ג סיקרא. אלא דאנו שסוברים שדיו ע"ג סיקרא פסול בסת"ם מדין כתב ע"ג, צ"ע היאך מותר להעביר דיו על הכתב הזה שנעשה כן מתחילה, ובחת"ס (יו"ד סי' רנו) כתב לבאר וז"ל: דלו יהיה שדיו כהה היה בכלי והוסיף עליו דיו שחור נתקן ונתכשרה ומה לי בכלי או ע"ג קלף מצא מין את מינו וניעור להכשירה. עכ"ל. ופשט דבריו כשכמו שבכלי אם צבע הדיו היה חסר והיו מוסיפים לו חומר לחזקו היה כשר, ה"נ שהאות חסרה ואנו מוסיפים לה דיו לחזקה הוי שפיר, ודבריו תמוהים מאוד, דמה הדמיון בין הכלי לכתב, דהרי אחרי שכתב בצבע אחר הוי ממש כצבע והכותב עליו ה"ז כתב ע"ג כתב שפסול, ובמשנה"ס (סי' ג ס"א ביאורה"ס ד"ה בתכלית) הוסיף לתמוה שהרי אין דין מיוחד ממה לעשות הדיו והעיקר שיהיה שחור וכל שלא שחור הרי הוא כשאר צבעים ואמאי לא

ס"א) דן בדברי הנוב"י הנ"ל ומסקנתו (אות יב) שדבר שלא נעשה לגוף הצבע אלא ליפותו וכדו' וממילא שאין בו צורך למצווה בעצמותו לא שייך בו איסור של מן המותר בפיר, וע"ש עוד שהביא לסברת החת"ס שדבר שצריך רק את הצבע שלו אין בעיה שיהיה מדברים טמאים, וכע"ז כתב בפמ"ג (סי' לב מ"ז אות כז) לדחות הטעם של כל העומד לשרוף כשרוף דמי, וממילא ה"ה בניד"ד שהיין וכדו' לא ניתנים בדיו לגוף הצבע השחור אלא ליפותו וכדו' יהיה מותר, ולפי הסברא לעיל שהוי כעפרא בעלמא והוי פנים חדשות מסתבר שאפי' כשעשו מהיין עצמו הדיו בצירוף קנקנתום וכדו' והיין מועיל לעשות הצבע השחור רק אינו ניכר שזה יין, שרי, וכמש"כ הב"י שם. וע"כ מסקנא דדינא נראה פשוט כרוב ככל הפוסקים שמדינא אין בזה שום בעיה, אבל כנוכר ה"ז מגונה להשתמש בו לדברים שבקדושה כמש"כ 'הקריבהו נא לפתחך הירצך או הישא פניך' (מלאכי פ"א פ"ח). ובמה שחילק הפמ"ג בין הטעונים שריפה וכדו' לטעונים קבורה ג"כ יש לדון כנ"ל שאם הוי בדברים שאין בהם צורך למצווה אלא רק ליפות וכדו' יש להתיר כמש"כ ביבי"א שם, שהרי אף אם נקבור הדבר הרע שבתו"מ יש דיו כשר, וכל דבריו אמורים דווקא בדבר שהוא לגוף שחרות הדיו.

ח. במקרה שכתב בצבע מסויים ורוצה להעביר עליו דיו, דין זה ברור שפסול מדין כתב ע"ג כתב, אבל כאן הנידון בכותב בדיו 'רגיל' אלא שכתב עם מעט דיו או עם הרבה מים שאז הצבע השחור לא נתפס בכתיבה

אבל אי נשתנה לאודם ממש מה שאין כן וסתו של סתם דיו וכו' הרי הוא פסול מעיקרא ואסור להעביר על השמות שאינם נמחקים 'דהוה כדיו ע"ג סקרא' וכו' וא"כ לענ"ד אין תקנה לאותו סת"ם עכ"ל. וכנראה, מזה שדיבר דווקא על השמות הבינו הקו"י והערה"ש שבשאר תיבות שרי, אבל נ"ל שאין זו כוונת החת"ס ששוברו מוכיח עליו שהרי כתב 'דהוה כדיו ע"ג סקרא' וממילא גם בשאר הכתב לא יהני כנ"ל פירושו. וכן העתיק במ"ב שם הדברים באופן שמשמע שבכה"ג אין תקנה, וכ"ה בגידוה"ק (שם) שמותר להעביר קולמוס משום שהאות גם עכשיו כשרה, וכן כתב בפשיטות במשנה"ס (סי' ט סל"ד) וכן משמע ביב"א (שם אות ג) וכו"נ פשוט ע"פ כל הנ"ל וכסברא הפשוטה של כתב ע"ג כתב. [ואולי אפשר לבאר דברי החת"ס שדיון כתב ע"ג כפסול זה דווקא כשעושה 'פעולה' של כתב ע"ג כדיינו שם צבע מסויים על צבע אחר וזה המדד אבל אם שם אותו צבע על אותו צבע שעצם 'הפעולה' אינה כלום, אף אם ההשלכות יגרמו להיות צבע אחר אין זה כתב ע"ג, כמסתכלים על הפעולה ולא על 'התוצאה', ולפ"ז א"ש בדדיו ע"ג דיו הרי שעתה 'רק מחזקו' פי' שאת אותו חומר ודיו שיש אני שם ולדוגמא, אם ניקח את הקצת דיו שהוספתי כאן ונניחו בניפרד ע"ג הקלף הוא גם כן יהיה אדום אלא שבצירוף העליון והחתון מתקבל השחרות וא"כ עצם הפעולה הוא הנחת אותו חומר על אותו חומר ובוה לא עשיתי כתב ע"ג כתב ומה שהתוצאה הוא כתב ע"ג זה כבר לא פוסל. ועכשיו מובן הדימוי של חזיון הדיו בכלי כיון שבכתב ע"ג מסתכלים על הפעולה הרי שבפעולה שלי לא שמתי דבר שונה, אמנם אם היינו מסתכלים על התוצאה אה"נ שהיה בזה כתב ע"ג ולא דמי למחזקו בכלי דהשתא יש אות עם צבע אחר. וראה עוד בהלכה ברורה (ח"ב בשו"ת סי' יד בסופו) שהביא ג"כ למהרש"ג (ח"א יו"ד סי' קא אות ג) דס"ל כהני פוסקים. ומ"ש שבתו"מ אחרי שכתב אות זו והשאר שחורות וכשרות וזו אדמדמה ופסולה לא יועיל להעביר עליה קולמוס משום שלא כסדרן כ"כ במ"א (שם) ובחת"ס (שם) וראה במק"מ (סי' רעא אות מב) וכ"ה בקו"י (אות קלט) ובמ"ב (שם) וראה בביאור"ס (שם) והדברים פשוטים.

פסול מדין כתב ע"ג. ובאמת שמחמת קושיא זו כתב באניה דיונה (סי' רעא פ"ט במאיל המילואים אות ו) דאה"נ לספר הזכרונות יהיה פסול גם מדין כתב ע"ג ומה שנקט דין כסדרן לומר שבתו"מ אין תקנה במחיקת האות משום כסדרן אבל בס"ת אה"נ יוכל למחוק האות שאינה שחורה ויכתוב אות חדשה, ע"ש בדבריו. אלא שכל האחרונים בהביאם דברי המ"א למדו בו כפשט הדברים שאין חשש של כתב ע"ג כתב וכמש"כ בחת"ס, ובבנ"י (סי' רעא ס"ו) אף שפסל דיו שהאדים מחמת יושן דלא כחת"ס בכ"ז כתב שבהעברת קולמוס מהני להכשירה, וכ"כ בפמ"ג על המ"א הנ"ל אלא שלדינא אנן פלגינן עלה, וכ"כ בגידוה"ק (סי' רעא אות טז) וכן למד בביאור"ס שם וכתב שם כיון שכן משמעות הפוסקים לכן סתם להכשיר להעביר דיו אף שדברי החת"ס נשארו בצ"ע. וכן במ"ב (סי' לב אות קכח) ובקו"י (אות קמ) הביאו דברי החת"ס, ובקו"י אף הוסיף שכ"ה מנהג בגדד. וראה בדע"ק (סי' רעא סק"ח) שכתב לבאר שע"י כתיבת הדיו העליון הרי שהדיו התחתון קצת נימוח והרי שהעליון והתחתון מתערבים ונעשה הכל יחד דיו שחור, ודבריו צ"ב דא"כ גם בכתב בצבע אחר שנימוח ע"י העברת קולמוס ונהיה הכל ביחד שחור שיהיה כשר. ובתחילה חשבתי שיש לחלק בין דיו לח לדיו יבש, אלא שכל הפוסקים שמדברים ומדקדקים מהמ"א אף על דיו שנתיישנה מבואר שאפי' על דיו יבש אפשר להעביר קולמוס. [אלא שיש לתת את הלב לזה שהדיקדוק מהמ"א משמע שאפי' בצבע שעתה הוא פסול שרי להעביר דיו ולכאו' זה דווקא שנעשה כן בשעת כתיבה ששם קצת דיו בקולמוס ולא אח"כ כמש"כ החת"ס שדיו כזה פסול מעיקרו, וכן בגידוה"ק (שם) כתב שקאי בדיו שנתיישנה דשרי להעביר קולמוס משום שגם האדום הזה הוא דיו כשר, ואפי' א"צ להעביר קולמוס. ולכן באם נעשה כן מתחילה משום ששם קצת דיו בקולמוס אנו מדברים וכמש"כ בחת"ס שאף שהדיו כרגע 'פסול' שרי להעביר קולמוס וכ"ש לבנ"י שצבע אדום אפי' בנתיישן פסול ושרי להעביר קולמוס, אלא שבקו"י (אות קמא) כתב שאפי' נתאדם לגמרי שרי להעביר עליו קולמוס בס"ת, וכ"כ בערוך השולחן (יו"ד סי' רעא סל"ו) וראה בחת"ס וז"ל:

1. אמנם במקרה זה מצוי שמניח הקולמוס על קווי האות שנכתבו מכבר בצבע החלש הפסול, ומיד האות מתמלאת בדיו שלא בדרך כתיבה. י"א שהדבר כשר משום שכ"ה דרך הכתיבה. וי"א שכיון שלא כותב עתה את האות הפסולה אלא ע"י הנחת הקולמוס לא הוי דרך כתיבה ופסול וכ"נ עיקר.^ט

עצי חיים

יושר שכתב לפסול בנידון זה ודחה ראיותיו. ובאמת שאף אם נדחה ראיותיו עדיין אין ראייה מכרחת שדבר זה מותר. ואדרבא הרי היתה אות פסולה ועכשיו ע"י הנחת הקולמוס גרידא נתכשרה ודאי שא"ז דרך כתיבה. וראה עוד בשו"ת שערי יושר (בגילוי דעת שבתחילת ח"ה) שהביא לכמה פוסקים שמסכימים עימו. וכן שאלתי לרב יוסף כהן שליט"א והורה שדבר זה פסול, אבל הדגיש שזה לא כ"כ מצוי כיון שבדרכי יש צבע שחור הכשר אלא שהוא חלש משאר הכתיבה ולכן מוסיפים דיו, אבל אה"נ במקרה שהיה צבע 'פסול' ודאי שלא הוי דרך כתיבה. ומה שכתב היר"ש לדקדק מדברי הרב שבט הלוי זצוק"ל ודאי שאין מזה ראייה כלל וכמ"ש בדברי החת"ס. ודו"ק. ואין לומר כיון שכך מצוי בדרך הכתיבה הוי דרך כתיבה, משום שא"ז כ"כ מצוי שאדם כותב בדיו שאינו מתוקן עד שאינו שחור אלא א"כ יכתוב עם הרבה דיו, ולכתוב ממש בסוף הדיו שבקולמוס גם א"ז מצוי שהרי אדם רוצה להשוות לכל הכתיבה מראה אחיד ולא גוונים מגוונים שונים. וכשעשה זאת הרי שעתה יש כתב פסול, והרי שמכשירה שלא כדרך כתיבה. כנ"ל. ומצאתי לי סמך מדברי הדע"ק (סי' רעא אות ט) וז"ל: שכמו שהזורק הדיו אינו דרך כתיבה כן אם זורק כלי עם דיו 'אינו מוליך בהדיו' דרך כתיבה. וראה בגידוה"ק (אות יח) שפירש שהמטיף פסול כיון שהדיו נוטף מלמעלה וכבר פסק מעשה האדם. וא"כ בכה"ג ג"כ בהנחת האדם פסקו מעשיו והרי האות מתמלאת בדיו ולא גרע מהמטיף. וכ"ש לפי הדע"ק שלא עשה מעשה הולכה בהדיו כמ"ש בגידוה"ק (שם) בפירוש דבריו. ואף לגידוה"ק כשמניח הדיו ויוצר נקודה כשר כי הוא הניח את הדיו וצורתו, אבל בכה"ג שבהנחה אחת לא יצר נקודה אלא מהנקודה שלו נמשך דיו לכל האות יודה שפסול.

ט. דבר ברור הוא שצריך מעשה כתיבה וכמ"ש 'וכתב לה' ודרשינן (גיטין כ.) ולא וחקק, שא"ז דרך כתיבה, וכ"א בירושלמי (גיטין יא): וכתב ולא המטיף וכו'. והנה בניד"ד ביריעות שלמה (ח"א דיני הדיו פ"ג הלכה ז) כתב להכשיר וז"ל: מ"מ אין בזה חשש, כיון שבתחילה נעשתה האות במעשה כתיבה ע"כ. וראה לו שם בהערה שבנה יסוד דבריו על דברי החת"ס (סי' רנו) גבי דיו שהוכה מראיתו ומוסיף עליו דיו שלא הוי כתב ע"ג כתב כיון ש'מצא מין את מינו וניעור להכשירה' ולומד היר"ש שכיון שהוי בלח ודאי נתפשט הדיו כבר בנגיעת הקולמוס וכשר. ובאמת שהרואה יראה שמדברי החת"ס כלל אין ראייה לנ"ד חדא שהחת"ס עצמו כתב 'זמעביר הקולמוס עליו' והיר"ש נדחק שם בדבריו. ובאמת קאי שמעביר הקולמוס ולא מתפשט הדיו, וראה שבמציאות כן הוא, שהרי הדיו מתפשט רק כשכתב בדיו אלא שהוא דליל ושחור חלש ואז כשמניחים הקולמוס כל הדיו 'לשפך' על הדיו הכתוב וממלא את האות, אבל בני"ד שקאי הרי בצבע פסול, הרי מדובר במציאות של היום כשכותב עם הקולמוס כשכבר אבד טעמו של הדיו ובקושי יש דיו ואז הדיו בצבע הנוטה לחום והוא פסול לסת"ם, ובמקרה כזה שהכתב התחתון הוא מעט דיו, כשנוגע בקולמוס הדיו לא 'לשפך' למלאות האות אלא רק כשמעביר (אא"כ יעמוד זמן מה עם הקולמוס על קווי האות אז כדרך כל דבר נוזלי הוא ימלא את האות), וא"כ מנלן להוכיח מהחת"ס הזה לנ"ד, ועוד שהחת"ס מדבר על דיני כתב ע"ג כתב וכותב שבכה"ג לא הויא כתב ע"ג כתב, ולא נכנס כלל לדיני הכתיבה שצריך להעשות בדרך כתיבה שזה פשיטא ליה, ולא שייך לדייק דבר כזה מדבריו שאפי' לא עלו על ליבו. וראה שם עוד שהביא לדברי הרב אשר חנניה זצ"ל בשו"ת שערי

ז. אם נמחקו האותיות ונשאר רק רושם חלודה פסול דרושם חלודה אינו דיו כשר, ובתו"מ לא מועיל תיקון, משום שלכס"ד. ולכן אם חלק מהאות עם חלודה ובחלק שנשאר אין עליו שם אות, פסול, ולא מועילה קריאת התינוק, דצריך לכסות לו החלודה, והרי במה שנשאר אין תואר אות. אבל איפכא שיש אות ולידו רושם חלודה ועי"ז האות משתנית, פסול, דיש פה שינוי צורה ולא גרע מטיפת דם או צואת זבובים שפוסלת הסת"ם ע"י שינוי בצורת האות. וא"כ צבע אחר יש בידו לפסול ולא להכשיר דהרי הלכה למשה מסיני לכתוב בדיו שחור בדווקא.^א

כתב ע"ג כתב:

ח. סת"ם שכתובים שלא לשמה לא יועיל לעבור על הכתב שו"פ לשמה, משום שאין כתב ע"ג כתב, וכן אות שנעשתה בח"ת וכדו' לא יועיל לחזור עליה עם קולמוס לשמה. וה"ה להיפך אם יש כתיבה כשרה ועברו עליה שו"פ שלא לשמה או שנפל דיו על קווי האות ולא שינה צורתו אף שיש פוסלים, להלכה יש להכשיר משום שאין כתב ע"ג כתב, ולכן כתב שנתיישן ועדיין בכשרותו רק שמתחיל להמחק יכול לעבור עליו עם קולמוס להיטיב הכתב ולחדשו ואין לחשוש אף בתו"מ משום שלא כסדרן כיון שהכתב התחתון עיקר.^ב אבל בנכתב בצבע ומעביר ע"ז דיו יש מקילים, ולהלכה גם בזה אמרינן שפסול דאין כעג"כ. ועיין בהערה.^ג

עצי חיים

סי' קלא ס"ה) בשם הירושלמי שבשיטתו השיבוהו, דהיינו לדידן ודאי פסול אבל לשיטתך מיהת אודי לי שבשם ה' יהיה פסול משום זה אלי ואנוהו. וכ"כ ברשב"א (גיטין כ). ודעת רבא"י שדווקא בשם ה' נחלקו אבל בגט לכו"ע כתב העליון מתקן את התחתון. ועפ"ז שואלים תוס' (יט. ד"ה דיו ע"ג דיו) למה ר"י ור"ל דאמרי תרוויהו הכותב בדיו ע"ג דיו בשבת פטור, ומשמע שזה דבר מוסכם והרי לר"ח זה מח' ר"י ורבנן ולראב"י לכו"ע צריך להיות חייב משום שהכתב העליון עיקר. ותירץ תוס' שבמח' ר"י ורבנן וכן לענין גט קאי בכתב שלא לשמה ואח"כ הוסיף לשמה וכיון שבעליון מוסיף משהו לתקן יש מחלוקת, אבל הכא בדברי ר"ל ור"י שלא מתקן כלום וסתם מעביר דיו ע"ג דיו לכו"ע לא חשיב כתב כיון שאינו מועיל מידי. וכ"כ לתרץ ברשב"א (כ). ובריטב"א (שם) וכן מבואר במהרי"ל (סי' קכט) אחר שדן לעבור בקולמוס על הכתב לחדשו כותב שאין זה ענין לדיני כתב ע"ג כתב, ולפי דברי תוס'

י. מ"א (סי' לב אות לט) מ"ב (אות קכח) קס"ה מאלה"מ (אות רעד) קו"י (אות קמג) וש"פ.

יא. בענין צבע שמשנה או משלים את צורת האות, עיין מש"כ בדניי שינוי בצורת האות ע"י צבע אחר.

יב. איתא בגיטין (כ). אמר רב חסדא גט שכתבו שלא לשמה והעביר עליו קולמוס לשמה באנו למח' ר' יהודה ורבנן דתניא הרי שהיה צריך לכתוב את השם ונתכוין לכתוב יהודה וטעה ולא הטיל בו דל"ת מעביר עליו קולמוס ומקדשו דברי ר' יהודה וחכמים אומרים אין השם מן המובחר, אמר ר' אחא בר יעקב דילמא לא היא עד כאן לא קאמרי רבנן התם דבעינא זה אלי ואנוהו וליכא אבל הכא לא. ע"כ. יוצא איפא שנח' ר"ח וראב"י באם הכתב העליון כתב ומתקן התחתון או לא שלפי ר"ח תמיד לחכמים הכתב העליון אינו מתקן וכמו בשם ה', ומה שנקטו חכמים בלשון אין השם מן המובחר דמשמע דאינו מן המובחר אבל עכ"פ הוא כשר כבר ביאר הב"י (אהע"ז

ולאסור העברת קולמוס לחדש הכתב בתו"מ מדין כסדרן. וכ"כ בתחילה בדע"ק (סי' רעא וסי' לב) אבל בסו"ד חזר בו והתיר. וכ"כ להחמיר בקו"י (סי' לב אות פג) וכבר עמד בזה בקס"ה (חקירה ז) ודחה דברי המלא"ש מכל וכל ע"ש. ומה שבקס"ה (סי' ד ס"ה בלשכה"ס) כותב בכתב לשמה והעביר שלא לשמה שצריך להחמיר הכא שאני שגם העליון נכתב לשמה שרק בא לחדש הכתב התחתון. וע"ע בביאור"ס (סי' ט אות ט ד"ה לא מהני) וראה ביבי"א (ח"ט חיר"ד סי' יט) שדעת התשב"ץ להחמיר ותמה עליו ודחאו ע"ש. וכן עיקר כדעת מרן שיכול להעביר דיו על הכתב הישן ולחדשו ואין לחוש משום שלכס"ד ואף אם העליון אינו לשמה כשר דבטל לתחתון. ובאמת דבר זה מובן טפי כשמבינים את הטעם שהכתב התחתון עיקר, שכותב רש"י (גיטין יט. ד"ה פטור) וז"ל: שהרי הוא בתחילה לא כתב ולא מחק. ע"כ. דהיינו כאשר כותבים בדיו ע"ג דיו הרי 'שלא עשיתי כלום' וכשלא עשיתי כלום הרי שהעליון כאילו אינו ומתייחסים רק לכתב התחתון וכ"מ מתוס' (ד"ה דיו) שכותבים שאם הדי העליון לא מוסיף כלום לכו"ע אינו כתב כי לא שינה כלום ממה שיש לנו כבר. וכ"מ לשונות כל הראשונים והאחרונים הנ"ל שהכתב העליון בטל לתחתון ממש וממילא אין חשש שלכס"ד וכדו'. וראה עוד במק"מ (כלל ד אות ג) שביאר כנ"ל. וכ"ה בנוב"י (או"ח ס"א ד"ה ומה שרצה לומר).

ועתה חדשים מקרוב באו שמדפיסים פיטום הקטורת על קלף ומוכרים זאת לסופר והסופר עובר שו"פ עם דיו וקולמוס על הכתב המודפס, ובאמת לפי הנ"ל הרי שלא הועילו מעשיהם כלום כיון שהכתב התחתון שהוא בצבע שחור פסול משום שנעשה בדפוס הרי שהכתב העליון בטל אליו ואינו מועיל כלום, וכ"ש לפמש"כ לעיל בשם סה"ת (סי' רה) שבכתב שנעשה בח"ת לכו"ע העליון לא מהני שהכא כתיבת הסופר בטלה וה"ז כפיטום הקטורת שהודפסו בדפוס. והמוכרים דבר זה והסופרים שכותבים כך הרי שגוזלים את קוני הפיטום הקטורת הנ"ל שקונים זאת לקרוא בפיטום הקטורת שנכתב על קלף כס"ת שבו נאמרו כל הסגולות והמעלות.

יג. איתא בגיטין (יט.) איתמר המעביר דיו על גבי

ה"ז מובן שכאן שאינו מתקן כלום לכו"ע לא חשיב מידי וא"כ אין זה ענין לכתב ע"ג כתב. אבל בר"ן (על הרי"ף) והרמב"ן (שם) הוכיחו מקושיא זו שר"י ור"ל ס"ל בפשיטות כחכמים שכתב העליון אינו כתב, וכ"כ להלכה, וכ"ד הרמב"ם (גירושין פ"ג ה"ד) ובריטב"א (שם) ביאר טעמו מהא דבמס' שבת (קד): כתוב בסתמא דיו ע"ג דיו פטור כמאן כחכמים ולא הזכירו כלל מדברי ראב"י ש"מ דאין הלכתא כוותיה, וכתב שכ"ד הרז"ה וכ"ה ברא"ש בסוגיין. אבל ברשב"א (שם) כתב בשם ר"ח 'לחוש' לראב"י ולומר שבגט כזה מגורשת מספק וז"ל אע"ג דלקולא לא עבדינן כוותיה, לחומרא מיהא לחוש חוששין לו. ע"כ. וכדברי רוב הראשונים סתם לנו מרן בשולחנו הטהור (אהע"ז סי' קלא ס"ה) וז"ל: גט שכתבו שלא לשמה אע"פ שהעביר עליו קולמוס לשמה אינו גט וי"א שחוששים לו. ע"כ. וכן לענין שבת פסק בשו"ע (או"ח ס' שמ) שדיו ע"ג דיו פטור וכדברי הרמב"ם. וממילא לניד"ד בכותב שלא לשמה ובא להעביר ע"ז קולמוס לשמה לא מהני, וה"ה אם יש אות פסולה כגון שנעשתה בח"ת לא יועיל להעביר עליה קולמוס בכתובה לשמה, וכתב בסה"ת (סי' רה) שדין זה הוא לכו"ע, שכל מח' ר"י וחכמים זה כשהכתב שלמטה הוי כתב רק חסר בלשמה אז יש דעות שמצטרפים יחד אבל כשהלמטה אינו כתב כלל לכו"ע לא יהני העליון להחשיבו כתב. והו"ד במק"מ (כלל ד אות ב) וכדברי מרן פסקו בשו"ת זכרון יהודה (סי' כ אות ג) ובקס"ה (סי' ח סי"ג) מ"ב (אות סד) קו"י (אות כו) פמ"ג (א"א אות לד) מ"א (אות כו) וש"א, ואנו מוצאים דין זה גם בהלכות סת"ם שכותב מרן (סי' לב סכ"ז) שאותיות ותניבות שנמחקו קצת ורישומן ניכר יכול להעביר עליהם קולמוס להיטיב הכתב ולחדשו ומקורו טהור מתה"ד (סי' מח) וכ"ה במהרי"ל (סי' קכט) והו"ד בגידוה"ק (סי' רעא אות יז) וכ"כ במהר"י אבוהב (סי' לב אות כ) בשם או"ח וכ"ה בנוב"י (אהע"ז סי' פה) ובחת"ס (יו"ד סי' רנו) וכ"כ בשו"ע הרב (סי' לב אות מ) ובביה"ל (סי"ז ד"ה ואינה). וזה לאפוקי מסברת הרב מלא"ש (כלל ח ס"ה) שכתב שכל מה שנח' זה האם הכתב העליון כתב או לא, אבל לכו"ע הכתב התחתון כיון שהוא מכוסה אינו חשיב כתב כלל ולכן חושש להחמיר על דברי מרן

ט. אם הכתב התחתון עדיין לח י"א שהכתב העליון חשיב כתב, ולהלכה נראה שהכתב העליון לא יועיל לא להכשיר ולא לפסול ככל דיו ע"ג דיו, ובכ"א בכה"ג ראוי לחוש שלא יעביר עליו שלא לשמה, (מצוי בפלה טיפת דיו על קווי אות לחה) אמנם אם כתב

עצי חיים

מצבע שחור הכל פסול ואינו כתב ממילא אם יעביר דיו על צבע אחר יהיה כשר. וכ"כ עוד בהמשך (א"א אות לח) להוכיח שאפשר להעביר דיו על צבע אדום ומשם הקשה שהא"ר ג"כ הביא שם כדברי המ"א שמוכח הכי ובכ"ז בתחילת הסימן כתב שלא מהני דיו ע"ג זהב והשאירו בצ"ע. והרב חת"ס (יו"ד סי' רנו) הביא לדברי הפמ"ג הנ"ל וכתב עליו שודאי בגט ובסת"ם מסקנא דסוגיא דגיטין דמפני שאנו מדמים לא נעשה מעשה וא"כ הוי רק ספק אם הכתב העליון כתב וממילא אזלינן לחומרא, ומה שהקשה על הא"ר כתב ליישב שמה שהא"ר העתיק מהמ"א קאי בדיו שנתיישן שעדיין חשוב דיו ולכן שרי להעביר עליו שו"פ דיו, משא"כ בדיו ע"ג זהב זה ממש כתב עג"כ ואסור. אבל בשו"ת בית שלמה (או"ח סי' ז) תמה על דברי החת"ס והחזיק בדברי הפמ"ג, וכ"ה בשו"ת מתנה חיים (ח"ב יו"ד סי' נה) והוכיח כדבריו מדברי הרמב"ם ע"ש, אבל לעומתם במק"מ (שם אות ט) כתב לדחות ראיית הפמ"ג מכל וכל שהרי הוכיח מסוגיא דמשום דאבר הוי כתב אז כשכתבו עליו הוי כתב עג"כ אבל אי לא הוי כתב היה יכול לכתוב ע"ג, דה"מ באבר שאם אינו כתב הרי הוא כמי פירות ורוק שאינו מתקיים ולכן הכותב עליו הוי שפיר כתב משא"כ בשאר צבע שרק לענין סת"ם אינו כתב אבל בעצמותו הוי שפיר כתב ודאי שהכותב עליו הוי כעג"כ. וע"ש עוד שדוחה דברי הבית שלמה הנ"ל. וראה לו עוד שם (אות ח בסופו) שכתב לדחות עוד את דינו דהפמ"ג משום דהוי חציצה בין הדיו לקלף. ולענין הלכה נקטינן כדברי החת"ס וסייעתו שדיו על צבע לא מהני מידי דהרי ר"י נשאר בזה בספק ואמר שלא נעשה מעשה, כ"כ במק"מ הנ"ל ובביה"ל (סי' לב ס"ג ד"ה הרי אלו פסולים) ובקו"י (אות טו) וש"א וכדברי הא"ר וכן עיקר.

יד. בב"ח (אהע"ז סי' קכה אות ו) כתב שטיפת דיו ששינתה צורת האות בין אם האות התחתונה לחה בין אם היא יבשה פסולה כיון שנשתנית צורתה, והביא

סיקרא בשבת ר' יוחנן ור"ל דאמרי תרוייהו חייב שתיים אחת משום כותב ואחת משום מוחק, דיו ע"ג דיו, סיקרא ע"ג סיקרא פטור, וכו' בעי מיניה ר"ל מר"י עדים שאין יודעים לחתום מהו שיכתבו להם בסיקרא ויחתמו כתב עליון כתב או אינו כתב א"ל אינו כתב א"ל והלא לימדתנו רבינו כתב עליון כתב לענין שבת א"ל וכי מפני שאנו מדמין נעשה מעשה ע"כ. מבואר מזה בפשט הדברים שלענין גט ר"י מסופק האם כתב עליון כתב כמו בשבת או שלא ולכן נקט לחומרא שאין כתיבת העדים על כתב הסופר מועילה, וכ"ה בהמשך הגמ' שם איתמר עדים שאין יודעים לחתום וכו' ושמואל אמר באבר, באבר ס"ד והתני רבי חייא כתבו באבר וכו' כשר, לא קשיא הא באברא הא במיא דאברא וכו' ר"פ אמר ברוק וכו' ע"ש. דהיינו שכותבים להם ברוק שזה דבר שאינו מתקיים ולא חשיב כתב והם עוברים על הרוק בדיו וכך כותבים שאין חשש כתב ע"ג כתב. וכ"פ בשו"ע (אהע"ז סי' קל סט"ז), ומבואר שכל שכתוב למטה בכתב המתקיים אין הכתב העליון מועיל כלום. וכ"כ בא"ר (סי' לב ס"ה) שכתב בדיו ע"ג צבע אינו כלום וראייתו מהשו"ע שם שאם כתב בדיו ועיפר עליו עפרות זהב אין תקנה משום שאסור להעביר את הזהב שה"ז כמוחק את השם, ומוכיח הא"ר מזה שלא מצא השו"ע תיקון שיעביר דיו ע"ג הזהב ש"מ שלא מהני דיו על זהב משום כתב ע"ג כתב, וראה במק"מ (כלל ג ס"ח) שנו"נ בראיית הא"ר ובסוף מחזיק בדבריו ע"ש. ובפמ"ג (סי' לב מ"ז אות ב) כתב לדחות ראיית הא"ר שעצם העברת הקולמוס על הזהב הרי שמוחק את שם הזהב ואסור ולכן השו"ע לא נקט תקנה זו אבל בשאר הכתיבה אם חעבור עם דיו על הזהב אה"נ יוכשר. וכ"כ עוד הפמ"ג (מ"ז סט"ו) שלכאו' אם כתב בצבע ועבר עליו בדיו מהני, דהרי בגמ' מבואר בדברי השואל שמשום שאבר הוי כתב אז אם כתבו ע"ז באבר לא מהני אבל אם כתב בדבר שאינו כתב מהני להעביר עליו קולמוס, וממילא בסת"ם שחזק

~~~~~ עצי חיים ~~~~~

שר"י ור"ל דיברו כשהדיו שלמטה יבש ולכן אין כתב ע"ג כתב אבל במח' ר"י וחכמים קאי כשהדיו שלמטה לח. והם דחו דבריו שלר' יהודה ודאי אף כשלמטה יבש הכתב העליון כתב. א"כ יוצא שלר' שמואל מרומרגי נח' בזה ר"י וחכמים שלר"י בלח העליון מבטל התחתון. ולשאר הראשונים הם סוברים שאפי' ביבש ר"י אומר שהעליון כתב ולכאו' אפשר להבין שמח' ר"י וחכמים ביבש, אבל בלח לכו"ע העליון הוא כתב. אלא שא"ז מוכרח כלל ובאמת אין שום חי' בין לח ליבש, ורק לר"ש מרומרגי יש חילוק, וממילא גם לשיטתו הרי לחכמים לא הוא כתב והלכה כחכמים ואין חילוק בין דיו לח ליבש תמיד אין כתב ע"ג כתב וכהלכה. ויש להביא עוד ראייה יפה מדברי הט"ז שאין חי' שהרי דן (אהע"ז סי' קכה אות י) בטיפת דיו שנפלה ויצרה חצי אות שזיזונה בסכין ועי"ז יצור אות שאז הוא ממש כתיבה וכשר, ולכאו' אם בדיו לח מהני העליון אז למה ליצור אות ע"י הזזתה הרי כיון שהיא לחה שמזיזה, אז במקום להזיזה יעבור עליה שו"פ בקולמוס, ודוחק לומר שאין לו עוד דיו, אלא ודאי שלא מהני אף בדיו לח ודלא כהבנת הב"ש והפמ"ג בדברי הלבוש. [ובעצם הראייה מהט"ז יש לחלק ולומר שבנפלה טיפה לא מהני כדברי סה"ת שבח"ת לכו"ע לא מהני, אבל אה"נ בכתיבה שלא לשמה שהיא עדיין לחה כן יהני העב"ק]

ויש לעיין למנ"ד שדיו לח מבטל את התחתון מה קורה אם כתב כמה אותיות בתו"מ ואז עבר על אות קדומה האם נימא שהרי היא נכתבה שלא כסדרן או לא. ולכאו' זה תלוי בין דברי התוס' לסה"ת, שלתוס' (גיטין יט.) שאם העליון לא מוסיף כלום לכו"ע הוא בטל וכל המח' כשהוא מוסיף, הרי שכאן הוא משנה את דין האות בכסדרן ולכאו' יש בעיה, אבל לסה"ת שהמחלוקת בכתע"ג"כ זה כשלמטה נכתב כדרכו אבל בח"ת לכו"ע לא הוא כתב וזה משום שתמיד העליון הוא כתוסף לתחתון ולא מבטל אותו לגמרי א"כ י"ל שתמיד נשאר הכסדרן. אלא שי"ל שתוס' לא חולקים בזה על סה"ת וס"ל ג"כ שלמנ"ד כתב עליון כתב זה שהכח של העליון זה להוסיף את דין הלשמה לכתב התחתון שכבר יש עליו שם כתב רק חסר בו את דין הלשמה, משא"כ בכסדרן לא מועיל הוספת דין מסויים, אלא שם צריך מציאות של כסדרן בעצם

לדברי הלבוש שדווקא בנפלה על אות לחה פסול, אבל בנפלה על אות יבשה מסיר הטיפה והאות חוזרת להכשרה, והב"ח דחאו וכתב שזו סברת הסמ"ק אבל להלכה כל שנשתנית צורתה פסול. וכן בט"ז ובפר"ח (שם) דחו דברי הלבוש. ובב"ש (שם אות יא) הביא לסדר הגט של מהר"ם שפירש דברי הלבוש שקאי בטיפה שנפלה על קווי האות ממש ולכן אם האות שלמטה יבשה הרי שמסיר הטיפה שנפלה וזהו, אבל בדיו לח על דיו לח הרי שנתערבו שתייהם והטיפה שלמעלה מבטלת הכתיבה שלמטה. ובפמ"ג (סי' לב מ"ז אות טו) הביא לדברי הב"ש וכתב לפרש שבדיו לח הרי שהעליון מבטל את התחתון וכיון שהעליון נעשה גם שלא לשמה וגם שלא בדרך כתיבה פסול. וראה בגידוה"ק (סי' רעא אות יז) שהביא לפי מהר"ם בדברי הלבוש ודחאו מכל וכל והוכיח מדברי הלבוש שקאי כפי' הב"ח וש"א שהטיפה ביטלה צורת האות ואפי"ה אם האות שלמטה יבשה שרי להסיר הטיפה, ודחאו מהלכה, אבל כשהטיפה נפלה על קווי האות ממש ברור לו שכשר לכו"ע דמתבטלת לאות שלמטה, וכ"כ בביה"ל (סי' לב אות יז ד"ה ואינה ניכרת) לדחות דברי הפמ"ג שמחמיר בנפל טיפה על דיו לח. וכיון שרוב הפוסקים ס"ל בדברי הלבוש שקאי בשינה צורה ממילא בנפל על קווי האות ממש הגענו לדין שאין כתב ע"ג כתב בדיו ע"ג דיו וכמ"ש במק"מ וביה"ל הנ"ל, וכן עיקר. וראה שבפוסקים לא חי' בין דיו לח ליבש ותמיד כתבו שאין כתע"ג"כ. ובפרט ע"פ הסברא שהבאנו בטעם אין כתב ע"ג כתב משום שלא נוסף כלום והרי הוא ככתחילה וה"נ בדיו לח לא הועלת כלום והרי הוא ככתחילה. וכ"כ ביר"ש (ח"א פ"ה הי"ג), ועכ"פ בנפלה טיפה כנזכר כתב הביה"ל שיעבור שו"פ עם קולמוס על הכתב ויהיה כשר ממנ"פ וכ"כ במשנה"ס (ס"ד אות יב). ומ"ש בביה"ל שטיפה קיל טפי שאין עליה שם כתיבה ראה בפמ"ג ובקס"ה (סי' ד ס"ה) שכתבו שטיפה הרי אינה כתיבה והוי ככתב פסול על האות. ולכאו' מצאנו לדין זה כבר בראשונים דהנה בגיטין (יט. כ.). שואלים הראשונים איך ר"י ור"ל אמרו בסתמא דיו ע"ג דיו בשבת פטור והרי זה המח' בכתב ע"ג כתב שלר' יהודה הכתב העליון כתב ולחכמים הכתב התחתון. ובר"ן ריטב"א ורמב"ן (שם) הביאו לתרץ בשם ר' שמואל מרומרגי

שלא לשמה ועדיין הדיו לח ועבר על זה שו"פ לשמה יש להכשיר בדיעבד.^{טו}

י. אותיות שנשטטשו קצת ורישומן ניכר וכשרות כמות שהן ותינוק מכירן (ואפי' פרודות וכדו' דשרי לתקן בדיו) מותר להעביר עליהן קולמוס להיטיב הכתב ולחדשו ואין בזה משום שלכס"ד.^{טז}

יא. זרק עפרות זהב על האותיות, פסול, ויכול להעביר הזהב וישאר כתב התחתון וכשר.^{יז} אבל בשמות שאינם נמחקים, אסור, להעביר הזהב, משום דהוי כמוחק את השם,^{יח} ואם נדבק על האותיות מהסיד שנשאר על הקלף מהעיבוד ונראות לבנות עיין בהערה.

עצי חיים

התחתון והסת"ם יפסלו, שכיון שמכסה בדיו את הכתב התחתון אדרבא ע"י העליון ישמר התחתון שלא ימחק יותר, וכ"כ בלשכ"ה (כלל ז בסופו), וראה בביאור"ס (סי' ט אות ט ד"ה לא מהני).

יז. כ"כ בב"י ובב"ח (סי' לב) בשם נימוקי יוסף שאם עבר וחיפה הדיו בזהב יוכל להסיר הזהב ולהכשיר הכתב, אבל כל זמן שהזהב עליו פסול כיון שהצבע העליון מבטל את דיו התחתון והרי הל"מ לכתוב בדיו והו"ד במק"מ (סי' לב אות ו) וש"פ. ובהסרת הזהב מיתכשר ואין בזה לא פסול של חק תוכות ולא פסול של שלא כסדרן כיון שהזהב הוי רק ככיסוי על האות ובהסרת הכיסוי חוזרת האות לכשרותה. וכ"כ בדע"ק (סי' לב ס"א). וזה לאפוקי מדברי המלא"ש (כלל ו אות ח ובבינה שם) שחשש בהסרת הזהב לח"ת והביא סיעתא מדברי הגט פשוט גבי גט, וכדבריו נוטה גם במאמ"ר (סי' לב אות ו), אבל בקס"ה (סי' ח בלשכ"ה ס"ג) הביא לדברי המלא"ש ודחאו ותמה היאך בא לחלוק על מרן ע"פ ספיקו של הג"פ, ומבאר שכל דברי הגט פשוט נאמרו דווקא גבי גט משום שהגט מחוסר מעשה משא"כ בסת"ם ודאי שבהסרת הזהב יוכשר וכדברי מרן. וראה עוד במק"מ (סי' לב אות ח) שהביא לדברי הג"פ, ודחה דבריו, ע"פ הברכ"י וש"פ, וכן הביא בקו"י (סי' לב אות טז). וע"ע בחזו"ע (פורים הלכות כתיבת המגילה הערה ב) שתמה על החולקים על מרן בזה, וכן אין לנו לחשוש בהסרת הזהב מדין מנומר וכמש"כ בא"ר (אות ז) והו"ד בביה"ל (סי' לב ס"ג ד"ה מעביר הזהב) ובקו"י (אות יז) ובמק"מ (סי' רעו אות לו וסי' לב

הכתב, וכיון שא"ז הוספה בעצם (ע"ד משל שאם נמחק מכאן ולהבא הכל אז פתאום האות הזו תהיה כשרה מדין כסדרן) אין כאן דין כתב עליון לפסול לכו"ע. וכמו שבסה"ת הביא גם את דברי התוס'. וכ"נ בביה"ל (סעיף יז ד"ה ואינה) שכתב שאין חשש כסדרן בכה"ג לכו"ע.

טז. לכתחילה ראוי לחוש כנ"ל. ובכ"א יש פה כמה ספיקות שמא כתב העליון עיקר ושמא כהפמ"ג שעכ"פ בדיו לח העיקר כעליון. ושמא כדעת הרמב"ם שא"צ כלל לשמה רק בשמות השם ובפרט לדעת הפמ"ג שלשמה זה רק מדרבנן, ועוד יש את דעת רש"י שסתמא לשמה קאי.

טז. שו"ע (סי' לב סכ"ז) ומקורו הביא בב"י בשם תרוה"ד, ומהר"י אבוהב (סי' לב אות כ) בשם א"ה, וכ"כ במ"א (אות לט) בשם מהרי"ל. וכ"פ בנוב"י (אהע"ז סי' פה) ובחת"ס (יו"ד סי' רנו) וכ"כ בשו"ע הרב (סי' לב ס"מ) וגידוה"ק (סי' רעא אות יז) ביה"ל (סי' ד"ה ואינה) וש"פ. ולכאז"ל יש להבין מה החידוש בהלכה זו דמה הבעיה שנעביר דיו על דיו. ובאמת לפי דברי המלא"ש (כלל ח אות ה) שפוסל העברת קולמוס על אותיות מדין כסדרן כיון שהתחתון מכוסה, א"ש דהשו"ע בא לאפוקי ולומר דאין חשש, ובחת"ס (סי' רנו) כתב שאחר שהוסיף דיו אף אם אח"כ יאבד הדיו הישן ויתמחק כשר ע"י העליון, ולכאז"ל הוי חידוש בהסבר דברי השו"ע, אלא שלהלכה לא נקטינן הכי ופסול מדין פנים חדשות וכמש"ת בהלכות כסדרן. אלא עיקר החידוש הוא בדיוק לאידך גיסא שאין לחשוש להא דאולי ימחק

גרירת הזהב מתיר העברת דיו ע"ג הזהב וכדו' בשם הכתוב באיזה צבע שיהיה. וא"כ ודאי שהנוב"י לא סובר שעצם הורדת השם מזהב היא המחיקה של שם מזהב דלפ"ז היה צריך לאסור העברת קולמוס על אות מהשם לצבע אחר, אלא ודאי כוונתו שאחר שהזהב על הדיו הרי הם נחשבים כאחד וכשגורר הזהב הרי שהוא כגורר חצי עובי השם וזה ודאי אסור מדרבנן. וזמש"כ: מ"מ אותה הזהב חלף והלך לו וזורקו והוי דרך בזיון ע"כ. דהיינו שעצם הורדת חלק מה' זוריקתו לאיבוד הוי בזיון וזה הטעם של מוחק חצי מעובי שם ה'. ובאמת כבר כתבו סברא זו במק"מ (כלל ד אות ז) ובקן יונה (על הבני יונה סי' רעו אות ו), וכן במה שכתב לפרש דברי הפמ"ג שהאיסור הוא בעצם הסרת הזהב דהוי כב' שמות ומחק א' מהם, צ"ע מלשון הפמ"ג וז"ל: וי"ל כשמעביר דיו על 'מקצת אות' 'ועדיין לא השלימה' נמי הוי כמוחק, עכ"ל. ולדברי היר"ש היה צ"ל כשמעביר דיו על השם הוי כמוחק, ומה הלשון הזו על 'מקצת אות' ותוספת הביאור באריכות לפרטי פרטים 'ועדיין לא השלימה'. אלא ודאי הביאור כמש"כ בגן נאה על הפמ"ג הזה שיש זמן מסויים שחצי אות או מקצתו בזהב וחלקו השני בדיו ואז השם אינו נקרא כתיקונו וזוהי מחיקת השם, ואינו מחיקה גמורה דהרי צורתו עליו אלא הוי כהכה מראה השם שאינו נקרא בביור ובחוזק כמקודם. אבל לא עצם השינוי מדיו לזהב ולהיפך הוי מוחק. ובמה שכתב ביר"ש שלשיטתם שמחיקת הזהב אסורה מה שהוי 'כמוחק' את השם ולא מוחק ממש, משום שכוונתו לתקן, ודברים אלו צע"ג דהרי הפמ"ג והביה"ל כתבו מפורש הטעם 'דמוחק ממש לא הוה דנשאר כתב תחתון' דהיינו שעד עתה היה שם וגם עכשיו נשאר השם אלא שנשנתה צבעו וקומתו אבל לא גרעתי שום שם מן העולם, וזה כסברא שכתבנו בדברי הנוב"י דמ"ל שם ירוק מ"ל שם צהוב וכדו', וכיון שכך כתבו מפורש, הרי ששאלות היר"ש למה לא יהיה מותר לתקן קשות גם על סברא זו דכיון שאיסור המחיקה או משום חצי מעובי השם שנמחק, או משום שבהסרת הזהב 'ממקצת אות' אינה נקרית כדבעי אבל עדיין א"ז מחיקה דסו"ס יש שם שם ולא נגרע שם מן העולם, וא"כ לצורך תיקון צריך להיות מותר, דהוי תרי דרבנן. ובאמת נראה לי דיש ליישב קושיית היר"ש למה כאן אסור לגרר הזהב

אות ט) לאפוקי מסברת הפרישה ולחם חמודות בזה שחששו למנומר בהסרת הזהב מהאותיות. וראה עוד במאלה"מ (סי' לב אות כז).

יה. מקור הדברים הנה הנם בגמ' (שבת קג): או שכתב את האזכרות בזהב הרי אלו יגנוז, ופי' הנימו"י (ס"ת ד) והובא בב"י (סי' לב) דהיינו שזרק זהב על האזכרות הרי אלו יגנוז, ופי' הבי' שלכן נקט אזכרות משום שדווקא בהם אסור להסיר הזהב משום דהוי כמוחק את השם משא"כ בשאר אותיות הס"ת יכול להסיר הזהב ולהכשיר הס"ת. וכ"כ בב"ח (שם), וכ"פ בשו"ע (סעיף ג). ונח' האחרונים בפי' הא דהוי כמוחק את השם, וכיון שראיתי להרב יר"ש (ח"ד סי' ח סי"ב) שהביא לאחרונים בזה, ויש לי כמה השגות על דבריו לכן אכתוב תורף דבריו בראשונה ואדון בהם בס"ד, הנה בהערה שם (באות א) הביא לדברי השו"ע וכתב לפרש בשם הפמ"ג (סי' לב מ"ז אות ב) שהמחיקת השם היא עצם מחיקת השם הכתוב בזהב, וכתב שכ"ה בבנ"י (סי' רעא אות יא) ובנוב"י (תניינא יו"ד סי' קפא) וע"ש עוד ש"פ, ומסיק לשיטתם הא דהוי 'כמוחק' את השם ולא מוחק ממש משום שכוונתו בהסרת הזהב לתקן ואיסור מוחק מדאורייתא הוא רק כשזה בדרך השחתה. אח"כ (אות ב) הביא לשו"ת פנים מאירות (ח"א סי' מה) דע"ק (סי' רעו) ומו"ק (סי' לב) דס"ל שהחשש בהסרת הזהב הוא לא עצם הסרת הזהב אלא מחשש שע"י הסרת הזהב יגרר קצת מן השם הכתוב מטה ובו ודאי שייך איסור מחיקת השם. ותמה עליהם הרב כיון שיש פה איסור דרבנן של מחיקת מקצת השם הרי לצורך תיקון מותר וכמש"מ כמה פעמים כגון דיבוק אותיות בשם וכדו', וראה במאלה"מ (סי' לב אות כט) שהביא שאלה זו. ומסיק שם ביר"ש שדעת מרן כהפמ"ג וסייעתו ואסור להסיר הזהב משום עצם השם הכתוב בזהב. ע"כ תורף דבריו. נמצינו למדים לדבריו שיש ב' ביאורים למה הוי כמוחק את השם הביאור הא' משום השם הכתוב בזהב, והביאור הב' משום חשש מחיקת השם התחתון. ובפשטות יש נפ"מ ביניהם באדם שהעביר דיו ע"ג הזהב, שלפי' א' הוי איסור מחיקת ה' של הזהב, ולפי' הב' לא הוי מוחק את השם וכמש"כ שם בשם ערוך השולחן ועוד. ולפ"ז מש"כ בשם הנוב"י אינו דהרי הנוב"י שם על אף שאוסר

יב. כאשר עיפר עפרות זהב על הדיו, אין לכסות העפרות זהב בדיו. ואם עבר וכתב בדיו על העפרות זהב שתחתיהם יש כתב דיו, יש פוסלים ויש מכשירים, וכיון שכבר נעשה יש לסמוך על דבריהם. ומ"מ בתו"מ צריך לברר שהעב"ק היתה דווקא כסדרן. ט

עצי חיים

לבאר בדעת הפמ"ג לא קשה מה שהקשה ביר"ש (שם אות ז) על הפמ"ג שמשלשון מרן מבואר שאפי' אות א' בצבע הוי מוחק את השם, ובאמת להבנת היר"ש שאסור משום שם של זהב הרי שאין שום שם וקשיא אמאי משמע ממרן לאסור, אבל לדברינו לק"מ. אמנם זה יהיה קשה על הערוך השולחן וסייעתו. ולפי כל זה יוצא שבעלמא כשיש שם ואני רוצה לעבור עליו בצבע אחר יש ס"ס להתיר שמא כל החשש זה מחיקת הדיו שלמטה אבל עצם שינוי הצבע אינו אסור, וגם א"ת שהחשש זה מחיקת הזהב, שמא כל האיסור במחיקת הזהב משום מוחק חצי מעובי האות אבל לא בעצם שינוי הצבע, אבל בסת"ם אין לעשות כן מדין כעג"כ ומדין חציצה כמש"כ האחרונים. וכ"פ ביר"ש (שם פ"ח סי"ג וסט"ו).

ועתה נדון במה שמצוי בסת"ם שהיו מגולגלים וכשפתחו אותם ראו שנדבק צבע הקלף הגלול על האותיות ועתה מראה הכתב כצבע הקלף כהה קצת ואינו שחור מה דינו האם בשמות השם שרי להסיר זאת ע"י בגד או מחק וכדו'. והנה גבי זהב שאסור להסיר ודאי לא מדובר שהיה שם יבש ועליו זרק זהב שאינו דבוק כלל בשם דא"כ הוי ככיסוי בעלמא ואינו נחשב כתב כלל כמש"כ במו"ק וש"א, אלא מדובר כשע"פ הזהב בעוד הדיו לח ועי"ז נידבק בו וכדי להסיר הזהב צריך לגוררו כלשון הבנ"י. וממילא בניד"ד שע"י שפשוף בחוזק או העברת מחק אפשר להסיר הסידי, י"ל שלא דמי לעפרות זהב שהרי למנ"ד שאסור מחשש מחיקת הדיו כאן ודאי שאין חשש, ולמנ"ד שאסור משום גורר חצי מהשם י"ל שזה דווקא כשנהיו כאחד ממש שמצריך גרידה להפרידם אבל בכה"ג לא הוי כחצי מהשם אלא ככיסוי בעלמא דשרי להסירו. והרי שיש ס"ס להתיר. וביר"ש שם נתן טעם אחר להתיר כיון שצבע זה נעשה מאליו ללא כוונה כלל לכן גרע מעפרות זהב ושרי להסירו ע"ש. וכן עיקר וכמ"ש.

יט. הנה בא"ר (סי' לב אות ה) כתב להוכיח ממה

אף שהוא איסור דרבנן, והרי לצורך תיקון השם צריך להיות מותר, מכיון שהזהב מחובר לשם וכדי להסירו צריך לגוררו ע"י סכין וכדו' ויש כאן חשש גדול שהשם הכתוב מטה יפסל וכגון שיתקלף רגל היו"ד או ראש הוא"ו וכדו', וממילא למנ"ד שאסור שגורר חצי מהשם, זה משום שכאשר התיירו לצורך תיקון זה כשזה תיקון ודאי, אבל לעשות איסור דרבנן לצורך לספק תיקון לא התיירו, והמנ"ד השני שחושש לגרירת השם זה ממש כוונתו ויש חשש שהשם יפסל ונמצא גירד שלא לצורך תיקון. ולכן לנוב"י דווקא גרירה אסורה אבל כתיבה מעל האות מותרת, ולפ"ז מובן גם הטעם של מי שאוסר העברת קולמוס משום שימחק השם קצת ולא יראה כתיקונו כגון באמצע העברה על האות, וזה ודאי לא התיירו לתקן ע"י שרגע יחלש מראה השם, אלא במחיקה מקצת ותמיד שמו עליו רק זה התיירו. וראה עוד במו"ק שגם ס"ל שכל החשש הוא שע"י שיגרד יפסל השם שלמטה. והא דכתב מרן שבשאר אותיות יסיר הזהב ויוכשר, כוונתו שמתר להסיר הזהב ואם לא יפסדו האותיות יוכשר משא"כ בשם ה' מחמת הספק א"ז נחשב תיקון ודאי ויהיה אסור לנסות להעבירו הזהב. וממילא מה שכתב ביר"ש להכריח מחמת קושיא זו שדעת מרן משום מחיקת השם מזהב אינו מוכרח, ונשארה פלוגתת האחרונים בטעם דברי מרן באיסור מחיקת שם זה, האם כהבנ"י וערוך השולחן משום עצם מחיקת השם מזהב, (וגם בדברי הבנ"י אין כ"כ הכרח בלשוננו) וכ"מ דעת הרשב"ץ (ח"א סי' קכז ד"ה ומגופא), או ס"ל כהנוב"י וכהבנת המק"מ שהאיסור שהוא כמוחק חצי מעובי השם, או כהמהר"ם שיק וסייעתו שיש חשש במחיקת הדיו שלמטה, או כהבנת הפמ"ג שבמחיקת או כתיבת חצי אות יאבד השם את קריאתו. ואף שלכאז' הסברא של איסור מחיקת הזהב יש לו מקור דהא בשבת בדיו ע"ג סיקרא חייב ב' וכו' אבל שאני שבת מאיסור מחיקת השם דהרי סכ"ס לא נמחק שום שם והרי הוא לפנינו כמש"כ בנוב"י. ולפי מש"כ

יג. סת"ם שנתכסו האותיות ע"י שעוה, אם השעוה שקופה והאות נראית דרכה כשר, ואם היא עבה ואין האותיות ניכרות, פסול. ומותר להסיר השעוה ולהכשירה.² ובשמות

עצי חיים

הדיו בלא לגעת כלל בקלף ש"מ שהדיו רק על הדבר החוצץ אבל אם א"א להורידו בלי לגעת בקלף ש"מ שהדיו מחלחל לקלף ולא הוי חציצה. וזה יהיה מצוי באם כתב בצבע דק של זהב אבל אם התיך זהב וכדו' וכתב בו הרי שזה ממש חציצה דכשמתקרה הרי הוא כטס דק של מתכת שודאי חוצץ. ועוד יש לדון ע"פ דברי המהרש"ם (ח"ז סי' קכה) גבי סופר שנטף לו דם מחוטמו על האות, שמתיר להעביר עליו קולמוס, וטעמו שהדם בטל לכתב, וראה עוד בשו"ת יחווה דעת (ח"ו עמ' רפח) ובשו"ת להורות נתן (ח"ה סי' א) והו"ד ביר"ש (ח"ד סי' ח הערה 21) שמביאים כמה פוסקים דס"ל כן שכל דבר שבטל עולמית לא שייך בו דיני חציצה, וה"נ הרי שמבטל צבע הזהב תחת הדיו לעולם, ולפ"ו לכאו' נראה שאפשר להקל בזה לכתחילה, משום שיש מכשירים לכתחילה וגם לפוסלים הרי שמצינו שטעמם לא ברור לפסול אם זה מדין חציצה שיש בו מקום להקל כנ"ל, ואם מדין כעג"כ הרי שהוא עצמו ספק בגמ' וכאן שגם התחתון דיו כשר הוי ס"ס, וכמש"כ בביה"ל שחושש אם יש אפי' ספק פסול, אלא שממנ"פ אין צורך בקולא זו דבס"ת ומגילה למה לן להקל בזה נקלף האות ונכתוב מחדש, ובתו"מ אם לא כתב עוד ג"כ נתקן כנ"ל, ואם סיים התו"מ הרי שעתה בתיקון האות הקודמת הרי שהוא כותב שלכס"ד כיון שצד א' להכשיר הוא שהכתב העליון הוי כתב, וכמש"כ בביה"ל, וכ"כ במק"מ (אות ו) ובגידוה"ק (אות ב') שיש להיזהר בדין כסדרן בזה. ואם תאמר שזה מצוי בתו"מ שעבר על כולם בזה ועכשיו רוצה לעבור מתחילה ועד סוף וכדו' א"כ ממילא יש לאסור מדין השמות הקדושים וה"ה לס"ת, ולכן אף שיש להקל בזה אינו מצוי, אא"כ כבר נעשה ואבד מקומו או בעבר ועשה זאת וסיים התו"מ שאז יש להקל בזה.

ג. שעוה שכיסתה את האות ולכן האות אינה ניכרת כגון בשעוה עבה או ציבעונית לכאו' הוי כעפרות זהב על האותיות שפסק מרן (סי' לב ס"ג) שפוסל את הכתב עד שיסירו אותם, אבל בשעוה דקה ושקופה

שמרן השו"ע לא מצא תקנה לאזכרות שחיפן בזהב שיעבור ע"ז שו"פ עם דיו והדיו העליון יבטל התחתון, ש"מ שתקנה זו לא מועילה, ולא כתב טעם לזה. ובדע"ק (סי' לב אות א) הביא דינו דא"ר וכתב שהטעם לפסול משום שהזהב חוצץ בין הדיו העליון לקלף. אבל במק"מ (אות ו) כתב בטעם הא"ר שפסול מדין כעג"כ, וכיון שהזהב חיפה את הדיו הרי שעתה דנים רק על הזהב, והדיו שע"ג הוי כעג"כ שנשאר בגמ' בספק ולכן פסול. וכתב שבתו"מ זה פסול ודאי ממנ"פ אי התחתון עיקר הרי שהוא מכוסה ואם יש כתב עג"כ הרי שהעליון כתוב שלכס"ד, והניף ידו שנית בגידוה"ק (אות ב) לבאר כן דעת הא"ר. וגם בקו"י (אות טו) נקט כדברי הא"ר להלכה, וכ"פ בתהילה לדוד (סי' לב אות א) וכתב שכן דעת הרשב"ץ (סי' קצז). אמנם בפמ"ג (סי' לב מ"ז אות ב) דחה ראיית הא"ר ממה שמרן לא מצא תקנה זו, משום שמרן מדבר בשמות הקדושים שאין תקנה ובאמת בשמות אף העברת קולמוס לא מהני דזהו עצמו הוי מחיקת השם וז"ל: וי"ל כשמעביר דיו על מקצת אות ועדיין לא השלימה נמי הוה כמוחק, עכ"ל. אבל אה"נ בשאר הכתב הוי תקנה מעלייתא להעביר דיו עליהם, וראה עוד במק"מ (כלל ד אות ה) שהביא לרשב"ץ הנ"ל וכתב שם באורך וברוחב להוכיח דס"ל כדברי הפמ"ג. ובביה"ל (סי' לב ס"ג ד"ה עפרות זהב) כתב וז"ל ובאמת לענ"ד יש לעיין בזה אם יש בזה אפי' פסול ספק כמו דיו ע"ג צבע אחרי דכתב התחתון וגם העליון הוא כתב דיו, עכ"ל. וע"ע בתורת חיים (ח"ג סי' מט ד"ה ויותר), ששואל שלפי הנובי" (תניינא סי' קפא) שיהיה מותר להעביר דיו על הזהב שאז אין מחיקה של הזהב ולא חושש שם מדין חציצה או כתב ע"ג כתב. נמצינו שבניד"ד נחלקו הפוסקים. והנה בסברת הדע"ק שפסול מדין חציצה יש לדון בב' אנפין חדא דאם באמת יהיה זהב דק מאוד שהדיו מחלחל דרכו ונוגע בדיו שלמטה שדבר זה לא הוי חציצה וכמש"כ בבנ"י (רעא אות ב באורך בד"ה ובאמת) והגדיר זאת באם יכול להסיר

הקדושים צריך להזהר שבהסרת השעוה לא יגע בגוף השם.^{כא}

יד. שעוה שנמצאת על הס"ת בשבת בשעת קריאה לספרדים אפשר להסיר השעוה בציפורן ולהכשיר הס"ת, וגם למחמירים יוכלו להסיר זאת כלאחר יד.^{כב}

עצי חיים

בדין זה. וכל זה אמור בס"ת בשעת קריאה, אבל ודאי שגם בס"ת ראוי לכתחילה לתקן הדבר קודם השבת אף שזה בפרשה אחרת, אבל בתו"מ שאין שעת הדחק כמו אמצע קריאה בס"ת שיש פגם לס"ת בהוצאת ס"ת אחר צריך לתקן ולחוש למחמירים דהרי אפשר בהכי, וראה במ"א (סי' לב אות כג) שכותב וז"ל ונ"ל דאם נטף שעוה וסילקה מותר ע"כ, הרי שקאי בהלכות תפילין ומשמע שבהסרת השעוה מותר ועד עתה היה פסול, וכ"מ מהקס"ה (שם) שכתב שאחר שהסיר השעוה כשר, ומשמע שעד שלא הסיר פסול, ואף שלמו"ק הנ"ל ודאי שכשר גם עוד השעוה עליו, מ"מ משמע שמבין גם הוא בדעת המ"א שפסול ומידי מח' לא יצאנו ואין להקל שלא לצורך.

כא. בשעוה שכיסתה את השם יש לדון היאך יסיר השעוה בצורה הטובה בלי לפגוע בשם הקדוש. הנה בקו"י (סי' רעו אות יט) הביא לתשובת שמש צדקה (יו"ד סי' נט) המובאת בפ"ת (סי' רעו אות ו) שיכול לגרר השעוה מעט מעט באימל בלי שום חשש מחיקה, אבל בקס"ה (סי' יא אות ד) כתב שלא יגרר השעוה בציפורן פן יתקלף קצת מן השם, אלא יחמם הקלף היטב מבחוץ שאז השעוה תתנמס ותיפול בקל, והו"ד בקו"י (סי' לב אות פד) וכ"כ בביה"ל (סי' לב סי"ד ד"ה טיפת דיו), אבל במאלה"מ (סי' לב אות ל) אחר שהביא דברי הקס"ה כתב בשם שו"ת מהר"י אסדא (ח"מ סי' רנו אות ב) שאדרבא ע"י חימום הקלף יקפוץ הדיו מהאזכרות ולכן יותר טוב לגרר בציפורן לאט ובמתנות רבה, והו"ד במשנה"ס (שם אות יז). ובאמת שמצאנו פתרון נוסף המובא במו"ק (שם) גבי נמצא שעוה בשבת שידחוק הקלף מאחוריו או יקפלו מעט שאז השעוה שהיא כגוש תתקלף מהקלף ויסירה, ועצה זאת גבי שבת מובאת ג"כ בקו"י (סי' רעו שם) ועצה זו יכולה להועיל אף בשמות ה'.

כב. נח' הפוסקים האם מותר להסיר השעוה בשבת

וכל חלקי האות ניכרים בצבעם וצבינום ודאי שאין הסת"ם נפסלים בהכי. ובכ"א גבי שעוה שכיסתה האות גבי קריאת ס"ת יש ג' שיטות, והביאם הרב עובדיה יוסף זצ"ל בספרו לויית חן (אות קיח), דעה א' היא דעת הביה"ל (סי' לב סי"ד ד"ה טיפת דיו) בשם סידור דרך החיים שאם השעוה נמצאה בימות החול יסירנה ואם בשבת, אז אם נמצא בין גברא לגברא יביאו ס"ת אחר ואם נמצא באמצע הקריאה יקראו בע"פ וכיון שכבר עברו את המקום המכוסה ימשיכו שאר העולים בזה הס"ת ולא יוציאו אחר, וראה עוד במ"ב (סי' שמ סק"י). ודעה הב' היא דעת המו"ק (סי' לב ד"ה כתב במ"א אות כג) דס"ל שודאי שעוה אינה פוסלת הסת"ם כי היא רק ככיסוי בעלמא אבל עכ"פ אם נמצא שעוה על הקריאה של סדר היום כיון שא"א לקרוא בע"פ ודאי שיש להוציא ס"ת אחר, אבל אם השעוה נמצאת בפרשה אחרת לית ביה בית מיחוש כלל. וכ"כ מרן החיד"א בלדוד אמת (סי' יב אות כא) והו"ד בכף החיים (סי' קמג אות מא) וסיים עליו וז"ל: ונראה שהעולם נוהגים להחמיר להוציא אחר אם השעוה מכסה האות לגמרי ואינה נראית צורתה ואפ"י אם אינה בסדר היום עכ"ל. ובאמת שיש שיטה כזאת והיא השיטה הג' דעת רבי חיים פלאג"י בספר חיים (סי' יח אות ו) שהשעוה הרי היא כעפרות זהב ופוסלת את הסת"ם. ולהלכה דעת הרב בלויית חן (שם) שאם השעוה נמצאת בפרשה אחרת יש להקל בזה משום ס"ס, חדא שיש מכשירים, ועוד שדעת הרמב"ם בתשובה להתיר לברך על ס"ת פסול, אבל כשהשעוה נמצאת בסידרא דיומא הרי שא"א לקרוא בע"פ וצריך להוציא ס"ת אחר, וכדברי המו"ק הנ"ל. ואף שהמ"ב היקל בזה להמשיך הקריאה, נראה שאף האשכנזים מחמירים בזה וכמש"כ בלשכה"ס (סי' ח אות יד) וראה שם במשנה"ס (אות לז) אחר שהביא דברי המ"ב כתב ששאר האחרונים סתמו להחמיר אם זה בסידרא דיומא וכדברי הלשכה"ס. וראה עוד בחזו"ע (שבת ח"ב עמ' שכב וח"ה עמ' קעט) שהאריך

טו. אם עבר ומחק הזהב שעל שמות ה' אף דעבד איסורא הסת"ם חזרו להכשרם.²²

טז. כשמתקן הסת"ם ומוחק כמה אותיות, אם נשאר צורת האות בחקיקה, (מצוי כשמוחקים ע"י סכין גילוח) אסור לכתוב ע"ז את אותם אותיות משום כתב ע"ג כתב, ואף שא"ז כתב אלא חקיקה, וצריך ליהרר בזה מאוד כשמתקנים למחוק עד שלא יהיה ניכר למטה חקיקת אותיות.²³

יז. פסול כתב עג"כ מעיקר הדין זה דווקא ממש אות על אותה האות, אבל אם יש אות מסויימת ועליה אני כותב אות אחרת וכדו' אין בזה פסול של כתב ע"ג כתב, וכן הכותב אות על כתם של רושם דיו שאין בו שום צורה כשר, ויש מחמירים בזה, וטוב להחמיר בדאפשר.²⁴

עצי חיים

ויותר נראה בכוונתו 'אפילו מעביר את הזהב' שר"ל 'להעביר' את הזהב שזה אסור משום מוחק ולכן אין תקנה ולא מדבר על עבר והסיר הזהב ודו"ק בלשונו שלא כתב 'העביר'. וכ"כ להלכה באמרי שפר שאם עבר והסיר הזהב הסת"ם כשרים.

כד. בטור (אהע"ז סי' קל) הביא שעדים שאין יודעים לחתום דעת הרמ"ה שיקחו נייר אחר ויחתכו בו צורת האותיות ויניחו אותו על הגט והעדים ימלאו החללים בדיו, וזה לאפוקי מדעת רש"י שס"ל שיחרוט עם סכין על הקלף עצמו והעדים יעברו עם דיו על השריטה. וראה שם בב"י שהביא שכהרמ"ה ס"ל לר"ח תוס' הר"ן ועוד כמה ראשונים ע"ש, וכ"נ שכדעתם פסק בשו"ע (סט"ז) שלא כתב שיחרוט על הקלף ע"ש. ובר"ן פי' הענין בבירור שכיון שהחקיקה שלמטה חשיב כתב הרי שחתימת העדים עליו הוי כתב ע"ג כתב. וכ"ד תוס' רי"ד (גיטין יט.) וכ"כ להלכה במק"מ (כלל ד אות ג) ובמלא"ש (כלל ד אות ו) בכינה וראה עוד בשו"ת שערי יושר (ח"ה סי' ט) שדעתו להחמיר כנ"ל.

כה. בב"י (אהע"ז סי' קכה ס"י) כתב שלדעת הרמב"ם והרי"ף שאבר חשיב כתב ממילא אין לשרטט את הגט באבר דהוי כתעג"כ, אמנם בשו"ע (שם) לא נקט פסול זה בבירור שכתב ויש ליהרר מלשרטט באבר' וכו'. וע"ש גם בב"ש ובפר"ח שכתבו שבדיעבד אין זה מעכב. עכ"פ מדברי הב"י

ועי"ז נוכל לקרוא בס"ת זה, דעת הביה"ל (סי' שמ ס"ג ד"ה שעל הקלף) ע"פ הב"ח וסייעתו שאסור משום דהוי כמוחק ע"מ לכתוב ע"ש, אמנם בקס"ה (סי' ח אות יד בלשכה"ס) ובמו"ק הנ"ל הקילו להסיר השעוה כלאחר יד דהיינו שידחקו הקלף ויקפלו מאחוריו ועי"ז תוסר השעוה, וראה בקו"י (סי' רעו אות יט) שהביא המח' ומסיק בשם ה'לדוד אמת שיש להחמיר והמיקל לא הפסיד, וראה בחזו"ע (שבת ח"ה עמ' רעט) והלאה שכתב להתיר להסיר השעוה אפי' בציפורן ואין לחשוש לא משום מוחק ולא משום ממרח ולא משום מתקן מנא ע"ש באורך.

כג. כ"כ הבנ"י, וכ"כ החיד"א בברכ"י (סי' רעו אות טז) והביאו בקו"י (שם אות כב). אמנם ראה בתשובות זכרון יהודה לר"י בן הרא"ש (סי' ג) שכתב וז"ל: וא"א ז"ל כתב מוטב שיסלק היריעה ממה שיקדור האזכרות, אולי אם יקדור לא היה מסלק היריעה. מ"מ כיון שנעשה בה עבירה טוב להחליפה. ע"כ. והובא בב"י. וכן בנוב"י (תניינא סי' קפא) כתב בדעת הנימו"י שאם מחק השם לא יקרא בו אפי' ביחיד. אבל ראה בקו"י (אות פח) שכתב בשם כמה פוסקים שדברים אלו אינם אלא חומרא בעלמא, ובאמת אין הסת"ם נפסלים בהכי. וכ"ה במאלה"מ (אות כט). וכ"כ בב"י (סי' רעו ס"ה) בשם הריב"ש וכ"ה במק"מ (סי' לב אות ט) וראה לשון הב"ח דדווקא אזכרות אין להם תקנה 'אפילו מעביר את הזהב' לפי שהוא מוחק את השם וצריך גניזה ולכאו' דעתו להחמיר,

~~~~~ עצי חיים ~~~~~

וזה שייד דווקא באות על אות ולא בכה"ג שודאי חידש טובא על הכתב התחתון. וכ"כ בבנ"י (סי' רעא אות ב בארוך) שכעג"כ זה שהיה 'אותן האותיות עצמן' ולא הוסיף בכתיבתו מידי. וכן מבואר מהגהות אשר"י (גיטין יט.) שמבאר שאלת הירושלמי על הא דאיתא התם שמקרעים לעדים את הנייר והם חותמים בתוך ושואל הירושלמי הרי אין את חתימת העדים, וכל הראשונים בסוגיא פירשו משום שהגט לא יכול להתקיים בחותמיו, אבל בהגהות אשר"י פי' משום שהוי כעג"כ, ותירץ הירושלמי במרחיבין להם את השריטה, ומבואר שאם אין פה ממש כתב על כתב אין בזה בעיה של כעג"כ. וכנזכר דיקדקנו מדברי מרן עצמו שנקט לשון יש ליזהר שזו לא לשון החלטית כ"כ שזה לעיכובא. וע"כ נראה דאפשר להקל כדמשמע מהראשונים והאחרונים כנ"ל, אבל אם יכול לתקן בנקל עדיף טפי לחוש לדברי הב"י. וע"ע במש"כ בדין שרטוט בצבע.

מבואר שפסול כעג"כ הוא אפי' אם למטה יש איזה קו או טיוט בעלמא שאינו אות ואפי' רק על מקצת מן האות כמו שם שהשרטוט הוא לכל היותר ראש האות ולא שאר אבריה. והביאוהו להלכה בקס"ה (סי' ג אות ג בלשכה) ובמלא"ש (כלל ה אות ה בבינה) וכע"ז כתב בפמ"ג (סי' לב א"א אות לד) בכתם דיו שצריך לנקותו לגמרי קודם שיכתוב. אמנם בנוב"י (אהע"ז סי' פה) כתב לדון האם כשיש כתם דיו וכותב עליו והאותיות ניכרים היטב הוי כעג"כ או לא, וס"ל שם שודאי אין חשש מדין כעג"כ והביא ראיות לדבר. ע"ש. וכ"כ במק"מ (כלל ד אות ג) שודאי אין כעג"כ כשלמטה אין צורה של כתב ותמה על דברי מרן בב"י, וכתב שעכ"פ כל דברי מרן אמורים בקו אבל בכתם שאינו שום צורה גם לדעת מרן אין שום חשש, ע"ש. וראה שגם מדברי רבינו שמחה בב"י (סי' רעא ס"ו) שמסתפק אם מותר לשרטט בצבע ולא קשה לו שזה כעג"כ ש"מ שאין בזה חשש. וכן מבואר מדברי רש"י (גיטין יט.) שהבעיה בכעג"כ שהרי הוא כבתחילה,

דיני השרטוט:

שרטוט במזוזה ספר תורה ומגילה:

א. במזוזה ספר תורה ומגילה צריך לשרטט בכל שורה ושורה, ואם לא שרטט פסולים*. ונהגו לשרטט גם מן הצדדים ומכל מקום אם שרטט כל השורות ולא שרטט מן הצדדים

שווה כתיבה כתיבה, אבל ספר תורה מנלן שצריך שרטוט, מהלכה למשה מסיני שכל ספר בעי שרטוט, ואם כן כשהגמ' אמרה 'והלכתא מזוזה בעיא שרטוט' משום שבמקור הדין זה הלכה למשה מסיני בספר תורה, ויליף למזוזה משום גזירה שווה כתיבה כתיבה. (ובמה שיש להקשות דלא ילפינן גזירה שווה מהלכה, ראה ביביע אומר חלק א חיו"ד ס' כ אות ב שעמד בזה) ויוצא אם כן שלכולי עלמא הוי הלכה למשה מסיני, לרש"י הלכה למשה מסיני מדין ספר, ולתוס' וסייעתם הלכה למשה מסיני שמזוזה בעיא שרטוט, ונפקא מינה יוצא לגט שנקרא ספר, דכתיב וכתב לה ספר כריתות, לרש"י בעי שרטוט מדאורייתא, ולתוס' וסייעתם אין צריך שרטוט, וראה בשו"ע (אהע"ז ס' ככה ס"י) שכתב נוהגים לשרטטה, ובבית שמואל (שם סקי"ד) הביא לדברי רש"י הנזכרים לעיל שגם שרטוט בגט הוא מדאורייתא. וראה גם כן בשו"ת הרדב"ז (ח"א ס' קנו) דיליף שרטוט בגט מדכתיב ביה ספר, ומשמע מדבריו שם שהוא לעיכובא. וכמו שכתבנו בדעת רש"י. ומה שהקשו בתוס' ובספר התרומה (ס' קצו) ועוד ראשונים על דברי רש"י דאם כל מקום שנאמר ספר בעי שרטוט למה במגילה (טז:): יליף דמגילה בעי שרטוט מדברי שלום ואמת, ואמאי לא יליף מדכתיב ביה ספר, ראה ברא"ש (ספר תורה ס"ז) שכתב ליישב דאי מדנקראת ספר הרי גם נקראת איגרת והיה צריך למצוא בה ענין אחד שפטור בשרטוט כמו שמצינו לגבי תפירה בגידים עיין שם. וכן כתב ליישב ברשב"א (גיטין ו:). ועל כל פנים לכולי עלמא מזוזה בעיא שרטוט מהלכה למשה מסיני, וכן הוא ברמב"ם (תפילין פ"א ה"ב), אמנם אף שכך הסכימו כל הראשונים והאחרונים, דע לך שמצאנו לרשב"א (מנחות שם, ומובא בסוף גמ' עוז והדר) דפליג וסבירא ליה שההלכה למשה

א. הנה בגמ' מגילה (יח: ומנחות לב:): איתא והילכתא תפילין לא בעו שרטוט ומזוזה בעיא שרטוט, ומבואר שהלכה למשה מסיני לשרטט במזוזה. ושם במנחות איתא עוד אמר רב יהודה אמר שמואל כתבה איגרת פסולה מאי טעמא איתא כתיבה כתיבה מספר. ופירש רש"י כתבה איגרת בלא שרטוט ולא דקדק בחסרות ויתרות כאיגרת בעלמא. ומבואר לפי זה שמה שמזוזה בעיא שרטוט הוא מגזירה שווה כתיבה כתיבה, וכבר העירו על זה בתוס' שם (ד"ה כתבה) שהרי לעיל ראינו שהוא הלכה למשה מסיני, ולכן החזיקו כפירוש שני של רש"י שכתבה איגרת היינו שלא דקדק בחסירות ויתרות, אבל שרטוט במזוזה ילפינן מהלכה למשה מסיני. וכן הוא בפסקי הרא"ש על הרי"ף (מזוזה ה. ד"ה אמר ר"י א"ש, ובספר התרומה סימן קצו). אמנם במרדכי (סימן קסא) כתב לפרש לרש"י צריך את ב' הלימודים, שההלכה למשה מסיני באה ללמד שיש מצוה לשרטט אבל אינו לעיכובא, והלימוד של כתיבה כתיבה מלמד שהוא לעיכובא. (וצריך עיון דאם כן ההלכה למשה מסיני למאי אתא, ואולי יש לומר דעיקר ההלכה למשה מסיני באה ללמד שתפילין לא בעו שרטוט, ומצאתי גם כן ברשב"א (גיטין ו:): ששאל אמאי צריך הלכה למשה מסיני כיון שחייב מדינא דרבי יצחק, ותייף כמו שכתבנו כאן. וכן הוא ברמב"ן (שם) דמספר תורה יליף למזוזה והא דאתא הלכה למשה מסיני, כדי ללמד על תפילין עיין שם). אלא שהאמת תורה שדברי רש"י אזלי לשיטתו בסוטה (יז: ד"ה בספר) ששם דנה הגמ' בפרשת סוטה שצריכה שרטוט מדכתיב בספר, וכתב רש"י והלכה למשה מסיני שהספרים צריכין שרטוט, ע"כ. וכן כתב שם בתוס' שאנץ. ולפי זה הכל מתיישב כמין חומר, שבאמת מזוזה ילפינן מספר תורה מגזירה

וכתב כך כשר, ומהיות טוב לשרטט על כל פנים אחרי הכתיבה.²

עצי חיים

וראה בשלטי גיבורים שם שהביא לסמ"ג שבכל זאת סבירא ליה שספר תורה בעי שרטוט, והעיקר כרוב הראשונים דבעי שרטוט וכמו שכתבו בטור ובשו"ע (סימן רע"א ס"ה). ודע דלפי מה שכתבנו לעיל בדברי רש"י המקור לספר תורה בעי שרטוט הוא מדכתיב ביה 'ספר' והלכה למשה מסיני שכל ספר בעי שרטוט ומזוזה ילפינן מספר תורה. אמנם במאירי (שם) כתב שמילת 'ספר' אינה מחייבת דיש ספר עם שרטוט ויש בלי, אלא שיש הלכה למשה מסיני שספר תורה בעי שרטוט וכמו שכתבו במסכת סופרים ובירושלמי. וראה ברא"ש (שם) שכתב שילפינן לספר תורה ממזוזה בגזירה שווה כתיבה כתיבה כמובא במנחות (לב): ועל כל פנים כולו מודו דמהלכה למשה מסיני חייב לשרטט בספר תורה ואם לא שרטט פסל. ודבר נוסף יוצא שבין לרש"י ובין לר"ת מגילה מיהא בעיא שרטוט. אמנם בב"י (או"ח סימן תרצ"א) הביא לדברי האורחות חיים שסבירא ליה שבמגילה די בשרטוט שורה ראשונה, ונמשכו אחריו המ"א והלבוש להכשירה בהכי, אבל בשו"ע פסק 'וצריכה שרטוט כתורה עצמה' ומשמע לעיכובא כספר תורה, וכן עיקר. וראה עוד בחזון עובדיה (פורים עמוד רכט והלאה), ועיין עוד בקול יעקב (שם ס"ק ד).

ולענין הלכה בין בספר תורה ובין במזוזה ומגילה צריך שרטוט על כל שורה ושורה לעיכובא, ראה בשו"ע (סימן רע"א ס"ה, וסימן רפ"ח ס"ח, ובאו"ח סימן תרצ"א ס"א) ובקול יעקב (סימן רפ"ח סעיף טו) ובמלאכת שמים (כלל ה סעיף א) ובקסת הסופר (סימן ג ס"ה) ובבני יונה (סימן רע"א ס"ה) ובמקדש מעט (שם) ושאר אחרונים.

ב. המקור הראשון שהזכיר משרטוט הצדדים הוא ר"ת והובאו דבריו בתוס' סוטה (יז: ד"ה כתבה) ולמד זאת מדהוקשה לו מאי ההלכה שתפילין לא בעו שרטוט והרי מדינא דר' יצחק (גיטין ו:ו) אין לכתוב ג' תיבות מפסוק בלא שרטוט, ותיריך ר"ת דדינא דרבי יצחק בא ללמד שצריך שרטוט מד' רוחות ובוהו סגי, וההלכה שאמרה בתפילין שאין צריך שרטוט הכוונה

מסיני שנאמרה שמזוזה בעיא שרטוט היינו למצוה ולא לעכב, והובאו דבריו ביביע אומר (הנזכר לעיל אות א) ושם (אות ד) הביא גם כן לגינת ורדים (כלל ב ס"ז) דסבירא ליה הכי בדעת הירושלמי והעלה על פי דברי האחרונים לדחות דבריו. וכנזכר לעיל מצאנו גם כן למרדכי דסבירא ליה שההלכה למשה מסיני גבי שרטוט מזוזה נאמר למצוה ולא לעכב. אלא שלמסקנא מדין גזירה שווה דן לפסול. וראה עוד ביביע אומר (אות ג) שהביא להקת ראשונים בזה.

ולענין שרטוט בספר תורה, בגמ' מגילה (טז): איתא דברי שלום ואמת אמר רבי תנחום ואמרי לה אמר רבי אסי מלמד שצריכה שרטוט כאמיתה של תורה. ופירש רש"י כספר תורה עצמו, שרטוט הלכה למשה מסיני. עד כאן. וכן הוא בירושלמי (מגילה פ"א ה"ט) הלכה למשה מסיני שיהיו כותבין בעורות וכותבין בדיו 'ומסרגלין בקנה', וכן הוא במסכת סופרים (פ"א ה"א). אבל בתוס' (מנחות לב: ד"ה הא מורידין, וגיטין ו: ד"ה אר"י) הביאו לדברי ר"ת דסבירא ליה שבספר תורה אין צריך שרטוט מהלכה למשה מסיני כלל, והא דאיתא בגמ' מגילה צריכה שרטוט כאמיתה של תורה היינו מזוזה ונקראת אמיתה של תורה משום שיש בה קבלת עול מלכות שמים, ודברי הירושלמי ומסכת סופרים, מפרש ר"ת דצריך לשרטט רק שורה ראשונה כדברי יצחק (גיטין ו:ו) דאמר אין לכתוב ג' מילים מפסוק בלא שרטוט. עיין שם. (ובראשונים האריכו בראיית שתי השיטות עיין שם) ומחלוקת רש"י ור"ת זו הובאה בראשונים, ומסקנת רוב הראשונים כדעת רש"י שספר תורה צריך שרטוט על כל שורה ושורה, כן הוא ברא"ש (ס"ת ס"ז) וברמב"ם (פ"א הי"ב) וברי"ף (דף ד. מדפי הרי"ף) כמובא בשלטי גיבורים שם, וכן מתבאר מפירוש רבינו יהונתן שם שכתב לחלק שדעת רבני צרפת כר"ת, עיין שם. וכן דעת הריטב"א (מגילה טז:) והרמב"ן (שם יז). התשב"ץ (ח"א ס"ב) והמאירי (קרית ספר ח"א מאמר ג) ועוד. וכדעת ר"ת בביאור אמיתה של תורה כן כתב ר"ח כמובא בתוס' (גיטין ו:ו) וכן כתב בר' יהונתן (שם) ובסמ"ג (עשין כה)

אין בו צורך, ראה ברשב"א (מגילה יח): וראה בהערות על המאירי (שם הערה קמט), ודעה נוספת סוברת שר"ת מצריך רק שרטוט עליון ותו לא, כן הוא בתוס' מנחות (לב:) ובתוס' רא"ש (מגילה טז: וגיטין ו: וברמב"ן ר"ן ורשב"א (גיטין שם) וכן כתב ברא"ש (ס"ת סי' ז) ובר' יהונתן על הרי"ף (ספר תורה דף יד מהדורת עוז והדר) וכן הוא בשלטי גיבורים שם בדעת הטור, (אמנם בבית חדש סימן לב אות ז למד בדעת הטור שצריך שרטוט מד' צדדין) ובאור זרוע (סימן תקמג) ודע שבבית יוסף (סימן לב) הביא שלר"ת צריך ד' צדדין וכך ושנה כמה ראשונים שמצריכים עם כמה ראשונים שמסתפקים בזה ולא כתב לחלק ביניהם. נמצינו למדים שיש מחלוקת גדולה בדעת ר"ת אם צריך שרטוט מד' צדדין. ובכלל דעת ר"ת הזו שספר תורה אין צריך שרטוט דחויים מהלכה כמו שכתבנו לעיל, ואם כן לכאורה כיון דלא קיימא לן כר"ת ממילא כל המהלכים שלו בדברי ר' יצחק ובדברי מסכת סופרים אינם מוכרחים, ואין מקור להצריך שרטוט לד' צדדין, ואם נבאר כך, אז נלך עם פשט הסוגיות שספר תורה מזוזה ומגילה צריכים שרטוט על כל שורה ושורה ותפילין אין צריכים שרטוט כלל, ושאר כתבי הקודש טעונים שרטוט מדינא דרבי יצחק, על כל שורה ושורה. (ולגבי שאלת ר"ת אם כן איך כותבים תפילין בלי שרטוט נרחיב לקמן בדין שרטוט בתפילין הערה ג) אלא שמצינו באור זרוע (שם) ובראבי"ה (סימן תקנג) שעל אף שפסקו שספר תורה צריך שרטוט כדברי רש"י, בכל זאת הצריכו בתפילין שרטוט שורה ראשונה, ומשמע שאף שחלקו על ר"ת סבירא ליה כדבריו בדעת רבי יצחק שצריך שרטוט שורה ראשונה, וזה כדי ליישב שאלתו בסתירה בין ההלכה בתפילין לדינא דרבי יצחק. והנה בדברי השו"ע נראה שיש סתירה בדין זה דבהלכות תפילין (סימן לב ס"ו) כתב שצריך לשרטט שורה ראשונה, ובהלכות כתבי הקודש (יו"ד סימן רפד) כתב בסתמא שאין לכתוב ג' תיבות בלי שרטוט ולא חילק בין שורה ראשונה לשאר שורות רק הרמ"א שם יצא לחלק בשם הטור, וראה בדעת הרמב"ם שכלל לא סבירא ליה דברי ר"ת

שאינ צריך שרטוט על כל שורה ושורה. אמנם בתוס' (גיטין שם) אחר שהעמידו שצריך לשרטט שורה ראשונה מדינא דרבי יצחק, כתבו וז"ל: והא דאמר במסכת סופרים (פ"א ה"א) אינו רשאי לכתוב אלא אם כן סרגל ויריעה שאינה מסורגלת פסולה היינו ד' שרטוטין מלמעלה ולמטה וצדדין ודוחק, עד כאן לשונם. ומבואר מדבריהם חדא שדין ד' שרטוטין נלמד מהא דיריעה שאינה מסורגלת ולא מדברי רבי יצחק כמו שכתבו בתוס' סוטה, ודבר נוסף שכתבו 'ודוחק', דהיינו שדבריהם בדין ד' שרטוטין אינם מחוורים כל כך, ובאמת שבתוס' מנחות (לב: ד"ה הא) שדשו ודנו בדיני שרטוט כתבו על דברי מסכת סופרים ודילמא בשרטוט עליון מיירי, ולא הזכירו כלל מד' שרטוטין, וכן הוא בספר הישר לר"ת (סי' קד). ונמצא אפא שדברי ר"ת בד' שרטוטין אינם ברורים כלל שאפשר לומר שאין צריך כלל שרטוט מן הצדדין אלא רק שרטוט עליון, וגם אם צריך שרטוט מן הצדדין יש סתירה מניין נלמד האם מדברי רבי יצחק וזה דין כללי בכתבי הקודש או שזה מהלכה למשה מסיני וזה דין או רק בספר תורה או על כל פנים בספר תורה ותפילין (יש בזה חלוק בלשונות בראשונים והאריך בזה בספר שושנת העמקים שבסוף ספר קרית ספר למאירי בסימן ג ענף ג עיין שם) וכבר עמד בסתירה זו בגידולי הקדש (סימן רעא ס"ק יג) וכתב שר"ת עצמו מסופק בדין שרטוט מד' צדדים ולכן בכל מקום כותב דבר אחר, וזה דלא כהבני יונה (סימן רפד אות ג בארוך) שכתב שנקטינן לר"ת להצריך ד' שרטוטים לכולי עלמא. והנה בראשונים שהביאו לדברי ר"ת מצינו כמה שיטות, בספר התרומה (סימן קצו) כתב שמא צריך מד' צדדין, דהיינו שדין ד' צדדין מספקא ליה, וכן הוא במאירי (קרית ספר מאמר א ח"ג) ובתוס' גיטין (ו:) ובשיטה מקובצת (מנחות שם) וכן הוא בסמ"ג (עשין כה) ובהגהות מיימוניות (פ"א אות ט). ומנגד בתוס' סוטה (שם) ובספר התרומה (סימן רד) במרדכי (סימן תתקסא) ובסמ"ק (מצוה קנג) כתבו בפשטות דין דד' שרטוטין. ודע שגם בדין דד' שרטוטין יש שכתבו רק מן הצדדין דהיינו ימין ושמאל אבל שרטוט תחתון

דין זה לא שייך בשאר כתבי הקודש ופשוט שקיל טפי. אבל על כל פנים היוצא מכל הנזכר לעיל שדעת השו"ע ששרטוט מן הצדדים אין בו צורך כלל דהרי לא הזכירו כלל בשו"ע, ואף בב"י לא הזכירו כלל ביורה דעה, אלא רק כתב בדעת ר"ת שרטוט עליון, ורק בהלכות תפילין כתבו בב"י וגם שם לא כתבו להלכה, והביא את זה אגב דברי הראשונים שתפילין לא בעו שרטוט על כל שורה ושורה, והראייה כמו שכתבנו לעיל שמרן בב"י כרך את דברי ספר התרומה עם סמ"ק מרדכי והגהות מיימוניות, וודאי שכרכן כלפי הא דלא בעי שרטוט על כל שורה ושורה, דאילו לגבי שרטוט מן הצדדים יש חילוק ביניהם כנזכר לעיל שדעת ספר התרומה שהביא הבית יוסף זה להסתפק על ד' רוחות וכן דעת הגהות מיימוניות, אבל במרדכי וסמ"ק הצריכו בודאות שרטוט מד' צדדין, אלא שבהכרח הביאם בבית יוסף רק לדין שרטוט על כל שיטה שאין צריך ולא התייחס לשרטוט הצדדים כלל. ובפרט שיש לציין כנזכר שדעת הר"י והרמב"ם שאין דין של שרטוט הצדדים, ואף הרא"ש שהביא לדברי ר"ת הזכירם רק כלפי שרטוט עליון, ואם כן לשלושת עמודי ההוראה אין את דין שרטוט הצדדים. (ולא אכחש שהב"ח (סימן לב) דייק מהטור לשרטוט ד' צדדים והטור נקט לשון הרא"ש בסוף הלכות תפילין, אמנם בשלטי גיבורים על הר"י (מהדורת עוז והדר עמ' יד) כתב לדייק זאת דווקא על שורה ראשונה, וכן מסתבר טפי דתפסת מועט תפסת) ולענין דינא כתב הגר"א (סי' לב ס"ו) והובאו דבריו בהרחבה בביאור הלכה (ד"ה אין צריך) שכיון שקיימא לן כרש"י שספר תורה צריך שרטוט על כל שורה ממילא מה שכתב במסכת סופרים יריעה שאינה מסורגלת פסולה זה כפשוטו שרטוט כל שורה, וממילא אין מנין לפסול אם לא שרטט שורה א' בתפילין או ד' רוחות לדעת הרמ"א, וכן כתב בקול יעקב (סי' לב אות כח וסי' רפח אות יג) שאף שנהגו לשרטט בתפילין למעלה ובמזווה אף מן הצדדים אם לא שרטט אינו מעכב, וכתב שכן היה מעשה רב שהכשיר הגאון רבינו יוסף חיים זיע"א בתפילין ללא שרטוט כלל עיין שם. אמנם במקדש

שבדיני כתבי הקודש (ס"ת פ"ז הט"ז) כתב בסתמא שכל כתבי הקודש צריכים שרטוט, ובהלכות תפילין (פ"א הי"ב) כתב אבל תפילין אינן צריכים שרטוט, ולא יצא לחלק בין שורה ראשונה לשאר שורות, (עיין שם ברבינו מנוח ובהגהות מיימוניות) וכן דייק בשלטי גיבורים (שם) מדברי הר"י שלא חילק בזה שהוא פליג על דברי ר"ת, וכתב שדעת הרמב"ם כהר"י, וכן כתב בגידולי הקדש (סימן רעא סי"ג) בדעת הרמב"ם. ולכאורה יש לומר בדעת השו"ע דמה שכתב בכתבי הקודש בסתמא, סמך על מה שכתב בהלכות תפילין, אלא שזה דוחק משום דהר"י והרמב"ם לא סבירא ליה כלל חילוק של שורה ראשונה, ואם כן אמאי יקל השו"ע בשורה ראשונה בכתבי הקודש, ובפרט שבדין ספר תורה פליג עלי ר"ת וכבר אין הכרח כלל לדבריו, והנראה פשוט יותר דבאמת בשאר כתבי הקודש סבירא ליה כסתמת דבריו להצריך שרטוט בכל שורה ושורה, ולא מיקל שם, אלא מחמיר בהלכות תפילין לכתחילה כדברי ר"ת כיון שסבירא ליה שצריך שרטוט שורה ראשונה על כל פנים, ויליף ממסכת סופרים ששם כתוב יריעה שאינה מסורגלת פסולה, ור"ת סבירא ליה ששרטוט זה הינו מהלכה למשה מסיני וראה בגידולי הקדש, ולכן נקט לחוש לדבריו. ובזה גם אפשר ליישב דברי הרמ"א מקושיית רבי עקיבא איגר (סימן רפד) ששואל שהרמ"א בסי' לב מצריך ד' צדדים ואילו בסי' רפד כותב שורה ראשונה בלבד. ולפי הנזכר לעיל אתי שפיר דבתפילין ראה לחוש טפי משום דסבירא ליה לר"ת שהוא הלכה למשה מסיני ולעיקובא, וכן כתב הגידולי הקדש עצמו ליישב בתורת אולי, עיין שם. ועוד יש להוסיף ולבאר ששרטוט הצדדים יש אומרים שנלמד מדברי רבי יצחק ולפי זה גם בסת"ם בעי ד' שרטוטין ויש אומרים שנלמד ממסכת סופרים יריעה שאינה מסורגלת ולפי זה 'רק' בסת"ם בעי ד' שרטוטין, ואם כן לב' הלימודים סת"ם בעי ד' שרטוטין ולכן חמיר טפי מה שאין כן כתבי הקודש זה רק למאן דאמר אחד שיליף מרבי יצחק בעי ד' שרטוטין אבל למאן דאמר שד' שרטוטין נפיק ממסכת סופרים ממילא

שרטוט בתפילין:

ב. בתפילין דעת מרן השו"ע שאין לשרטט כי אם שיטה עליונה, משום שאסור לכתוב ג' תיבות בלי שרטוט (ודעת הרמ"א לשרטט מד' צדדים). אבל לא ישרטט כל שורה ושורה. ואם אינו יודע ליישר הכתב בלא שרטוט ישרטט כל השורות. והיום נהגו כולם לשרטט כל השורות ומן הצדדים.¹ ואם לא שרטט כלל אף שורה ראשונה לדעת מרן או

והרוצה להחמיר על כל פנים ישרטט הצדדים אחרי כתיבה כדברי המקדש מעט ומשנת הסופר וראה בשו"ת ישכיל עבדי (ח"ז) וגם זה אינו מעיקר הדין, וכן פסק באמרי שפר, ועיין עוד במלאכת שמים (אות מח).

ג. בגמ' מנחות (לב:): איתא והלכתא תפילין לא בעי שרטוט וכו' ושואל ר"ת (תוס' גיטין ו: ד"ה אמר רבי יצחק) שכיון שיש דין שאסור לכתוב ג' תיבות מפסוק בלא שרטוט איך אמרינן שתפילין לא בעו שרטוט והרי מדינא דר"י יצטרכו שרטוט, ותירץ שהדין של ג' תיבות מפסוק בא לחייב רק שרטוט שורה ראשונה דסתם אנשים אחרי שישרטטו שורה ראשונה ויכתבו אותה ביושר יוכלו ליישר על פי זה גם את שאר השורות. וכן כתבו בתוס' מנחות (שם) ובסוטה (יז:). ומוסיף ר"ת מכיון שאין הלכה לשרטט תפילין, וכן מבואר ממנחות שלא היו נוהגים לשרטט בתפילין כל השורות, ממילא 'אין' לשרטט בתפילין כל השורות, אלא רק את השורה הראשונה וזאת משום דברי הירושלמי שאומר 'כל הפטור מן הדבר ועושהו נקרא הדיוט', וכל זה באדם רגיל שיודע ליישר השורות אחרי שכתב שורה ראשונה ישרה אבל בסופר שכותב עקום כתב ר"ת (גיטין שם) וזה לשונו: ומיהו אם אין הסופר יכול לכתוב יפה בלא שרטוט צריך לשרטט על כל שיטה ושיטה משום זה אלי ואנוהו, עד כאן לשונו. וכדברי ר"ת נקטו להצריך בתפילין שרטוט בשורה ראשונה בספר התרומה (סימן קצו) ובמרדכי (סי' תקסא) ובסמ"מ (מצוה קנג) ובהגהות מיימוניות וכמובא בבית יוסף (סימן לב ס"ו) וכן דעת המהר"י אבוהב (שם). ודע שאין בהכרח קשר בין דין ר"ת שספר תורה לא בעי שרטוט, למה שמשרטטים

מעט (סימן לב ס"ק כג) משמע שנוקט להחמיר באם לא שרטט בתפילין שורה ראשונה לדעת מרן וד' רוחות לדעת הרמ"א, וציין לדבריו בגידולי הקדש (סי' רעא סי"ג) שהביא לכמה ראשונים דסבירא להו דשרטוט מן הצדדים הוא הלכה למשה מסיני, וכן כתב במאיר עיני סופרים (סימן ד אות ב בעיטורי סופרים אות ח), וכן כתב להחמיר בביאור הסופר (סימן ג ס"ה ד"ה צריכים שרטוט) ועל כל פנים מסקנתו שישרטט אחר כתיבה ומהני מספק ספקא, אבל הנראה אחר המחילה, שאין לחשוש לדבריהם, חדא כדברי הגר"א והביה"ל שכיון שלא קיימא לן כר"ת אין מניין לאסור, ובפרט ששלושת עמודי ההוראה כלל לא הצריכו שרטוט מן הצדדים ואף דעת מרן שאין צריך לזה, וגם לרמ"א שצריך שרטוט מן הצדדי, אינו ברור שזה לעיכובא כמו שכתבנו שזה תלוי בב' הלימודים מניין נפיק דינא דשרטוט מד' צדדים, ובפרט לפי דברי הגידולי הקדש שר"ת עצמו שהוא המקור לדין זה, מסופק בדבר, שאם כן כל דין זה הינו ספק, וודאי שיש להקל בדבר, וראה בשו"ת זכרון יהודה לרבי יהודה בן הרא"ש (סי' כז) שכתב בספר תורה שלא משורטט בצד שמאל שאין לפסול כיון שהוא משורטט בכל שורה, והובאו דבריו במלאכת שמים (כלל ה אות ח בבינה) ואם כן מפורש בדבריו להכשיר, ופשוט דמה שכתב שאינו משורטט בצד שמאל משום דכן הדרך שקודם הכתיבה משרטט את תחילת העמוד מצד ימין כדי שיכתוב ביושר אבל צד שמאל לא משרטט דאינו יודע עד היכן יגיע בכתיבתו, וכמו שאנו עושים בתפילין שמשרטטים צד ימין ומתחילים לכתוב, ואותו סופר המשיך כך כל העמוד בלא שרטוט צד שמאל, וכן עיקר להכשיר.

עצי חיים

שרטוט ונפקא מינה כגון בכתב שתי מילים בשורה שמדינא דרבי יצחק פטור, ואין הלכה למשה מסיני לשרטט, לכן בכהאי גוונא לא ישרטט מה שאין כן במזוזה שאף בכהאי גוונא צריך לשרטט. ולפי זה יוצא שבתפילין רגילות שהם שורות ארוכות, יצטרך לשרטט על כל שורה ושורה, ולענין הלכה כתוב בשו"ע (סימן לב ס"ו) אין (צריך) לשרטט כי אם שיטה עליונה. ונחלקו האחרונים מי כתב תיבת 'צריך' האם מרן או הרמ"א וזה נפקא מינה גדולה דאם גורסים ללא 'צריך' יוצא שאין לשרטט כלל כל השורות וכמו דעת ר"ת, ואם גורסים 'אין צריך' אז אין צורך בשרטוט כל השורות אבל הרוצה יכול לשרטט והנה בדברי המשנה ברורה (ס"ק כ) משמע שתיבת 'צריך' הוא מלשון המחבר, וראה במאמר מרדכי (אות ז) שהביא שבמקצת ספרים גרסו כן בלשון המחבר, אבל מסיק שתיבת 'צריך' היא תוספת מהרמ"א ואינו מלשון המחבר. וכן עיקר. ראה בב"ח ובמגן אברהם ובגר"א פרי מגדים קול יעקב ומקדש מעט (אות כ). ולפי זה יוצא שלספרדים כשיכול לכתוב ישר בלא שרטוט אין לו לשרטט יותר משורה ראשונה. אבל בבית יוסף כתב לדחות דברי ר"ת מכל הפטור מן הדבר ועושהו, שכיון שלא עושה משום חומרא אלא כדי ליפותו אדרבא הוי זה אלי ואנוהו, וכתב בשם המרדכי שכן המנהג לשרטט כל השורות, וזה לשון המאירי בקרית ספר (מאמר א ח"ג) אבל כל שמכוין להיות מלאכתו נאה וחסודה כגון זה של תפילין שהוא עושה כן כדי לכתוב ביושר ושלא בעיוות, אין זה הדיוטות אדרבא סלסול ומידה הגונה הוא עד כאן לשונו. והטעם פשוט שכיון שעל יד שרטוט כתוב 'יותר' ביושר ממילא חשבינן אף לשו"ע כאינו יודע לכתוב ישר דהיינו ישר ממש כמו עם שרטוט, ולכן נהגו לשרטט, וכן מסקנת האחרונים, כן הוא במעדני יום טוב (ס"ת ס"ז אות ג) ובקול יעקב (ס"ק כט) ובגר"ז (שם), ואף שבב"ח ובמלאכת שמים (כלל ה אות ב) כתבו להחמיר כר"ת ולא לשרטט, כבר נהגו העולם לשרטט כל השורות כמו שכתבנו בשם הראשונים וכן מוכח לשון הסמ"ק (מצוה קנג) וכן כתב בתשב"ץ (ח"א ס"ב בסופו) שנהגו הסופרים

שורה ראשונה בתפילין, דהרי השו"ע סובר שספר תורה בעי שרטוט על כל שורה ושורה, ובכל זאת בתפילין מצריך שרטוט שורה ראשונה, והטעם פשוט דאף כשספר תורה צריך שרטוט וכן תתבאר מסכת סופרים שכל יריעה שאינה מסורגלת פסולה, עדיין קשה שאלת ר"ת איך תפילין לא בעו שרטוט והרי חייבים לשרטט מדינא דרבי יצחק, ושייך על זה שפיר את תירוץ ר"ת. אבל מנגד דעת כמה ראשונים שההלכה למשה מסיני שאומרת שתפילין לא בעו שרטוט, הכוונה שאינם צריכים שרטוט כלל וכלל ואפילו שיטה ראשונה לא בעי, כן כתב בשלטי גיבורים (מגילה דף יד מדפי הרי"ף מהדורת עוז והדר) בדעת הרי"ף והרמב"ם, וכן כתב בגידולי הקדש (סימן רעא סי"ג) בדעת הרמב"ם, וכן יש דעה בתוס' סוטה (יז:), וכן ברבינו מנוח (פ"א הי"ב) כתב דעת ר"ת שצריך שרטוט שורה עליונה וכתב ואיכא דאמרי דאפילו בשיטה ראשונה שאין צריך, וכן ברבינו יהונתן (על הרי"ף שם) הביא המחלוקת, וכן כתב הר"ן (מגילה יח:) בדעת רש"י שתפילין אינם צריכים שרטוט 'כלל', וכן דעת התשב"ץ (ח"א ס"ב בסופו), ואל יקשה בעיניך לשיטתם היאך תפילין נכתבין בלא שרטוט והרי אין לכתוב ג' תיבות מפסוק בלא שרטוט, דחוץ מדברי ר"ת נאמרו בזה עוד כמה תירוצים, הנה בתוס' סוטה (שם) שואלים למה צריך לימוד שפרשת סוטה צריכה שרטוט והרי ממילא בעינן מדינא דרבי יצחק, ותירצו דאי מדרבי יצחק הייתי לומד שאין השרטוט לעיכובא קא משמע לן הלימוד בסוטה שהוא לעיכובא, ולתירוץ זה לא חילקו בין שורה ראשונה לשאר שיטות, ואם כן בתפילין מדינא דרבי יצחק אפשר שצריך שרטוט כל השורות, אבל אין זה לעיכובא, ובר"ן (מגילה יח:) כתב שדווקא בספרים שקוראים בהם בעי שרטוט מדינא דר"י אבל תו"מ שאין קוראים בהם מעיקר הדין אינם צריכים שרטוט כלל ואתא הלכה למשה מסיני להצריך במזוזה, אבל תפילין בדינן קיימו, ואינם צריכים שרטוט כלל, וכן כתב לתרץ ברמב"ן (גיטין שם) בשם הגאונים. ומצינו תירוץ נוסף בכסף משנה (ס"ת פ"ז ה"ט"ז) שכתב שתפילין אינם צריכים

ד' צדדים לדעת הרמ"א אף דעבד איסורא התפילין כשרים.⁷

ג. לכתחילה צריך לכתוב ישר ע"פ השרטוט ואם כתב בעיקום כשר (בתפילין דווקא), דלא גרע מאילו לא שרטט. ובכ"א פשוט שאם כתב בעיקום כ"כ שתינוק לא יוכל לקרוא כל הפרשה כסדרה פסול.⁸

עצי חיים

שרטוט ויכולים לכותבם בשיטות עקומות, אבל בשו"ע לא כתב 'טוב' אלא כתב 'ישרטט' כל השורות, ומשמע שבאינו יודע לכתוב ישר צריך לשרטט כדי לכתוב ישר. וכתב המ"א (ס"ק ח) על דברי השו"ע שקאי באדם שאינו יודע לכתוב ישר, שאינו נקרא הדיוט כיון שאינו עושה זאת בדרך חומרא. והקשה רבי עקיבא איגר שהטעם הזה שאינו הדיוט משום שאינו עושה בדרך חומרא, זה טעם באדם שיוודע לכתוב ישר ובכל זאת משרטט שיהיה יותר ישר, אבל כאן בשו"ע שקאי באינו יודע לכתוב ישר 'אינו רשאי לכתוב' בלא שרטוט, עד כאן. ובאמת דברי רבי עקיבא איגר יוצאים מלשון השו"ע שכתב 'ישרטט' והבין רבי עקיבא איגר שזה מדינא, אבל המ"א הבין בדברי השו"ע כדברי הטור שזה רק 'טוב' לשרטט ואינו מדינא וכדברי הב"ח ולכן כתב שפיר כיון שאינו מדינא, איך ישרטט והרי הוא הדיוט, ועל זה כתב כיון שאינו עושה בדרך חומרא, וכלשון המגן אברהם כתב גם כן במקדש מעט (סימן לב ס"ק כא) וכן פסק במשנה ברורה (ס"ק כא) וכן פסק באשל אברהם (בוטשאטש) שאם כתב בעיקום כשר. ואף לרבי עקיבא איגר נראה שכשכתב בעיקום כשר ורק חולק על הלכתחילה שלא יכתוב בלא שרטוט, ולב"ח לכתחילה יכול לכתוב בלא שרטוט, אלא שממליצים לו לכתוב בשרטוט. וראה בתוס' גיטין (ו:): וזה לשונם: ומיהו אם אין הסופר יכול לכתוב יפה בלא שרטוט צריך לשרטט על כל שיטה ושיטה משום זה אלי ואנוהו. עד כאן לשונם. ומבואר חדא כדברי השו"ע 'שצריך' לשרטט, וכמו שכתב הב"ח שאם היה כתוב 'צריך' היינו שדורשים ממנו לעשות כך. ודבר נוסף שזה רק משום זה אלי ואנוהו, ומשמע שאינו לעיכובא וכמו שכתבנו.

לשרטט כל השורות בתפילין, וכן כתב בפרי מגדים (סי' לב באשל אברהם אות ו) ובביאור הלכה (ד"ה וכן נוהגין) ובמשנת הסופר (סי' ג אות כג) ושאר אחרונים. ואפשר שמרן בכסף משנה הנזכר לעיל כתב ליישב כדבריו כדי ליישב את מנהג העולם שמשרטטים בתפילין כל השורות, וראה בשדי חמד (חלק ו כללי הפוסקים סימן יג אות כח) שדן האם הכסף משנה קדם לשו"ע או לא, וראה בגידולי הקדש שם שכתב בדעת הרמב"ם ששאר כתבי הקודש צריך שרטוט על כל שורה ושורה ודלא כר"ת, ולפי זה מובן עוד אמאי הכסף משנה הביא תירוץ אחר ממה שכתבו ר"ת והראשונים. ולענין כשלא שרטט כלל כבר ביארנו לעיל שלכמה ראשונים ממילא אין צריך שרטוט ואף לשו"ע שהצריך כיון דלא קיימא לן כר"ת אינו לעיכובא וכמו שכתבו הגר"א והביאור הלכה וכן כתב בקול יעקב (אות כח) בשם הבן איש חי, וכן עיקר ודלא כהמקדש מעט (בגידולי הקדש הנזכר) והמאיר עיני סופרים (סימן ד אות ב בעיטור סופרים) והביאור הסופר (סי' ג ד"ה צריכים) שהחמירו בזה, וראה עוד מה שכתבנו בסעיף הקודם בדין שרטוט מן הצדדים.

ד. ראה בהערה הקודמת כמה ראשונים דסבירא להו שתפילין אינם צריכים שרטוט כלל אפילו שורה ראשונה, וראה בהערה ב בסופה מה שכתבנו בשם הפוסקים שגם למצריכים שרטוט שורה ראשונה יש להכשיר כשלא שרטטה דדין זה למצווה נאמר ולא לעיכובא.

ה. כתב הטור (סימן לב ס"ו) ומי שאינו יודע ליישר השיטה בלא שרטוט טוב הוא שישרטט ליישר הכתב. ומדייק הב"ח מהלשון 'טוב' שאין זה חובה ואף אם יכתוב עקום יהיה כשר דכן הדין בתפילין שאין צריך

עשיית השרטוט:

ד. השרטוט צריך להעשות ע"י דבר שחורף ועושה גומא אבל לא ע"י דבר שצובע. ואם עבר ושרטט בצבע וכתב כך, יש להכשיר. ועל כל פנים בס"ת מזוזה ומגילה ראוי לשרטט אחרי הכתיבה שוב ע"י דבר שעושה חריץ. אבל אם שרטט בצבע שחור כצבע הדיו פסול משום שעיי"ז האותיות הקרובות נראות כנוגעות זה בזה ואינם מוקפות גויל. אמנם אם כתב מתחת השרטוט אף שהלמדי"ן נוגעים ע"י השרטוט יש להכשיר.¹

עצי חיים

שהשרטוט הוא בדווקא חריץ וגומא. וראה בתשב"ץ (ח"א סי' ב) שהביא לדבריו של ר' מיימון אביו של הרמב"ם שכתב שכשכותבים ג' תיבות מפסוק צריך לשרטט מקודם או שינקד עליהם, ובהמשך הביא התשב"ץ שכן מנהג אנשי ארצות ישמעאל, אבל דעת התשב"ץ שאין לסמוך על הניקוד אלא צריך שרטוט בדווקא, על כל פנים מצינו כאן שיטה נוספת שאין צריך שרטוט בדווקא אלא אפילו ניקוד שעל ידו נישר הכתב מהני. ובאמת מהא דהתשב"ץ דוחה דברי ר' מיימון מזה שלא דמי שרטוט לניקוד, ולא דוחה פשוט ששרטוט הוא על ידי חריץ וגומא, אפשר שעצם הניקוד על ידי דיו אינו מפריע באם היה שרי על ידי ניקוד במקום שרטוט. ומבואר שאין צריך חריץ וגומא. ואפשר לומר בדעתו שאף אם בעי חריץ וגומא הוא דוחה שאפי' תעשה ניקוד על ידי חריץ וגומא לא דמי ניקוד לשרטוט. וזה קצת דוחק דכאן שדוחה מנהג ר' מיימון היה לו לפרש גם דחיה זו שדוחה את מנהגו מעיקרו שגם שרטוט אם היה בכהאי גוונא של דיו היה פסול. ואף שיש לחלק בין כתיבת פסוקים לכתיבת סת"ם וכן מצינו לרבי עקיבא איגר בתשובה (סי' נ) שכתב שכתובת פסוקים מהני שרטוט שאינו מתקיים מה שאין כן בסת"ם, בכל אופן בראשונים ובאחרונים שלא חילקו בכך משמע תמיד שמדמים את דיני השרטוט זה לזה, וכמו שנתבאר לעיל (הערה ג). ובאמת שמצינו למאירי בקרית ספר (מאמר א סוף חלק ג) וזה לשונו: צריך שתדע שבמסכת סופרים אמרו הלכה למשה מסיני שמסרגלים בקנה ויש מפרשים בה שבא למעט שלא לשרטט בסכין אף בשאינו חד כל כך, שמכל מקום אף על פי שאינו מחודד יש לחוש שמא יחתוך

ו. יש לעיין בדין מה שנוהגים בגוילים המעובדים בעפצים שאחרי השרטוט ממעכים את הקלף כדי שיהא דק, והשרטוט שהיה בחריץ וגומא מתבטל ובמקומו נשאר פס אדמדם שאינו בחריץ וגומא מה דינו. הנה בב"י (יו"ד סי' רעא) הביא לדברי האור זרוע וזה לשונו: כתב עוד המרדכי בהלכות קטנות (סי' תתקסא) בשם אור זרוע (ח"א סי' תקמג) בשרטוט עצמו מסופק רבינו שמחה אם צריך שרטוט שיהא ניכר וקיים לעולם כגון לשרטט בברזל או סגי בשרטוט כדי שיהא נראה לסופר שיכתוב בשוה כגון בבדיל או בעופרת ואף על פי שלאחר זמן נמחק השריטה או אם יוכל לשרטט בדיו או בצבע המתקיים כל הימים שהכתב קיים וקצת נראה לשון שרטוט גומא וחריץ. עד כאן לשונו. ומבואר שרבינו שמחה מסופק האם צריך שרטוט שקיים לעולם והאם שרי לעשותו על ידי צבע, ומסיק שלשון שרטוט נראה שהוא על ידי גומא וחריץ. ובמסכת סופרים (פ"א ה"א) איתא 'מסרגלין בקנה' וכתב הטור (סי' רעא) שפירש ר"י שקנה לא אתא לאפוקי סכין, אלא לאפוקי עופרת וכיוצא בו שצובע, וכן כתב שם בב"י בשם כמה ראשונים, ומבואר לכאורה שצריך דווקא שרטוט בחריץ וגומא. וראה עוד בברוך שאמר (אות לג) שאחר שהביא דברי רבינו שמחה שלשון שרטוט הוא גומא וחריץ, נקט לפי זה שבתפילין את הד' שרטוטין של ד' רוחות ישראל מבפנים ואת שרטוטי השורות יעשה מבחוץ כדי שלא יחשב שרטוט עיין שם, ומבואר בדבריו ששרטוט הוא בדווקא על ידי חריץ וגומא, וכן דעת הנימוקי יוסף (מגילה יח. מובא בקובץ שיטות קמאי, ובנימוקי יוסף השלם)

~~~~~ עצי חיים ~~~~~

הכתב מהני. ומצאתי עוד במקדש מעט (סי' רע"א אות לג) שלמד מדברי מהריק"ש שאין צריך דווקא חריץ וגומא, אמנם כנזכר לעיל בגט פשוט הביא לדעת המהריק"ש שהשרטוט הוא בדווקא חריץ וגומא, ואינו מצוי אצלי לעיין בו. ולסיכום חלק זה נמצינו למדים שרבינו שמחה הסתפק האם בעי חריץ וגומא ומסיק שנראה יותר דבעי חריץ וגומא, וכן נקטו עיקר להלכה בברוך שאמר ובנימוקי יוסף, אבל מר' מיימון הרמב"ם התשב"ץ והרדב"ז נראה יותר שאין צריך חריץ וגומא, וכן דעת הבני יונה. ויש מהאחרונים שנקטו בדווקא חריץ וגומא כנזכר לעיל. וראיתי שיש הרוצים לדייק מלשון שרטוט שזה כלשון שריטה, ואינו מוכרח חדא כדכתבנו בדברי הרמב"ם, ועוד שהרי רבינו שמחה עצמו נסתפק ובסוף כתב 'וקצת נראה' לשון חריץ וגומא, וכנראה כוונתו מלשון שרטוט, ולא הכריח זאת. ועוד שבירושלמי מגילה (פ"א) כתוב 'מסרגלין בקנה' ולא כתוב משרטטין.

ועתה הבוא נבוא לדברי הפוסקים גבי שרטוט על ידי צבע. וכמובא לעיל מקור הדברים הוא במסכת סופרים שכתוב שם 'מסרגלין בקנה' ופירש המאירי בקרית ספר פירוש א' ש'קנה' בא לאפוקי סכין שלא יחתוך הקלף, פירוש ב' 'קנה' בא לאפוקי צבע וכדומה, וכפירוש ב' הביאו הרבה ראשונים ראה בב"י (סי' לב) בשם אורחות חיים הגהות מיימוניות וספר התרומה, וכן ביו"ד (סי' רעא) בשם מרדכי וסמ"ג וכן כתב שם בטור בשם ר"י. ולפי דבריהם אין לשרטט בצבע, ויש לבאר האם דין זה לעיכובא או לכתחילה. וכדי לבאר צריך לדעת מקודם מה הטעם שלא לשרטט בצבע, ראשית דבר אכתוב את הטעמים דאית ביה, ואחר כך נרחיב בכל טעם וטעם, הנה בפרישה ובלבוש (סי' רעא) פירשו שאין לשרטט בצבע משום שאינו נוי. ובלבוש הלכות תפילין כתב 'שפסול' משום שהוי ככתב יתר. בפרי מגדים (סי' לב בא"א אות ח) הביא בשם עטרת צבי משום שכותב על גבי צבע פסול, ופירש בגידולי הקדש (סי' רעא סי"ד) דהיינו חציצה בין הדין לקלף. ובספר מלאכת הסופר (משפט השרטוט אותיות כח וכת) כתב לפסול משום מחזי כמנומר. ובב"י (אעה"ז סי' קכה סי"י) כתב

הספר בשרטוטו עד כאן לשונו. ועיין שם אחר כך שמביא דברי שאר הראשונים שבא למעוטי צבע וכדומה, על כל פנים לפי שיטה זו שרטוט בקנה בא רק למעוטי סכין ולא שרטוט על ידי צבע וכדומה ואין הכרח להצריך דווקא שרטוט על ידי חריץ וגומא ואתי שפיר דברי ר' מיימון שמתיר לשרטט אף על ידי ניקוד וכדומה. וראה ברדב"ז (ח"א סי' קנו) שכותב שדין שרטוט בגט דינו ממש כס"ת, וכותב שאם מקפל הקלף ועל ידי הקיפול נהיה קווים ישירים חשיב שרטוט, (כאשר הקלף קשה שהקויים מתקיימים ולא נעלמים) והרדב"ז לא כתב לחלק לאיזה צד לקפל את הקלף ולכאורה זה לא משנה. אבל מצאתי לפתחי תשובה באבן העזר (סי' קכה סי"י) שהביא לגט פשוט דסבירא ליה שכשמקפלים הנייר לצורך שרטוט יקפיד שחריץ הקפל יהיה כלפי חוץ, (משום שבגט משרטטים מבחוץ) ואם כן לדבריו אין הכי נמי שרטוט הוא בדווקא חריץ וגומא, ועיין שם בגט פשוט (אות נב) שכתב כן בשם מהריק"ש. אבל ברדב"ז שלא חילק בכך אפשר שהעיקר ליישר הכתב. ודע שהרמב"ם גם כן לא הזכיר כלל היאך יעשו השרטוט רק כתב (תפילין פ"א הי"ב) שמזוזה וס"ת צריכים שרטוט ולא כתב שצריך בדווקא על ידי חריץ וגומא, וכנראה שסבירא ליה כדברי אביו שמהני אפילו שרטוט על ידי צבע. ובאמת שכן נראה מהרמב"ם (שבת סימן יא סי"ז) וזה לשונו: המשרטט כדי לכתוב שתי אותיות תחת אותו שרטוט חייב וכו' ואחד המשרטט בצבע או בלא צבע הרי זה חייב. עד כאן לשונו. ועתה ראיתי לתשובה מהרב מיכאל חימי שליט"א בעניין השרטוט שהביא צילום מכתב יד הרמב"ם שכתב שם פסוקים וניקד עליהם וכמו שכתב אביו ר' מיימון, ואם כן הנראה בדעת הרמב"ם דשרי אף שרטוט בצבע. וכן נראה דעת הבני יונה שלא חייב חריץ וגומא שכותב (סימן רעא ס"ה) וזה לשונו: ואם כתב איזה טעות וגרר שם איזה תיבות ונמחק השרטוט ישרטט מחדש שם ואם כתב בכמו זה בלי שרטוט יש להכשיר דיש להישיר הכתב על ידי הגרר כאילו היה משרוטט וניכר קצת. עד כאן לשונו. ומבואר אם כן כטעם הרדב"ז שהשרטוט בא להישיר הכתב ולכן גם גרר שעל ידו אפשר להישיר

~~~~~ עצי חיים ~~~~~

המקדש מעט שיכתוב תחת השרטוט, ותירץ עוד דאפשר שאחרי כתיבה יגרור בין האותיות, ובמשנה ברורה (סי' לב אות כב) הביא לדברי הדבר שמואל אבוהב שכותב שבצבע שחור יש לפסול אם לא כשכותב תחת השרטוט. ולכאורה עדיין יש להבין כאשר כותב תחת השרטוט הרי עדיין ראשי הלמ"ד שעולים למעלה נוגעים על ידי קו השרטוט זה לזה, ושמעתי מהרב יוסף כהן לתרץ שבכהאי גוונא יכתוב ממש בין השרטוטים שראשי הלמ"ד יגיעו עד לשרטוט ולא יגעו בו, אלא שדבר זה קצת דוחק משום שמניחים ריוח שיטה בין שיטה לשיטה, והרי אם יכתוב ממש באמצע בין השרטוטים הרי שמראש הכתב לשרטוט נשאר רבע שיטה ומהשרטוט לתחתית הכתב רבע שיטה (שהרי השרטוט תופס חצי גובה השיטה), וזה לא אפשרי דהרי ראש הלמ"ד הוא כגובה השיטה שצריך להיות כאות ו', ואם כן בהכרח שיעלה על השרטוט, אלא אם כן נאמר ששרטוט באופן שבין שיטה לשיטה יהיה ריוח של ב' שיטות (זה המינימום בגלל רגל הנו"ן הפשוטה וכדו' מהשיטה שלמעלה וראשי הלמ"ד מהשיטה שלמטה). ונראה לי טפי שכיון שמוכח מהשרטוט בדיו שהוא שרטוט ולא כתב אין לחשוש מנגיעת ראשי הלמ"ד והוי כגיפלאס"ן שמוכח שהם לא חלק מהכתב אף שהם בצבע שחור שהיה כשר לסת"ם אינם פוסלים מדין דיבוק אותיות והרי זה כשר, ובפרט אם נוסף דעת המאירי שתג המחבר בין האותיות אינו פוסל מדין היקף גויל כל שכן שקו שרטוט זה לא יפסול וזה היותר נראה בביאור הדברים שהרי הפרי מגדים שדיבר על שרטוט דיו כדי שלא יהיה חציצה מבואר שמבין שכותב על השרטוט ולא ירד כלל לחלק בדיו בהיר יותר וכדו'. ועתה ברוך ה' נדפס הספר חידוש סופרים להר"י יעקב זילבערמאן זצ"ל ושם (סי' לב ס"ח) גם כן כתב כדברינו והביא כמה סיעות לדבריו, עיין שם. ובטעם שכתב המלאכת הסופר לפסול משום מחזי כמנומר, דבר תימה הוא שהרי כמה וכמה דברים מצאנו בפוסקים לא לעשות מדין מנומר ולא פסלו בהם, משום שאין לפסול מדין מנומר אלא במה שמצאנו בפירוש בגמ' ונפסק

שהבעיה בשרטוט בצבע הוא משום כתב על גבי כתב. אלו תורף הטעמים בזה. ונתחיל לעיין בדברים, הנה מה שכתב הלבוש לפסול מדין צבע יתירה וכתב יתר, לפי זה פשוט שפסול בכל אופן ששרטוט בצבע, וכן כתב בפרי מגדים הנזכר, אלא שלענין דינא דחו האחרונים סברא זו דהנה בלבוש ביו"ד לא כתב לפסול, ושם כתב הטעם לאסור משום שאינו נוי, ובאליה רבה כתב לבאר חילוק דברי הלבוש דבס"ת דבעי שרטוט לא שייך למימר בו צבע יתירה כיון שהצבע הוא השרטוט ואינו מיותר, מה שאין כן בתפילין שאינם צריכים שרטוט הוי צבע יתירה, והוסיף האליה רבה שמצא בברוך שאמר (אות לג) היפך הדברים שבס"ת פוסל שרטוט בצבע ואילו בתפילין מכשיר משום שאינו חשיב שרטוט, ועיין עוד בגידולי הקדש שם שיישב הסתירה, ובכל זאת לא ניחא ליה בסברת הלבוש, עיין שם. וכן כתב בדברי חמודות (ס"ת סי' ז אות כה) לתמוה על סברת הלבוש ואף לא ניחא ליה בדברי האליה רבה, עיין שם. ובטעם הפרישה והלבוש ביו"ד שכתבו שלא לשרטט בצבע משום שאינו נוי בזה יש לדון האם דין זה נאמר לעיכובא או רק למצווה, ונבארו עוד לקמן. ומה שכתב בפרי מגדים בשם עטרת צבי לטעם דחציצה, חדא ראה בגידולי הקדש שם ובמנחת סולת (הערה 183) בשם הנודע ביהודה והחתם סופר שלא הוי חציצה, וכל שכן כשרטוט בעופרת וכדו' שאין כל כך ממשות בצבע עיין שם, ועוד שלפי זה מביא הפרי מגדים שבדיו אין חציצה ויהיה מותר לשרטט בדיו, וכן כיון שהבעיה היא חציצה יהיה מותר לשרטט בצבע ולכתוב מתחת לשרטוט באופן שלא יגע בו ולא יפסול משום חציצה. עיין שם בפרי מגדים. ובמה שכתב הפרי מגדים שיהיה מותר לשרטט בדיו, שואלים האחרונים והרי שיהיה דיבוק בין האותיות ואיך לא חוששים להיקף גויל, וכתב במקדש מעט (סי' רעד סל"ד) לבאר שקאי בכתב מתחת לשרטוט ולכן אין דיבוק באותיות, או שקאי בשרטוט בדיו שצבעו חלש מצבע הכתב והאותיות ניכרות היטב, וכסברא אחרונה כתב גם כן במנחת סולת (הערה 182) ובתהילה לדוד (סי' לב אות ב) הביא גם לתירוץ

בנושאי כלים) וכותבים בגידולי הקדש ובמנחת סולת (הערה 186) שכוונת רבינו שמחה ודאי להביא מהבה"ג שצריך שרטוט בחריץ וגומא ולא מהני שרטוט בדיו, אבל לא שיפסול מדין כתב על גבי כתב, ועוד כתבו לתמוה שהרי מזה שר' שמחה מסתפק אי שרי בצבע הרי שלא חשש משום כתב על גבי כתב, ורק שואל אם מדין שרטוט חשיב שרטוט, עיין שם בדבריהם, ועוד יש להוסיף שהרי בדין כתב על גבי כתב כתבנו בשם הראשונים והאחרונים שהטעם בזה משום 'שלא חידש כלום' בכתב העליון וזה דווקא באות על אותה אות ממש, אבל בכהאי גוונא ודאי שחידש הרבה, שהרי היה שרטוט ועכשיו יש כתב. וראה במאסף לכל המחנות (סי' לב אות נ). ועוד תמה בספיקות הסופר (בסופו בשו"ת סי' ח) הרי למרן השו"ע אם חצי אות נכתבה בפסול וסיים את האות בכשרות, כשר, דאזלינן בתר גמר האות, ואם כן כיון שקאי לבה"ג בשרטוט בדיו, גם אם נאמר שזה כתב על גבי כתב, הרי שגמר האות נעשה בכשרות ולמרן צריך להיות כשר. ובעצם הראייה מדברי בה"ג ראה בתשובה בענין שרטוט מהר" מיכאל חימי שליט"א מה שכתב להביא כמה ביאורים בדעת הבה"ג. נמצאנו למדים מכל הלין מילין שדברי מרן הב"י הללו תמוהים עד מאוד, וראה בשולחנו הטהור באהע"ז שם שכתב ויש לזוהר מלשרטט באבר מפני שהוא ציובע והוי ככתב על גבי כתב, וביו"ד (סי' רעא ס"ה) כתב ולא ישרטט בעופרת וכיוצא בו שצובע, ובאו"ח (סי' לב ס"ז) כתב ולא ישרטט בעופרת מפני שמקום השרטוט נשאר צבוע. והנה כאשר תבוננים בלשון קודשו נראה שסבירא ליה שדין זה אינו לעיכובא, דהרי באהע"ז כתב 'ויש לזוהר' וכן כתב 'כ'כתב על גבי כתב, ומלשון 'ככתב' מבואר שאין זה כתב על גבי כתב ממש אלא רק דומה לו, ומלשון 'יש לזוהר' לכאורה מבואר שאינו לעיכובא, דהרי כלשון הזה כתב מרן באו"ח (סי' לב סכ"ח) וזה לשונו: יש לזוהר שלא יכנס ראש הלמ"ד באויר הה"א וכו', והסכמת האחרונים שם שאינו לעיכובא, ועוד יש לדקדק שמרן לא כתב כלל שצריך לשרטט על ידי חריץ וגומא, אלא רק זהירות שלא לשרטט בצבע 'מפני

בשו"ע (סי' רעט ס"ד) עיין שם. ועתה הבוא נבוא לטעם הב"י שכתב לפסול מדין כתב על גבי כתב, וארחיב בזה היריעה, הנה בב"י (אהע"ז סי' קכה ס"י) הביא לר' שמחה הנזכר לעיל שמשתפק האם שרטוט יהיה על ידי חריץ וגומא או על ידי צבע, ואחר הספק כותב ונראה שלשון שרטוט הוא גומא וחריץ ולסיום מביא רבינו שמחה את דברי הרב בעל הלכות גדולות וזה לשונו: ובה"ג בענין חליצה כתב הלכתא כר' יצחק דאמר ג' אין כותבין ואי שרטט בדיותא לאו כלום הוא עד כאן לשונו, וכותב הב"י וזה לשונו: ונראה לי שאם שרטטו בעופרת לא מיפסל בהכי משום כתב שעל גבי כתב וכו' מיהו כבר כתבתי בסי' זה שזה דעת הרא"ש ורבינו ושאינן נראה כן מדברי הרי"ף והרמב"ם אלא דאפילו באברא גופיה מיקרי כתיבה ואם כן לדידהו הכי נמי אם שרטט באבר לאו כלום הוא דהוי כמו שרטוט בדיותא דפסל בעל הלכות גדולות. עד כאן לשונו. ומבואר שהב"י לומד בדעת הבה"ג שהטעם שאין לשרטט בדיו הוא משום כתב על גבי כתב ולכן כל שרטוט בצבע או דבר שנחשב לכתב אין לשרטט בו ואם שרטטו בו וכתבו על השרטוט פסול משום כתב על גבי כתב, וכיון שהטעם הוא כתב על גבי כתב לכאורה אם יכתוב תחת השרטוט יהיה כשר, אלא שיש לעיין שאולי לשיטתו ראשי הלמ"ד העולים על השרטוט גם כן יפסלו מדין כתב על גבי כתב. ובאמת דברי הב"י הללו תמוהים ביותר וכבר עמדו עליו האחרונים, דהנה אם כן לפי הב"י הרי גם חריץ וגומא חשיב כתב (חק יריכות) ואיך אנו כותבים על השרטוט בחריץ וגומא ולא חיישינן לכתב על גבי כתב, ואין לומר שיכתבו תחת השרטוט דאם כן גם בדיותא נכשיר לב"י, וכן הקשה בגידול הקדש (שם), ועוד דלשון הבה"ג 'ואם שרטט בדיותא לאו כלום הוא' דבר ראשון לא כתוב 'פסול' ודבר נוסף שקאי שם בדין שרטוט לג' תיבות ששם לא שייך כלל לפסול, וכתב רק 'ולא כלום הוא' שחשיב ככותב בלא שרטוט, אבל לפסול ואפילו מדין כתב על גבי כתב לא שייך התם, ואפילו שקאי בגט חליצה, הרי כל הגט חליצה אינו לעיכובא כמובא בפוסקים (אהע"ז סי' קסט סנ"ז

ה. אף שהטעם בשרטוט כדי לכתוב ביושר בכל זאת כיון שהל"מ לשרטוט בס"ת מזוזה ומגילה. לא יועיל לכתוב ע"י שולחן אור או בצורה שמניח מתחת לקלף דף עם שרטוט וכל כהאי גוונא, אף שעל ידי זה כותב ישר כמו כשהקלף משורטט ואם עבר וכתב כך, וכלל לא היה שרטוט בקלף, פסול.

עצי חיים

ונראה כעין צבע, ואם עברו וכתבו על זה כשר על פי כל הנזכר. ולגבי שרטוט בדיו ראה מה שכתבנו בזה לעיל בהרחבה, ועיין עוד באמרי שפר (כלל יב אות ג). וקודם אכלה דברי אעמוד על ביאור המילים חריץ וגומא, מה הם, וראיתי בגט פשוט (סי' קכה אות נב) בשם מהריק"ש שכתב חריץ 'או' גומא, דהיינו שזו לא ו' החיבור אלא ו' הפירוד, ונראה שחריץ היינו שרטוט צר ועמוק שנעשה על ידי חוד המרצע, וגומא היינו כשרטוט שלנו שהוא רחב ושטחי דהיינו שהרוחב יתר על העומק, כן נראה פשוט. וכתבתי זאת לאפוקי מאותם שלומדים שצריך גם חריץ וגם גומא והוציאו מזה דברים חדשים ומזורים שלא שיערום אבותינו, ואבותינו לא סיפרו לנו.

ז. מצינו בראשונים שכתבו שהשרטוט הוא כדי שהכתב יהיה ישר, כן הוא ברמב"ן (מגילה יח.) ובר"ן (שם) וכן הוא ברבינו מנוח (תפילין פ"א הי"ב) וכן מוכח מהרמב"ם (שם) שכתב הטעם שאין משרטטים תפילין לפי שהם מחופים, ומשמע שלכן אין צריך להקפיד בהם שיכתבו ישר, וכן כתב בתשב"ץ (ח"א ס"ב) וכן הוא במאירי (קריית ספר מאמר א ח"ג) וכן כתב הרדב"ז (ח"א סי' קנו) ובעוד ראשונים. ולכאור' אם זה הטעם, אז כאשר יוכלו לכתוב ישר על ידי דבר אחר כגון שולחן אור, או שיניחו דף משורטט תחת הקלף ויכתבו על פי שרטוט זה, לכאורה יהני שהרי כותב ביושר, אלא שמוכח ברמב"ם ובתשב"ץ הנזכרים שאפילו הכי שהטעם כדי לכתוב ביושר, כיון שקבעו חז"ל שצריך שרטוט, הרי שאין לכתוב כלל בלא שרטוט ואפילו סופר אומן, וכן כתב במלאכת שמים (כלל ה אות א בבינה), וראה במשנת הסופר (סי' ג בביאור הסופר ד"ה הלכה למשה מסיני) מה שכתב לדון בטעמי השרטוט. וכל שכן לראשונים דבעי בדווקא שרטוט על ידי חריץ וגומא, שאין שום עצה חוץ משרטוט כדבעי. ועיין עוד בקול יעקב (סי'

שצובע, ולכאור' אם ישרטט על ידי בליטה וכדו' שפיר דמי, אמנם בזה כבר נתקשה בגידולי הקדש וכתב לבאר שזה בא לרבותא שאפילו אם על ידי צבע ידחק בכח ויעשה גם חריץ וגומא לא מהני מפני שצובע, אבל בכל זאת מרן שכתב בג' מקומות בשולחנו הטהור לא הזכיר כלל משרטוט חריץ וגומא, ורק 'הזהיר' שלא לשרטט בצבע, ואפשר שבאמת סבירא ליה שאינו לעיכובא וכמו שדיקדקנו. ולהלכה בדין שרטוט בצבע נחלקו בזה הפוסקים, דהנה כמו שכתבנו לעיל דעת הברוך שאמר והנימוקי יוסף לפסול וכן כתב במהר"ם בנעט על המרדכי (סימן תתקסא אות נ) ובמלאכת שמים (כלל ה אות ה בבינה) ובגידולי הקדש (סי' רעא ס"ק יד) ועוד, ומנגד הראשון שכתב בפירוש להתיר זאת הרי הוא הרב לחם חמודות (על הרא"ש הלכות ס"ת סי' ז אות כה) והביא להוכיח מדברי רבינו שמחה שהוא מקור הדין לשרטוט בחריץ וגומא, שאין חשש כלל מכל החששות של האחרונים בשרטוט בצבע עיין שם, וכן פסק להקל בדיעבד בבני יונה (סי' רעא ס"ה) ובשו"ת דבר שמואל (סי' שסב) וכן דעת הגאון רבי זלמן (סי' לב אות ח) ובאמרי שפר (סי' יב אות ג) ובאניה דיונה (עמ' כח) ובמאיר עיני סופרים (סי' ד אות א) וכן כתב בבית שמואל ובפרי חדש (אהע"ז שם) וכן כתבו באליה רבה ובמשנה ברורה (סי' לב ס"ק כב) ועוד. וראה בדברינו לעיל שכן נראה דעת ר' מיימון והרמב"ם, ואם כן המורם מכל שלכתחילה ישרטט בחריץ וגומא כמנהג ישראל, ואם עבר ושרטט בצבע וכיוצא בזה ללא חריץ וגומא כשר. ואף כשכתב על השרטוט, ומהיות טוב ככהאי גוונא לחזור ולשרטט אף בחריץ וגומא ואפילו אחרי כתיבה. והוא הדין לענין גוילים שדיברנו בהם בראשונה שלכתחילה יעשו בשרטוט חריץ וגומא, וכדעת השו"ע שלא לשרטט בצבע, וכאן הרי שהשרטוט הוא אדמדם

1. שרטוט הסת"ם א"צ להעשות לשמה אמנם טוב לשרטט לשמה. ואם שרטט מפורש שלא לשמה יש החוששים שפסול לכו"ע. ולכתחילה יש להזהר בזה. ולכן שרטט לשם תפילין ורוצה לכתוב מזוזה יכול, והמחמיר תע"ב. אבל שרטט לשם מזוזה לכו"ע מהני אף לתפילין. ובשרטט לשם ס"ת י"א דלא מהני למזוזה. ולהלכה הכל כשר.".

עצי חיים

וכן כתב בערוך השולחן (סי' רפח ס"י) אמנם מנגד להם מצינו לכמה ראשונים שסבירא להו שאין צריך שרטוט לשמה, כן הוא ברא"ש (ס"ת סי' ג) ובספר התרומה (סי' קצ) ובמאירי (קריית ספר מאמר א ח"ג בסופו) וכן פסק בטור (סי' רעא) וכן הוא בברוך שאמר (אות יא) בשם המרדכי, וברבינו מנוח (פ"א הי"ג) וכתב בב"י (סי' רעא) הטעם משום שקיימא לן שהזמנה לאו מילתא, ופעולות אלו של תיקון הקלף ושרטוטו חשובים רק כהזמנה בעלמא, וכיון שהזמנה לאו מילתא היא, ממילא אין צריך לשמה. ובספר התרומה פי' זאת משום ששרטוט אינו מעשה חשוב לכן חשיב רק כהזמנה בעלמא. ועל פי דברים אלו שמקורם בתוס' (גיטין מה:): כתב במהר"ם בנעט (מרדכי מנחות באות נא) לדחות דברי הב"ח מכל וכל, דודאי אין צריך כלל לשמה, וכן כתב לדחות בפרי מגדים הנ"ל, ובגידולי הקדש (סי' רעא ס"י) כתב לדחות דברי הב"ח בדיוק ממקום שבא הב"ח, שהרי הב"ח למד זאת כדי לתרץ למה שרטוט של תפילין לא מהני למזוזה, ואומר הגידולי הקדש אדרבא מזה שבעלי התוס' שאלו זאת ולא כתבו לתרץ ככהאי גוונא אלא באוקימתות אחרות שמע מינה דלא סבירא להו סברא זו ואין צריך לשמה. נמצינו אם כן לפי דעת הראשונים והאחרונים שאין צריך לשרטט לשמה כלל משום דהוי רק הזמנה בעלמא. וראה בפרי מגדים שכתב להסתפק באם שרטט מפורש שלא לשמה דילמא גרע טפי, ויש לחזק סברא זו על פי דברי קסת הסופר (סי' ב ס"ב) שכתב שכיון שהעיבוד נעשה לשמה אז שאר המלאכות שנעשות אחר כך נגרות בתר העיבוד ואין צריך בהם לשמה, ומבואר שאם נעשו בפירוש שלא לשמה פסול, וכן דייק במשנת הסופר שם. אבל לדינא כיון שביארו הב"י והאחרונים הטעם משום שהוי רק הזמנה ואינו

רפח סט"ז) שכתב לאסור. (וראה במאיר עיני סופרים סי' ד בדק"ס שהביא מחלוקת בדבר)

ח. בב"ח (סי' לב ס"ו) שואל לדעת הטור שאפשר לשרטט בתפילין, מה שאלת הגמרא במנחות והא מזוזה בעי שרטוט, והרי אפשר לומר ששרטט את התפילין. ותירץ שלדעת הטור כיון שתפילין אינם צריכים שרטוט ומזוזה צריכה שרטוט, אז אפילו כששרטט את התפילין השרטוט לא מועיל למזוזה, ועיין שם בתירוץ נוסף. ומבינים האחרונים שלדעת הב"ח מזוזה צריכה שרטוט לשמה, ולכן השרטוט של תפילין שאינו נצרך להלכה לא מועיל ללשמה של המזוזה. כן כתב הפרי מגדים (משבצות זהב אות ד) והובאו דבריו בחידושי ר' עקיבא איגר (סי' רפח ס"ח) ובביאור הלכה (סי' לב ס"ח ד"ה בתחילת העיבוד) וכן כתב באניה דיונה (דף לא:): וכן מצינו לבני יונה (סי' רעא ס"א) שכתב לפסול אף בדיעבד אם לא שרטט לשמה, וראה בביאור הלכה הנ"ל שכתב כך הב"ח במזוזה והבני יונה אף בספר תורה' ומבואר שמבין שלב"ח בספר תורה אין צריך לשמה, וכנראה למד כן שהרי הב"ח מדבר לדעת הטור, והרי הטור (סי' רעא) גבי ס"ת כותב מפורש שאין צריך לשמה, וכן הבין הפרי מגדים הנ"ל בדעת הב"ח, ולכן כותב שם שאפילו שרטוט ס"ת לא מהני למזוזה. אמנם פשט הדברים נראה שהב"ח הסביר את הגמ' ששרטוט תפילין לא מהני למזוזה, ולא יצא לחלק שבס"ת אין צריך לשמה, אלא בין בס"ת בין במזוזה צריך לשמה, ואף לשון הפרי מגדים בדעת הב"ח 'שרטוט לשמה בעינן' ולכן שואל מהלכות ס"ת, כיון שס"ל שאין לחלק ודברי הב"ח מתפרשים אף על ס"ת, כן נראה לי. והב"ח לא נתן ליבו לדברי הטור ביו"ד שסותר את דבריו. ומצאתי גם בספר האשכול (סי' כד) שכותב בהלכות מזוזה שצריך שרטוט לשמה,

ז. יכולים לשרטט ב' שרטוטים (מה שקרוי היום שרטוט כפול) לכל שורה כדי להישייר הכתב.^ט

ח. בס"ת ובמגילה המנהג לשרטט שרטוט נוסף בגמר שרטוט השורות, ואינו לעיכובא. ועכ"פ אם לא שרטט ישרטט אחרי הכתיבה.^י

ט. לכתחילה כל אות בעי שרטוט, ובדיעבד י"א דעד ג' תיבות כשר, וי"א שכל עוד יותר מחצי שורה משורטטת אמרינן רובו ככולו. ולענין הלכה בעבר וכתב עד ג' תיבות בלא שרטוט יש להכשיר בדיעבד, ועל כל פנים ישרטט אחרי הכתיבה.^{יא}

עצי חיים

ט. מע"ס (ד דק"ס), וכ"כ במשנה"ס (סי' ג ס"ה בילקה"ס), וראה ביר"ש (סי' ב ס"ב) מש"כ בזה.

י. קו"י (סי' רעב אות טו), ובמק"מ (סי' רעא אות לה) ולשכת הסופר (סי' יג ס"ז) פירשו הטעם כדי לחשוש למנ"ד שצריך לשרטט מד' צדדים. ודבריהם צ"ע דא"כ גם בתו"מ נחשוש למנ"ד זה (ראה גידולי הקדש שם אות יב), והרי שם לא נהגו בזה. וא"כ לא מובן טעמא, אא"כ נאמר שזה למנ"ד שילפינן ד' שרטוטים ממ"ס שאיתא התם 'יריעה שאינה מסורגלת פסולה' וזה דין רק 'ביריעה' ולא בתו"מ. וכדברי השב יעקב (סי' נג) שהביאו שם שנשאר בצ"ע. והוא מנהג סופרים. והובאו דבריו במלאכת שמים (כלל ה אות ח בבניה)

מעשה חשוב ממילא אין בו כלל דין לשמה ואף בעשה מפורש שלא לשמה יש להכשיר, כן כתב בשבט הלוי (ח"ה סי' ו) והובאו דבריו בהלכה ברורה (סי' לב ס"ו) ועיין שם במשנת הסופר ובשער הציון שם (אות יג) ובילקוט הסופר (סי' ג ס"ה) ומכל מקום מהיות טוב לשרטט לשמה לצאת מידי פלוגתא. כן כתב בקס"ה (ס"ג ס"ז) ובמלאכת שמים (כלל ה ס"ד) ובאמרי שפר (סי' יב ס"ב) ובגידולי הקדש (שם). יש לי בהא עוד הרהורי דברים להוסיף טעמא לקרא דאפשר דטעמא שאין צריך שרטוט לשמה משום שאין דין לשרטט, וכלשון הירושלמי (מגילה פ"א ה"ט) 'ובעור מסורגל' ולא נקט כלשון מסכת סופרים (פ"א משנה א) שכתבו 'מסורגלין' בקנה, ומבואר מהירושלמי שאפילו העור מסורגל מעצמו כשר לכתוב בו, דאין דין לשרטט אלא רק דין לכתוב בקלף משורטט, ויש לומר שאף מסכת סופרים מודה לזה אלא שהרגילות שמשרטטים העור לא יהיה משורטט מעצמו, אבל אין הכי נמי אם נמצא קלף כזה יהיה כשר. ומצאתי לי חבר בשו"ת סת"ם לגאון ר' שלמה קלוגר (סי' מח) שכותב ששרטוט זה לא דין בכתיבה אלא דין ביריעה עיין שם. ובאמת שלראשונים היתה גירסא במסכת סופרים 'יריעה שאינה מסורגלת פסולה' וגם כן מתבאר כהנ"ל שהדין ביריעה שתהיה כך, אבל אין דין לעשות שרטוט, וממילא שלא שייך דין לשמה בשרטוט. (לשון זוז הובאה בתוס' מנחות לב: ובגיטין ו: ובשאר דוכתי וכן הוא ברשב"א שם ובעוד ראשונים, והביא לשון זאת בב"י בכמה דוכתי, אבל לפנינו לא נמצא זה במסכת סופרים)

יא. כיון שהשרטוט הוא מהלכה למשה מסיני לכאורה הוא מעכב על כל אות ואות, וכמו שאר דינים כגון לכתוב על דיפתרא צבע הדיו ועוד שכל אלו מעכבים על כל אות ואות, וכן כתב בשו"ת התעוררות תשובה (ח"א ס"ח) ובשו"ת מהר"ם שיק (חיו"ד סי' רנט - רס), אמנם ראה ביביע אומר (ח"א חיו"ד סי' כ אות יא) שהביא ראייה מהא דשואלים הראשונים בכל הסוגיות של שרטוט למה צריך גם את ר"י שאומר שאסור לכתוב ג' תיבות בלא שרטוט וגם את ההלכה למשה מסיני שמוזוה צריכה שרטוט, ומבואר שבמהותם שניהם שוים דאם ההלכה למשה מסיני נאמרה גם על אות א', ממילא אין מה לשאול למה צריך את שניהם, ועוד הביא ראייה מדברי רש"י (מנחות ל.) עיין שם. ועל פי זה מסיק בסוף דבריו להכשיר באם לא שרטט עד ג' תיבות, על ידי ששרטט

עצי חיים

אשר עימו שהחיוב של רבי יצחק הוא רק מתיבה ג' והלאה, ומצאתי סייעתא לדבריהם בתשב"ץ (ח"א ס"ב) שהביא לר' מיימון אביו של הרמב"ם שכתב 'וינקד על כל תיבה שלישית' עד כאן לשונו, ומבואר שאין חיוב שרטוט על הכל אלא החיוב שלא יהיה ג' מילים ללא שרטוט וכסברת היביע אומר. ודע שיש המצדדים להקל יותר שכיון ששרטוט זה דין ביריעה ממילא יש לומר בו רובו ככולו, וכיון שרוב שיטה משורטטת כשר, כן צידד הגאון ר' שלמה קלוגר (שם) בתחילת דבריו. (אבל למסקנא דעתו עד ג' מילים וכדברי היביע אומר) וכן הוא בדעת קדושים (סי' רעא ס"ה) וכן נראה מהמקדש מעט (סי' רעא ס"ק לה ולו) שנוטה שרוב שיטה משורטטת כשר. וראה בסוף הערה ח מה שכתבנו להביא מלשון הירושלמי ומסכת סופרים שבאמת זה דין ביריעה. ולענין הלכה ודאי שאין להקל כולי האי דאף המקילים כתבו זאת רק בדרך אפשר ולא הכריעו כן להלכה, ולכתחילה יש מקור נרחב להחמיר אף באות א' שאין לכותבה בלא שרטוט, וראה באניה דיונה (סי' רפד אות א ד"ה והשתא) שהביא לבני יונה שמיקל בב' מילים בלא שרטוט ודוחה אותו וכתב שאפילו באות א' אסור. אמנם אם עבר וכתב עד ג' מילים (ולא ג' בכלל) ולא שרטט יש להקל על ידי שישרטט אחרי כתיבה, מחמת כמה ספיקות וכמו שכתב ביביע אומר שם. ויש ללמוד עוד מדברי היביע אומר שאף שיש כמה ספיקות בדיני השרטוט, והם דעת רבינו תם שספר תורה אין צריך שרטוט, ודעת הרשב"א שבמזוזה השרטוט אינו לעיכובא, וסברת ר' שלמה קלוגר לומר רובו ככולו ברוב שורה, ודעת הפוסקים שספק הלכה למשה מסיני לקולא, וספק תוס' שמא אפשר לשרטט אחרי כתיבה, בכל זאת לא היקל שם אלא עד ג' תיבות, אף שלכאורה גם ברוב שיטה משורטטת יש יותר מספק ספיקא, בכל זאת כיון שמהראשונים מוכח שדין ספר תורה על כל פנים כשאר כתבי הקודש אין להקל ביותר מג' תיבות כשאר כתבי הקודש, ודלא כמה שכתב במשנת הסופר (סי' ג ס"ה) בביאור הסופר ד"ה הלכה למשה מסיני) שצירף דעת ר' שלמה קלוגר לדעת תוס' וכתב שאם ישרטט אחר כתיבה מקצת השיטה שנשאר כשר. וכן מה שכתב שם להקל באם מחק שיטה שלימה ונמחק השרטוט

אחרי כתיבה אותו מקום ובצירוף ספיקם של תוס' (סוטה יז): שמא מועיל לשרטט אחרי כתיבה, והסכים עימו לדינא מורו ורבו ר' עזרא עטייה זצ"ל בהסכמתו לספר, ועיין שם שכתב לדחות הראייה מדברי תוס'. וכן מסקנת הגאון ר' שלמה קלוגר (שו"ת סת"ם סי' מח) שדין ספר תורה כדין שאר כתבי הקודש, וכן כתב במאיר עיני סופרים (עיטורי סופרים א) וכן כתב באמרי שפר (סי' יב אות ב) בשם יש אומרים להקל בספר תורה דווקא. אלא שמצאתי בכסף משנה (ס"ת פ"ז הט"ז) שלא כדבריהם, ששואל איך תפילין אין צריך שרטוט והרי צריכים שרטוט מדינא דרבי יצחק, ותירץ שאם ירצה יוכל לכתוב תפילין ב' מילים בשורה, מה שאין כן בספר תורה אף בכהאי גוונא בעו שרטוט, וכתב שרבינו תם תירץ באופן אחר, דהיינו ששורה ראשונה בעי שרטוט מדרבי יצחק. ואם כן לתירוץ הכסף משנה מבואר שזה בדיוק החילוק בין דינא דרבי יצחק להלכה למשה מסיני שמצריכה שרטוט, ואם כן ספר תורה ומזוזה צריכים שרטוט על כל אות ואות. אלא שצריך לומר בהכרח שלהלכה אנו לא חוששים לסברא זו, דקיימא לן כדברי השו"ע (סי' לב ס"ו) שתפילין לא בעו שרטוט על כל פנים בשאר שיטות עיין שם בשו"ע, ולסברת הכ"מ כשכותב מעל ג' מילים בשורה ודאי בעי שרטוט. וכיון שקיימא לן כתירוץ ר"ת בדעת רבי יצחק ממילא חזרנו לדברי היביע אומר שאין לחלק בין ספר תורה ומזוזה לשאר כתבי הקודש, אלא שלעיל (בדיני שרטוט תפילין) כתבנו שאפשר שבכסף משנה כתב תירוץו כדי ליישב המנהג שנהגו לשרטט בתפילין כל השורות, ולפי זה הרי כן קיימא לן הכי, אך על כל פנים מכל הראשונים שדימו ביניהם ולא כתבו לחלק בין ג' מילים מדרבי יצחק לאות א' מהלכה למשה מסיני מוכח שתמיד עד ג' מילים שרי. אלא שמצאתי באור שמח (תפילין פ"א הי"ב) שכתב שמה שרבי יצחק מחייב לשרטט מג' תיבות ביאורו שכיון שכותב ג' תיבות ממילא חל חיוב שרטוט כבר מהאות הראשונה, וכן דעת הבני יונה (סי' רפד אות ג בארוך בסופו) ולפי זה ראיית היביע אומר נדחית שבאמת הראשונים דימו את רבי יצחק לדיני שרטוט ספר תורה משום שבשניהם החיוב מהאות הראשונה, ואתי שפיר כדברי ההתעוררות תשובה לעיל, אבל דעת היביע אומר והאחרונים

י. גם תיבות התלויות יש לשרטטם.²

יא. י"א שצריך לכתוב על השרטוט ממש, וי"א שאדרבא צריך לכתוב מתחת השרטוט. ולהלכה יכול לכתוב בין על השרטוט בין מעליו ובין מתחתיו קצת כיון שכותב ע"פ השרטוט. והמנהג לכתוב על השרטוט ממש.³

עצי חיים

לכתוב התלייה עקום. אמנם במלא"ש (כלל כה ס"ז) כתב שגם אותיות ומילים התלויות בעי שרטוט, וכ"כ בקס"ה (סי' ג ס"ז) וראה באניה דיונה (דף לא:;) וכן דעת הגאון ר' שלמה קלוגר (שו"ת סת"ם סי' מח) להצריך שרטוט.

ג. כתב הרמ"א (אהע"ז סי' קכה ס"ב) וכשהסופר כותב לכתחילה יזהר שלא יגע בשרטוט שבצדדין. עד כאן לשונו. ובדרכי משה (שם) הביא זאת בשם מהרי"ל. והנה בגט פשוט (שם אות נד) כותב שהן אמת מדברי השו"ע שכתב שלא לשרטט בעופרת משום כתב על גבי כתב, מוכח שכותבים על השרטוט ולא מתחתיו. וכתב כמה טעמים למה הרמ"א כתב לכתוב ללא שיגע בשרטוט, חדא מחשש כתב על גבי כתב, ועוד שנחשב ככותב חוץ לשיטה, ועוד שעל ידי זה יוכל להיות דיבוקים, וטעם אחרון שעל ידי זה הכתב נראה כשבור חציו למעלה וחציו למטה, וכטעם האחרון מצאנו שם גם בשם הב"ח (ראה בגט פשוט שם אות נ) וכן הוא גם כן בשו"ת הרדב"ז (ח"א סי' קנו) שאין לכתוב על השרטוט משום שהכתב נראה שבור על ידי זה. ויש להתבונן על פי דברי הגט פשוט בביאורו הראשון שהרמ"א שכותב לכתוב קצת רחוק מהשרטוט משום שחשש לטעם השו"ע שבשרטוט בצבע יש כתב על גבי כתב ואם כן לומד שהוא הדין בשרטוט בחריץ וגומא אבל לשו"ע שכותב לא לשרטט בצבע אלא בחריץ וגומא, ובכ"ז מוכח כנ"ל שכותבים על השרטוט יוצא שבשרטוט חריץ וגומא אפשר לכתוב על השרטוט ולא חייש לכתב על גבי כתב, ובגט פשוט (שם) כתב שנוהגים במקומו לכתוב תחת השרטוט וכדברי הרמ"א, אבל גם בדברי הרמ"א שהצריך להרחיק מן השרטוט כתב לכתחילה יזהר' ומבואר שגם לרמ"א זו זהירות לכתחילה ולא לעיכובא. וראה להרב שדי חמד (מערכת גט סי'

שיוכל לשרטט בדיעבד אחרי כתיבה מחמת דעת הבני יונה שאפשר להתיישר על ידי המחיקה ומחמת ספק תוס' הנ"ל. ונראה לי שקולות אלו שהביא במשנת הסופר הרוצה להקל בדיעבד גדול לא יקל אלא רק בספר תורה משום דעת רבינו חננאל ורבינו תם שספר תורה אין צריך שרטוט ובצירוף דעת הגאון ר' שלמה קלוגר והמקדש מעט ובצירוף ספקם של התוס' שפיר דמי להקל בדיעבד, אבל במזווה שלכולי עלמא בעי שרטוט מהלכה למשה מסיני (והרשב"א כדעת יחידאה בזה) אין להקל ביותר מג' מילים כלל. משום שספק זה של התוס', הוכרע על ידי הפוסקים שאין מועיל שרטוט אחרי כתיבה, ואף תוס' לא הכריעו כן רק נסתפקו בזה, ואם כן אין זה כדעה גמורה בפוסקים, וכן דעת הגאון רבי שלמה קלוגר והדעת קדושים והמקדש מעט הנזכרים אינם הכרעה להלכה רק נאמרו בדרך אפשר, עיין שם בדבריהם. ועל כן אין נראה לקחת שברי כלים ולבנות מהם בניין להקל. וכנזכר לעיל שדעת היביע אומר להחמיר ביותר מג' תיבות בכל אופן. ואחרי כותבי כל זאת מצאתי גם בשבט הלוי (ח"ג סי' קמח) שפוסל באם כתב אפילו ב' אותיות בלא שרטוט כלל, ודלא כהיביע אומר שהקל בזה, וכותב שעל כל פנים אם יש רושם מהמחיקה כדברי הבני יונה יש מקום להקל, ועיין שם מה שדן בכמה צדדים, ומה שיש ללמוד מדבריו שהקל בנידונו כשכתב ב' אותיות בלא שרטוט, אבל בג' מילים ויותר לא דיבר בזה להקל, ואפילו בצירוף שאר ספיקות ומבואר בזה שרק בעד ג' מילים מצרף את הספיקות של תוס' והגאון ר' שלמה קלוגר ושיטת הבני יונה וכו' אבל ביותר מזה לא היקל כלל.

יב. בדע"ק (סי' רעא אות ה) כתב שמנהגם לא לשרטט התלייה. וכותב שהוא משום שממילא א"א

יב. כתב בין השרטוטים, אם כתב ישר ונראה שממש התיישר ע"פ השרטוט, כשר. ועכ"פ ישרטט עוד שרטוט אחרי הכתיבה."

עצי חיים

לפי ג' טעמים שכתב הגט פשוט וכן טעם הרדב"ז, שזה חשש דיבוקים או נוי האות וכדו', היום כלל אין לחששות אלו שהקלף והשרטוט נאים ונוחים לכתיבה ואין לא חשש דיבוקים ולא חשש נוי האות, ואדרבא בכתיבה על השרטוט ממש הרי שהכתב יצא יותר ישר וזהו נוי הסת"ם, ולטעמא דכתב על גבי כתב, הרי דעת השו"ע שאדרבא כותבים על השרטוט ולא חיישינן בשרטוט גומא וחרוץ לכתב על גבי כתב. וגם היכא שחשש השו"ע לכתב על גבי כתב, כבר הבאנו לעיל בדין שרטוט בצבע את דברי האחרונים שכתבו לתמוה על דבריו עיין שם. וראה גם ביביע אומר הנ"ל שכותב 'וגם אם נחלק' וכו' וכנראה רצונו לומר, שלכאור' שם זה הלכות גיטין וכיון שמעיקרא אין צריך שרטוט בגט לכן שם יש לחשוש מלכתוב על השרטוט מה שאין כן במזוזה וספר תורה (ויש צדדים אף בתפילין מדינא דרבי יצחק כמו שכתבנו לעיל בדין שרטוט תפילין) שיש דין לעשות שרטוט אז אין בעיה גם לכתוב עליו. ואף שבפשטות לא מצינו כלל לחלק בין גט לסת"ם וכמעט בכל מילי דכתיבה מדמינן להו, בכל זאת מצינו א"כ עוד צד לבוא ולומר שבסת"ם אפשר לכתוב לכתחילה על השרטוט ממש, וכיון שכן דעת מר"ן ואף בדברי הרמ"א יש לצדד לפי כל הטעמים, ועוד נוסף על פי דברי הנצי"ב שסובר שגם הרמ"א חשש רק על הצדדין, ולא בכתיבה על השרטוט, ועוד שגם לטעם של כתב על גבי כתב כבר הבאנו דעת האחרונים שתמהו והסיקו שלא שייך בזה כתב על גבי כתב, ועיין שם שדקדקנו אף בדעת מר"ן שאינו לעיכובא וכיון שאף לרמ"א כל דין זה הוא רק לכתחילה ולזהירות ולא לעיכובא, ממילא מחמת כל הצדדים הנ"ל אפשר אף לכתחילה להחזיק במנהג הסופרים ולהמשיך לכתוב על השרטוט ממש.

יד. אחרי שהבאנו לעיל שאפשר אף לכתחילה לכתוב תחת השרטוט יש לדון בכותב בין השרטוטים ממש ולא קרוב לשרטוט האם חשיב ככותב עם

טז אות ה) שדן בזה ומביא להפוסקים שסבירא להו לכתוב תחת השרטוט ותמה על הכותבים על השרטוט שהרי זה רק דיעבד, אבל הביא לתשובת הנצי"ב אליי שכתב להקל לכתוב על השרטוט. וכתב שם הנצי"ב הנח להם לישראל, עיין שם. אבל מנגד מצינו בפוסקים דעות שאדרבא הלכתחילה הוא לכתוב על השרטוט ממש, כן הוא בשו"ת התעוררות תשובה (סי' ח) והובאו דבריו ביביע אומר (ח"א חיו"ד סי' כ אות יג), וכן כתב בדעת קדושים (סי' רעא ס"ז) וזה לשונו: ואם צריך להיות גוף הכתב על השרטוט, מכל מקום יש לומר דבהרחק כשערה או ב' אין קפידא, עד כאן לשונו. ומשמע שלכתחילה יש לכתבו על השרטוט ממש וכן הוא בדבר שמואל אבוהב (סי' שסב) שכותב שאם שרטט בדיו אם יכתוב מתחת השרטוט ולא על השרטוט כשר, ומשמע שהרגילות הוא לכתוב על השרטוט ממש. וכן נראה מהפרישה (סי' רעג אות ב) שצריך לכתחילה לכתוב על השרטוט, ולכן דן שם באם יכתוב תחת השרטוט, עיין שם. ואף שיש לדחות הראייה מדבריו שיש לומר שדן בלהרחיק יותר ממה שמרחיקים בדרך כלל, אך מלשונו שדן בדבר מיוחד שכותב 'מעט למטה ממקום השרטוט' משמע שבמצב רגיל כותב ממש במקום השרטוט ולא מעט למטה. וכן כתב במשנת הסופר (סי' ג אות טז) שיש לדקדק לכתוב על השרטוט ממש, וכן כתב ביריעות שלמה (ח"א פ"ב ה"ו). אמנם כמו שכתבנו לעיל בדעת הרמ"א באהע"ז שיש להרחיק מעט מן השרטוט כן כתב בשו"ת הב"ח (החדשות סי' פז) שלכתחילה יש להרחיק מעט, וכן כתב באמרי שפר (סי' יב אות ב) וכן הוא במאיר עיני סופרים (ד בדקדוקי סופרים). והחמיר בזה מאוד לכתחילה בשדי חמד הנ"ל, ועל פי זה כתב ביביע אומר (שם) שכל שכן במזוזה שהשרטוט הלכה למשה מסיני שיש לחוש ולכתוב לכתחילה מעט תחת השרטוט, אבל המנהג כהיום שאף לכתחילה כותבים על השרטוט ממש. ועל פי דברינו לעיל יש מקום לזה, שהרי

שהיו כותבים במרחק מהשרטוט, וכן כתב להעיד הר' יעקב כחלון בספרו חושבי שמו (מהדורת ביקורת הערה 148). אמנם הנראה יותר דאין מלשון זו שום ראייה לכאן או לכאן דהרי לשון 'בין' אין פירושה באמצע ממש, אלא פירושה כל מקום שבין השורה הזו לזו שם נמצא השרטוט ואפילו שהוא ממש מעל ראשי השיטות כיון שהוא נמצא בשטח שבין שני השיטות קרוי 'בין', וממילא כיון שכותבין תחת השרטוט ואפילו כשהכתב נוגע בשרטוט כמנהגנו, אתי שפיר לשון 'בין' שיטה לשיטה. ובאמת שמצאתי בשו"ת מהר"ם פרויניציאל (סימן לד) שכתב וז"ל: ולשון דבין שטה לטה לאו דוקא וכאילו אמרו על כל שטה ושטה. עכ"ל. והוי כדברינו וכדברי משנת הסופר שאין שום הכרח מלשון בין שיטה לשיטה. והנה ביביע אומר (ח"א חיו"ד סי' כ אות יג) נוטה לפסול כאשר כתב רחוק מן השרטוט וראיתו מדברי רבי עקיבא איגר (שו"ת סי' ג) ע"ש. אבל באמת אחרי שהבאנו לעיל שאפשר אף לכתחילה לכתוב תחת השרטוט כיון שמתיישר על פי השרטוט מי מפסי עד איזה מרחק חשיב ככותב על פי השרטוט ומה לי מעט מה לי מעט יותר כל שהתיישר על פי השרטוט, וראה בשו"ת הב"ח (החדשות סי' פז) וכן מציינו בספרי תורה הקדמונים שכתבו רחוק מן השרטוט וניכר שהתיישרו על פי השרטוט. וכמו שהעיד בספר חושבי שמו שהבאנו לעיל. ויש עוד להביא ראייה שאף שהשרטוט רחוק מן הכתיבה מהני להתיישר על פיו ממש דהרי לר"ת בתפילין וס"ת מהני שרטוט שורה ראשונה, ואף שהלכה כרבי יצחק שאין לכתוב ג' תיבות מפסוק בלא שרטוט, בכל זאת כיון ששרטוט שורה ראשונה מהני לשאר שורות דסתם סופרים יודעים להתיישר על פי שורה ראשונה, ואף שבין שורה לשורה יש מרווח שורה, בכל זאת אפשר להתיישר במרחק כזה, ואם כן מוכח ששרטוט שנועד ליישר על פיו את הכתיבה מהני גם במרחק מה, והראייה שהנה התיישר על פיו. וכן כתב להקל ביריעות שלמה (ח"א פ"ב ה"ו) וכן עיקר להכשיר זאת. וכתב במשנת הסופר (שם) שעל כל פנים לרווחא דמילתא ישרטט עוד שרטוט אחרי כתיבה (על פי תוס' סוטה יז):

שרטוט וכשר או שאינו ככותב עם שרטוט כיון שהוא מורחק ומובדל ממנו. הנה לעניין שרטוט בצבע כתב בדבר שמואל אבוהב (סי' שסב) שכשרטוט בדיו 'כשר' ובתנאי שיכתוב תחת השרטוט, וביאר הרב יוסף כהן שליט"א שהיינו שיכתוב ממש בין שרטוט לשרטוט ואפילו ראשי הלמ"ד ורגלי האותיות הפשוטות לא יגעו בשרטוט. ואם כן מבואר דשרי לכתוב ממש בין השרטוטים, ואף שבמשנת הסופר (סי' ג בביאור הסופר ד"ה בלא שרטוט) דחה הראייה מהדבר שמואל, משום דקאי בתפילין ששם אין חיוב לשרטוט, בכל אופן מצינו לכמה אחרונים כגון במקדש מעט (סי' רעא) ועוד, שדנים בשרטוט בדיו אף בשאר סת"ם וגם כן כותבים באם יכתוב תחת השרטוט ואם כן הוי שפיר ראייה לדבריו, אמנם לעיל כתבנו שאפשר לבאר שקאי מעט תחת השרטוט ומה שיש דיבוק על ידי ראשי הלמ"ד אין חשש בזה עיין שם. ולפי זה אין הכרח להכשיר בכתיבה בין השרטוטים, והרב יוסף כהן מביא עוד ראייה מלשונות הראשונים שכותבים שמשרטטים 'בין' שיטה לשיטה, כן הוא בסמ"ג (עשין כג) ובהגהות מיימוניות (פ"א אות ט) ובספר התרומה (סי' קצו וסי' רד) ובספר הישר (סי' קד) בתוס' (מנחות לב): וברא"ש (ס"ת סי' ז) רמב"ן (גיטין ו: ר"ן (מגילה יח): ברוך שאמר ותיקון תפילין (עמוד סב) ועוד. ומבואר שהשרטוט נמצא בין השורות. ובמשנת הסופר דחה זאת שיש לומר שנקטו לשון זה לומר שצריך שרטוט על כל שיטה ושיטה ולאפוקי משרטוט ד' צדדים. אך באמת בדחייה זו אין כדי שביעה שהרי יכלו לנקוט לשון 'כל שיטה ושיטה' ובאמת שכמה ראשונים נקטו בלשון זו, כן הוא ברבינו מנוח (פ"א הי"ב) ובתשב"ץ (ח"א ס"ב בסופו) ובתוס' (גיטין ו: וברשב"א (מגילה יח), שנקטו לשונות של בכל שיטה ושיטה או בכל השיטות. אמנם הרואה יראה שאין שום הכרח מלשונות אלו לייצר מחלוקת בין הראשונים שהרי אף ללשון כל שורה ושורה, אפשר שהשרטוט בין השורות, וכן להיפך. ותראה שכן מצינו בר"ן וברשב"א (גיטין ו: ו) ובמאירי (קריית ספר ח"א מאמר ג) שנקטו ב' הלשונות בדבריהם. ואם כן אפשר שלכולי עלמא השרטוט בין השורות. וכן מצינו בספרי תורה ישנים

יג. אם לא שרטט קודם כתיבה לא יועיל לשרטט אחרי כתיבה.^{טו}

יד. יש אומרים שהשרטוט צריך שיהיה קיים לעולם ואם במשך הזמן נמחק, פסול, ויש מכשירים. ולהלכה בכהאי גוונא ישרטט עוד הפעם וכשר.^{טז}

עצי חיים

הסרגול, משמע שהשרטוט צריך שיהיה מתקיים. ע"ש. ואם כן מסקנתו נוטה יותר שהשרטוט צריך שיתקיים לעולם. וראה בשו"ת רבי עקיבא איגר (סי' נ) שכתב ליישב שאלת התוס' (סוטה יז): למה צריך במגילת סוטה ללמד שצריכה שרטוט ממה שכתוב ביה 'ספר' תיפוק ליה שחייב שרטוט מדינא דרבי יצחק (גיטין ו:). ותירץ רבי עקיבא איגר שנפקא מינה שצריך שהשרטוט יהיה קיים לעולם. וכן כתב ליישב בשו"ת יביע אומר (ח"א חיו"ד סי' כ אות ז) ומה שלכאורה משאלת תוס' מוכח דסבירא להו שאין צריך שיהיה ניכר לעולם, עיין שם ביביע אומר שדחה זאת. ובאמת נראה להוכיח דודאי סבירא להו לתוס' שהשרטוט צריך שיהיה ניכר לעולם, שהרי התוס' שם מסתפקים האם מועיל לשרטט אחרי כתיבה, ואם לא צריך שיהיה ניכר לעולם, אם כן ברור שהשרטוט הוא לשעת כתיבה ואם כן מה נפקא מינה במה שישרטט אחרי הכתיבה הרי העיקר הוא שעת הכתיבה. ומוכח מזה שסוברים שצריך שיהיה ניכר לעולם ולכן יש צד להסתפק ולומר שיהי אחרי כתיבה כיון שעתה יהיה משורטט. והרי זה כמסקנת האור זרוע. וכן מסיק ביביע אומר הנזכר לעיל (אות ח) וכתב שכן הוא בשו"ת התעוררות תשובה (ח"א סי' קסא) וברבי עקיבא איגר, וכן כתב בקול יעקב (סי' רעא אות יג). אמנם במקדש מעט (סי' רעא אות לד) הביא שמהדעת קדושים מוכח גם כן שצריך שיהיה ניכר לעולם וכדברי רבי עקיבא איגר, אבל הביא לשו"ת אהלי יעקב שכתב שמה שצריך להיות ניכר לעולם הוא רק למצוה ולא לעכב ע"ש ומשמע דכדבריו סבירא ליה להלכה. וכן כתב בשו"ת שבט הלוי (ח"ב סי' קמח) שמנהג העולם כאהלי יעקב והביא שכן הוא בחדס לאברהם ע"ש. ומצאתי סייעתא לדבריהם מדברי הרדב"ז (סי' קנו) שדן גבי כפילת הקלף בגט במקום שרטוט ובתחילת דבריו כותב שודאי לא מהני זו"ל: וס"ת מי סגי שרטוט כהאי גוונא עכ"ל.

טז. בתוס' (סוטה יז): כתבו להסתפק גבי מגילת סוטה אי מהני לשרטטה אחרי כתיבה, והביאם רבי עקיבא איגר (סי' רעא ס"ה) וכן כתב להסתפק בדעת קדושים (סי' רעא ס"ז), אמנם ר' עקיבא איגר בתשובה (סי' נ) העלה להלכה דלא מהני לשרטט אחרי כתיבה, והובאו דבריו בפתחי תשובה (סי' רפח ס"ח). ובאמת שכן הוא בתשב"ץ (ח"א סי' ב) שכתב על זה דהוי מעוות לא יוכל לתקון. והביאוהו במקדש מעט (רעא ס"ק לה) ובמלאכת שמים (כלל ה ס"א), וכן כתב בקול יעקב (סי' רפח ס"ק יד). וראה ביביע אומר (ח"א חיו"ד סי' כ אות י) שכתב לדון בדברי התשב"ץ והביא לכמה אחרונים שפוסלים בזה, וכן מסקנתו שם שלא מהני לשרטט אחרי כתיבה. וכן כתב במשנת הסופר (סי' ג אות יז) ועיין עוד במאסף לכל המחנות (סי' לב אות נא). אמנם בילקוט יוסף (תפילין סי' לב סט"ו בחקירה המובאת בהערות) כתב שתוס' מסתפקים דווקא בפרשת סוטה אי יהני אחרי כתיבה אבל במזוזה ודאי שלא יהני. וזה דלא כמו שכתבו כל האחרונים הנ"ל שהספק קיים גם במזוזה, וראה ביביע אומר (שם) שהביא לחקרי לב שדן בזה ע"ש. ומה שכתב במשנת הסופר בכמה דוכתי (ראה לדוגמא בסוף ההערה הקודמת) לצרף זאת לספק שיהני לשרטט אחרי כתיבה, אין זה כספק ספיקא ממש שהרי אין מי שמיקל בזה, וכתבנו בזה לעיל (סוף הערה יא בסופה), אלא רק מצרף זאת לסניף ולרווחא דמילתא בדבר שממילא יש להכשירו בדוחק.

טז. בבית יוסף (יו"ד סי' רעא) הביא למרדכי שכתב בשם אור זרוע שרבינו שמחה מסתפק בשרטוט האם צריך שיהיה ניכר וקיים לעולם או שסגי במה שניכר לסופר ואף על פי שאחר זמן נמחק השרטוט. ע"כ. והרואה באור זרוע (סי' תקמג) יראה שכתב בהמשך דבריו שמהמדרש שאומר קבוצותיו תלתלים זהו

טו. כשמחק אותיות ונמחק השרטוט צריך לשרטט מחדש קודם שיכתוב שוב, ואם לא שרטט ואפשר ליישר הכתיבה ע"י המחיקה שנגמרת ישר בראש השורה יש מקילים, ויש פוסלים. ובדיעבד בעבר וכתב ואחר כך נזכר שלא שרטט יש להקל באם המחיקה פחות מחצי שורה. ובתנאי שישרטט אחרי כתיבה. וכל זה אמור שראש המחיקה נעשה

עצי חיים

במחשבה לפני להביא ראייה להקל מדברי השו"ע (סי' רע"א ס"ה וסי' רפ"ח ס"ח) שכתב 'ואם כתבו בלא שרטוט פסול' ומבואר איפא שהעיקר זה שעת הכתיבה שהרי דיבר על שעת כתיבה, אך אחר העיון ראיתי שאין זו ראייה כלל ואדרבא איפכא מוכחא, משום שבתחילה כתב מרן שס"ת צריך שרטוט, וללא המשך דבריו, הוה אמינא שיהני לשרטט אחרי כתיבה, לכן הוסיף מרן ואם כתבו בלא שרטוט פסול, דהיינו לא רק שצריך שרטוט, צריך עוד שהשרטוט יהיה משעת כתיבה, ואין לומר שאם נמחק אחר כך יהיה כשר, דאם כן יכתוב מרן רק את החלק השני כך 'ספר תורה שכתבו בלא שרטוט פסול' או בלשון עשה 'צריך לשרטט הספר תורה קודם הכתיבה', ותו לא. ומזה שכתב באריכות טפי גם בהלכות ספר תורה וגם בהלכות מזוזה משמע יותר שדעתו שצריך שרטוט משעת כתיבה וכל ימי שהכתב קיים. ואחר שכן משמע מהשו"ע וכן נראה באור זרוע ובמרדכי המובאים ביתה יוסף וכן דעת כמה וכמה אחרונים נראה שאין להקל בשרטוט שנמחק אחרי כתיבה, שכיון שנמחק, המזוזה נפסלה. אמנם כל זה קאי בלהשאירו כך, אבל אם בודאות היה שרטוט בשעת כתיבה ונמחק אחר זמן, ודאי שאפשר להקל לשרטט אחר כך שוב פעם ולהכשירו. וראה בתשובת רבי עקיבא איגר (סי' נ) שדן בשרטט קודם כתיבה בבדיל ואחרי כתיבה שרטט בחריץ וגומא, ומסתפק אי מהני. אבל כלל לא הסתפק בנידון דידן שמתחילה היה משורטט כדבעי בחריץ וגומא וגם אחר כך שרטט בחריץ וגומא שנראה דעתו ודאי להכשיר בכהאי גוונא. ובפרט אחר שראינו שיש מכשירים בנמחק השרטוט, כמות שהוא ללא תיקון כלל, שעל כל פנים על ידי תיקון נכשיר בשופי. ומצאתי שכן כתב הר"י יעקב כחלון (חושבי שמו הלכות שרטוט הלכה א) שאם נמחק השרטוט, יוכל לחזור ולשרטט

וטעמו מפני שהשרטוט מתפשט עוד בזמן כתיבת הגט. רואים אם כן שהצריך בגט שרטוט כבס"ת ממש, ובסוף דבריו כתב כאשר הקלף קשה והשרטוט נשאר 'עד סוף כתיבת הגט' סגי בהכי. ומבואר שלא צריך שרטוט הקיים לעולם אלא רק הקיים עד סוף כתיבת הגט ובפשטות הוא הדין לספר תורה, ואף שיש לחלק קצת, בכל זאת ראה בפתחי תשובה (סי' רע"א ס"ה) שהביא דברי הרדב"ז והוסיף עליו וז"ל: ומשמע שם דהוא הדין בס"ת מהני כהאי גוונא. עכ"ל. ומבואר שלמד בדבריו כמו שכתבנו שגם בס"ת יהני שרטוט הקיים כל זמן כתיבת הס"ת ואף שאחר כך ימחק השרטוט. ולכאורה עוד יש להביא סייעתא מדברי רש"י (מנחות לב:) גבי כתבה איגרת פסולה, ופירש רש"י כתבה למזוזה בלא שרטוט. ואם צריך שהשרטוט יהיה קיים לעולם הגמ' היתה צריכה לומר מזוזה כאיגרת פסולה, ומזה נבין אפילו נמחק השרטוט אחרי כתיבה, אבל הגמ' תלתה את המזוזה כאיגרת דוקא בשעת כתיבה. ומבואר שהכל תלוי בשעת כתיבה. אבל אין זה הוכחה דהרי לפירוש שני של רש"י וכן לפירוש תוס' קאי בחסירות ויתרות, ואם כן למה נקטה הגמ' לשון 'כתבה' הרי גם אם מחק אות או הוסיף אות אחרי כתיבה פסול ומבואר שמכאן אין להוכיח בעניין על שעת כתיבה כלל. ואחר כך ראיתי ביביע אומר (שם אות ז) שכתב לדחות את התירוץ של רבי עקיבא איגר על תוס', שלשון 'כתבה איגרת' (סוטה יז:) משמע שעת כתיבה ממש ועל זה קאי בגמ'. והרי לפי מה שכתבנו עכשיו מוכח שלשון 'כתבה איגרת' אינו בדווקא על שעת כתיבה וזה מוכח מסוגיין כמו שנתבאר. והדבר מסתבר שנקטה הגמ' לשון 'כתבה' איגרת כי כן הדרך שאם יש בעיה בשרטוט הרי שזה נעשה משעת כתיבה, כי אם שרטוטו המזוזה מתחילה כדבעי לא מצוי שהשרטוט ימחק אם לא במיעוט שאינו מצוי כלל. ובתחילה עלה

כקו ישר וממש מועיל לסופר כשרטוט, אבל במחיקה עגולה או שרושם המחיקה עולה ויורד ואינו מסתיים בצורה ישרה כשרטוט לכולי עלמא אין להקל ודינו כלא משורטט כלל, וממילא חזרנו לדין כתיבה בלא שרטוט שכתבנו להקל בדיעבד עד ג' מילים."

טז. שרטט עקום ואפילו כתב ישר, או ששרטט ישר וכתב עקום פסול."

יז. לכתחילה ישרטט אף מקום פרשה פתוחה וסתומה ובין הגיליונות בס"ת ומגילה

עצי חיים

לכולי עלמא. והרי זה כמו שנתבאר.

יונה. וכן כתב במלאכת שמים (כלל ה אות ג בבינה) לחלוק על דברי הבני יונה, ובקול יעקב (סי' רעא אות יד וסי' רפח אות טו) הביא דברי הקסת הסופר והמלאכת שמים ולא הזכיר כלל את דברי הבני יונה, ומבואר גם כן דפוסל בזה. וכן דעת מהר"ם שיק (סי' רנט) וכן כתב ביריעות שלמה (ח"א פ"ב ה"ד) וכן דעת הר' יוסף כהן. ואנכי הרואה בשו"ת שבט הלוי (ח"ג סי' קמח) שכתב לסמוך על הבני יונה במקום שנמחק השרטוט באמצע שיטה ורוב שיטה משורטטת שבזה ממילא יש צד להקל וודאי בצירוף דברי הבני יונה בדיעבד יש להקל. וראה עוד בביאור הסופר (סי' ג ס"ה ד"ה הלכה למשה מסיני) שהקל אפילו בנמחק שורה ויש להישייר הכתב על ידי המחיקה, שכאשר ישרטט אחר כך תוכשר המזוזה על פי צירוף ספיקם של התוס' שמא מועיל שרטוט אחרי כתיבה. וכל שכן בדברי השבט הלוי שנמחק מיעוט שורה, שאם ישרטט אחר כך מהני. ולענין הלכה, הנה באם נמחק השרטוט עד ג' מילים ממילא הקלנו לעיל על פי דברי היביע אומר שישרטט אחר כך וכשר, אבל ביותר מג' מילים נראה לי שאין להקל ברוב שורה שאינה משורטטת מחמת המחיקה ואף אם ישרטט אחר כך, כמו שכתבנו לעיל שאין לצרף ספיקם של תוס' אלא להוסיפו לספק ספיקא אחר, אבל במיעוט שורה אף שזה יותר מג' מילים, כיון שיש את סברת הבני יונה וסייעתו להכשיר, ויש את סברת המקדש מעט ור' שלמה קלוגר שנוטים להכשיר במיעוט שורה שאינה משורטטת כלל, ובצירוף ספקם של התוס' בשרטוט אחרי כתיבה, אפשר לסמוך ולהכשיר דיעבד.

יח. הנה באם שרטט עקום, אף על פי שכתב ישר וכל שכן כאשר כתב עקום, פשוט שפסול שאינו נחשב שרטוט שהרי על מהות השרטוט הוא שיהיה ישר,

יז. הבני יונה (סי' רעא ס"ה) כותב וז"ל: ואם כתב איזה טעות וגרר שם איזה תיבות ונמחק השרטוט ישרטט מחדש שם, ואם כתב בכמו זה בלי שרטוט יש להכשיר דיש להישייר הכתב על ידי הגרר כאילו היה משורטט וניכר קצת. עכ"ל. והביאו הרב פתחי תשובה (סי' רעא ס"ה) וכן העלה להלכה באניה דיונה (סי' רעא פ"ח ה"ו) ובמאיר עיני סופרים (סי' ד אות א). וכתב במקדש מעט (סי' רעא ס"ק לו) וז"ל: וטעם הבני יונה להכשיר דיעבד אינו מספיק אם המקום שגרר שטחי ולא בדרך קו משוך וכו' ע"ש. ולכאורה היה נראה כוונתו שאם המחיקה אינה באופן שנוכל להתיישר על ידה אלא באופן שמחק שטח גדול וסוף צדדי המחיקה נעות ונדות ואינם בסיום של קו ישר, בזה אין טעם הבני יונה מספיק להכשיר, אבל כשסיים ישר וניתן להתיישר על פי המחיקה, מודה לדברי הבני יונה. אבל האמת תורה דרכה דאין זו כוונת המקדש מעט, דהרי הבני יונה עצמו פירש 'דיש להישייר הכתב על ידי הגרר כאילו היה משורטט' ומבואר שהבני יונה עצמו כותב שאם המחיקה אינה תורמת ליישרות הכתב אינה כשרטוט, ואם כן מה מעיר המקדש מעט, וודאי כוונתו לחלוק על הבני יונה, שגם במחיקת שטח גדול אפילו שעשה המחיקה ישרה אין עליה תורת שרטוט אלא אם כן ימחק בדרך קו משוך, ודרך משל שכתב ד' ארוכה מאוד, ורוצה למוחקה ומוחק בצורה מדויקת כל ראש הד', הרי שבכהאי גוונא נמחק השרטוט אבל יש צורת שרטוט עבה, של עובי ראש הד', ובזה כותב המקדש מעט שיש עליו תורת שרטוט כיון שהוא 'בדרך קו משוך'. וכן כתב בקסת הסופר (סי' ג ס"ה) שאם עשה מחיקה צריך לשרטט מחדש, ודלא כהבני

ואין זה לעיכובא.יט

יח. טוב לשרטט ביד ימין. (דעת קדושים סי' רעא סק"ו ומקדש מעט שם אות לג)

עצי חיים

סביב השרטוט, אם כן אף שכותב עקום רואים שהשרטוט גרם לו לחזור לשרטוט ולא להמשיך לברוח אל השורה הבאה, ואם כן הרי שמה שלא ברח טפי הוא מחמת השרטוט, אבל דרך משל הכותב עם שקף ושם את השקף נוטה באלכסון וממילא כתב השורה כולה ישרה אבל לא כדרך השרטוט שתחילת השורה נוגעת בשרטוט ואז הכתב הולך ויורד בקו אלכסון עד שבסוף השורה הוא כבר במרחק גדול מן השרטוט, הרי שהרואה יראה בבירור שאף שהשורות נכתבות ישרות אחת כלפי השנייה, אבל בכל זאת ניכר שהתיישר על פי דבר אחר ולא על פי השרטוט ובוזה יש לפסול. ומה שמצאנו בשם מהר"י זיין אפשר ששם כך היה מעשה.

יט. כ"כ במלא"ש (כלל ה"ס"ה) וראה בדעת קדושים (סי' רעא סעיף ה) ובמק"מ (אות לה). ובשערי סופרים (פ"ב הערות י יא) הביא לדברי הרמב"ם שכתב לשרטט בין העמודים, וע"ש מש"כ בזה. והביא לכמה פוסקים שפוסלים אם לא שרטט ריוח פרשה משום שלא ניכר שזה לשם פרשה דצריך שיוכל לכתוב עליו, והובאו ג"כ במק"מ. ועכ"פ א"ז לעיכובא, מק"מ (שם). וראה מש"כ בהלכות פרשה פתוחה וסתומה, ומשם בארה.

ולשון הירושלמי 'בעור מסורגל' וזה מלשון 'סרגל' שנועד לשרטט ישר על ידו. וכן כתב בשו"ת רבי עקיבא איגר (סימן נ) ובמקדש מעט (סי' רעא סל"ה) בשם ספר ברכת המים, וכן הוא במאסף לכל המחנות (סי' לב ס"ק נא) והובאו דבריהם במשנת הסופר (ס"ג ס"ה בילקוט הסופר). ואם שרטט ישר ובכל זאת הכתב מעוקם, כתב הברכי יוסף (סי' רפח ס"ו) בשם מהר"י זיין וז"ל: מוזזה ששרטטה הסופר ועם כל זה הכתב מעוקם ושיטה ראשונה נכנסת בשרטוט השנייה פסולה. עכ"ל. והובאו דבריו בקול יעקב (סי' רפח ס"ק יג השלישי) ובמאיר עיני סופרים (סי' ד אות ג). ולכאורה מלשונו משמע שאם כתב עקום אבל לא עד כדי כך שיכנס שורה לחברתה כשר. וכן דקדק במאסף לכל המחנות (שם) וביביע אומר (ח"א חיו"ד סי' כ אות יג) ובביאור הסופר (סי' ג ס"ה ד"ה בלא שרטוט). אמנם מדברי רבי עקיבא איגר (שם) שכתב 'ולא נכתב כסדר השרטוט' משמע שכל שלא נכתב כסדר השרטוט פסול. ועל פי זה למד ביביע אומר לכותב רחוק מן השרטוט שהוא פסול. ובאמת שהסברא אומרת כן שאם ניכר שהסופר לא התייחס לשרטוט הרי שאין זה חשיב שרטוט, שכל מטרת השרטוט להתיישר על פיו, וההיכר אם התייחס לשרטוט או לא הוא כך, שאפילו אם הסופר כותב עקום עולה ויורד אבל כל משך השורה הוא כותב

כתיבת פסוקים

א. דעת מרן השו"ע לאסור לכתוב פסוקים מתנ"ך כאשר לא כותבים ספר שלם, ולכן הרוצה לכתוב פסוקים, אינו יכול. אמנם כל האיסור נאמר בכותב בכתב אשורי (זה הכתב שאנו כותבים בו ס"ת),¹ וכן בכותב הפסוקים בשורה ישרה שדומה לס"ת, אבל אם כותב בכתב שאינו אשורי כגון בכתיבה העגולה שלנו, או שכותב בכתב אשורי אבל כותב ג' מילים בשורה ולא יותר, או אפילו יותר מזה כאשר אין זה שורות ישרות אלא כגון בצורת חצי עיגול או אפילו שורות אבל בתוך מסגרת שאינה ישרה כגון מסגרת עגולה וממלא את כל המסגרת בשורות ישרות, כך שבסופו של דבר זה נראה צורת עיגול וכדומה מותר. אבל מנהג האשכנזים לכתוב פסוקים ללא הגבלה וסמכו בזה על דעת הרי"ף.²

עצי חיים

של כתיבת פסוקים ודין שרטוט פסוקים מקבילים כמעט בכל הלכותיהם, וכן כתב התשב"ץ בסוף דבריו להביא ראייה מהרמב"ן ורבנו יונה שהתירו בכתב שאינו אשורי לכתוב ללא שרטוט, שהוא הדין שמותר עצם כתיבת הפסוקים בכתב כזה. והובאו דבריו אלה ביביע אומר (ח"ט חיו"ד סי' כג בעהרה שם). אמנם ראה בבני יונה (סי' רפד ס"ב) שאוסר לכתוב פסוקים אף בכתב שאינו אשורי, וראה שם במקדש מעט שכן דעת הטורי אבן. אבל כבר עמד עליהם המקדש מעט שם וכתב שודאי לא ראו תשובת התשב"ץ בזה.

ב. א) מקור הדין מובא בגמ' גיטין (ס). בעא מיניה אביי מרבה מהו לכתוב מגילה לתינוק להתלמד בה וכו' א"ל אין כותבין ומה טעם לפי שאין כותבין איתיביה אף היא עשתה טבלא של זהב שפרשת סוטה כתובה עליה וכו' הכא במאי עסקינן בסירוגיין. ע"כ. וכ"ה הלשון בגמ' סוטה (לז): ופי' רש"י, מגילה: פרשה לבדה של תורה או שתים. בסירוגיין: תחילת המקרא היה כתוב תיבה שלימה ולבסוף ראשי תיבות. ע"כ. והנה בב"י (יו"ד סי' רפג) הביא לתשובת הרמב"ם (פאר הדור סי' ז) וז"ל: הא דתנן אף היא עשתה טבלא של זהב שפרשת סוטה כתובה עליה דהיינו שהיתה כתובה בסירוגיין ופירש הרב ז"ל בתשובה דהיינו לומר שהיה כותב ג' תיבות כאן וג' תיבות רחוקות מהן בשיטה שנייה שאינה נקראת עם הראשונה

א. איתא ברמב"ם (ס"ת פ"ז הי"ד) שהאופן המותר לכתיבת פסוקים הוא לכתוב ג' ג' מילים בשורה, ומקורו טהור מסוגיא דגיטין (ס). בדין כתיבה בסירוגיין. וכתב עליו בהשגות הראב"ד שטעמא דמילתא הוא שכל האיסור הוא דווקא כשזה כתוב כסדר התורה אבל כל ששינה 'בכל דבר הפוסל בה' תהא מותרת. ולדבריו לכאורה ממש כל פיסול ששייך בס"ת כבר מתיר את כתיבת הפסוקים, אבל בתשב"ץ (ח"א סימן ב) ירד לבאר זאת יותר, וז"ל: אבל מה שאפשר להתיר בזה הוא שיכתוב התיבות חסירות וכו' או שיכתוב התיבות מליאות וכו' או שיכתוב האותיות קטועות וכו' או יכתוב בכתב מאש"ק שקורין מדבד"ב ולא יכתוב בכתיבה אשורית וכו' לפי שאין נקרא כתב אלא אשורית וכו' ומיהו דווקא פסול שהוא 'באיכות הכתיבה' וכו' עכ"ל. ואם כן גם דעת התשב"ץ היא שכל האיסור נאמר דווקא בכתב אשורי כס"ת אבל כתב אחר הפסול לסת"ם מותר לכתוב בו הפסוקים, אמנם כל ההיתר דווקא בפסול במהות הכתיבה, דהיינו לאפוקי דיבוק אותיות, היקף גויל, צבע הכתב וכדומה שבהם עדיין אסורה כתיבת הפסוקים. וראה גם כן בשו"ע (סי' רפד ס"ב) שדן לגבי כתיבת פסוקים שצריך לשרטטם, וכותב שהני מילי בכתב אשורי אבל בשאר כתבים אין צריך לשרטט. ודון מיניה ואוקים באתרין, דכתיבה שאינה אשורית אין איסור בה בכתיבת פסוקים שדינים אלו

ותשובה זו כתבה רבינו ירוחם. עכ"ל. וכשרואים את לשון הרמב"ם נראה דהא דהתירו לכתוב סירוגין היינו ג' תיבות בשורה זו וג' תיבות בשורה שתחתיה, אבל לא יכתבו ממש ג' מעל ג' אלא 'רחוקות מהן' כמש"כ הרמב"ם. וראה ג"כ בט"ז (ס"ק ב) שהעתיק לשון הרמב"ם, אבל האמת תורה דרכה דאין זו כוונת הרמב"ם, דהנה בפ"י המשניות (סוטה פ"ב מ"ד) כתב הרמב"ם וז"ל: והטעם בזה שאינו מותר אצלנו לכתוב פסוק מן התורה על הסדר בשעה אחת לא בספר לפי תנאי הכתיבה המבואר בס"ת תו"מ אבל על הלוחות אין כותבין אלא תיבה תחת תיבה או שתי תיבות תחת שתי תיבות. ומבואר א"כ שהדרך לכתוב בהיתר הוא 'שתי תיבות תחת שתי תיבות' וללא דילוגים אלא ממש זה תחת זה. ובפשוטו כ"כ בכ"מ (תפילין פ"ז הי"ד) וז"ל: אוקימנא לה בסירוגין דהיינו שכותב שלש תיבות ומדלג וכותב שיטה שניה שלש תיבות וכן כותב בהדיא בתשובת רבינו וכו'. ומבואר שפי' דברי הרמב"ם ביד החזקה (שם) שכתב 'כתב מגילה שלש שלש תיבות בשיטה אחת מותר', וזהו כדבריו בתשובה, והנה הרואה יראה בלשון קודשו של הרמב"ם שלא כתב 'שלש תיבות בשיטה' דהיינו שיטה תחת שיטה, אלא כתב 'שלש שלש' תיבות בשיטה, ונראה בכוונת דבריו שבא ללמד על דרך חדשה (שלא כפיהמ"ש) שיכתוב מתחילת השיטה ג' תיבות ויניח ריוח באותה שיטה ואחרי הריוח יכתוב עוד ג' תיבות, וכן בשורות הבאות ימשיך בסדר הזה. ולפי זה יובן לשונו בתשובה, ג' תיבות כאן היינו בתחילת שורה ומש"כ וג' תיבות רחוקות מהן בשיטה שנייה שאינה נקראת עם הראשונה, כוונת אומרו בשיטה שנייה היינו כיון שזה נראה כב' עמודים שונים שיש שורה מימין של ג' תיבות ושורה משמאל של ג' תיבות אז לשורה הראשונה קרא ב' שורות השורה הימנית והשורה השמאלית, ולכן הדגיש 'שאינה נקראית עם הראשונה' דהיינו שהפסק הריוח יהיה ניכר לקוראם ב' שורות. ובה א"ש כל דברי הרמב"ם.

ותשובה זו כתבה רבינו ירוחם. עכ"ל. ומבואר איפא בדבריו שמה שהתירו בסירוגין הוא משום שדבר זה פסול בס"ת, שדווקא כס"ת אין לנו לכתוב, ולכן כשכותב שורה עם הפסק באמצעה וכן עושה בכמה שורות, הרי שבס"ת מיחזי כב' עמודים ופסול, ואף שאין הפסק פרשה דהוא ט' יוד"ן, בכל אופן ט' יוד"ן נאמר בתוך העמוד שהפסק זה מחלק בין הפרשיות אבל בין העמודים לא הצריכו ט' יוד"ן אלא כל שנראה כעמוד אחד כמובא בפוסקים, ולכן כיון שבס"ת אין להפסיק בצורה ניכרת שהעמוד מחולק לב', לכן בכתיבה כזו יש להתיר לכתוב פסוקים. אלא שלפ"ז יוצא שאם כותב ג' מילים תחת ג' מילים עד סוף העמוד ללא הצד השמאלי (ואחר גמר העמוד ממשיך גם בצד השמאלי ג' תחת ג' עד גמר העמוד) כיון שבס"ת זה כשר ה"נ יהיה אסור לכתוב, ובאמת שכבר שאל זאת בשו"ת התשב"ץ (ח"א ס"ב ד"ה אבל רש"י) על ר' מיימון אביו של הרמב"ם שלמד כמש"כ הרמב"ם בפיהמ"ש ומסיק שם וז"ל: וזה הכלל כל כתיבה שיפסל בה ס"ת מותר לכתוב בה המגילה הזאת. ע"כ. וחולק א"כ וסובר שג' תחת ג' כיון שבס"ת זה כשר ה"נ יהיה אסור לכתוב. אלא שכנ"ל מהרמב"ם בפירושו המשניות מבואר דאף בכה"ג שרי. ולכאורה שאלת התשב"ץ קמה וגם נצבה דהרי שרי לעשות כן בס"ת, ואף הראב"ד שהסכים עם הרמב"ם זה משום שהבין בו שקאי בשורה חלוקה לב' כמש"כ, אבל בשורה תחת שורה יפסול דהרי בס"ת זה כשר וכמו שנתבאר. ועוד יש להוסיף דהנה בכ"מ (פ"ז הט"ז) כתב דשרי לכתוב תפילין ג' תיבות בשורה, ולא מצינו לחלק בזה בין סוגי הסת"ם וכמ"ש בתשב"ץ דשרי כן בין בס"ת ומזוזה, וא"כ מבואר דהוי שפיר ספר ואמאי יהיה מותר לכתוב כך, ובשלמא כדכתבנו שכל שורה מחולקת לב', א"ש, דודאי בס"ת כה"ג פסול. אבל אחר שבאמת גם בג' תחת ג' מותר עפ"ד הרמב"ם בפ"מ, וכ"ה בדעת הר"י מיגאש והר' מיימון כמובא בתשובת התשב"ץ הנ"ל צריך ביאור מה נענה על דברי התשב"ץ.

ג) הנה יש לעיין בדברי הרמב"ם מאי טעמא ג' תיבות שרי וד' אסור, ועוד יש להבין דבפ"מ כתב ב' מילים בשורה ולא כתב ג' מילים. ובאמת במאירי בקרית

ב) כתב בהשגות הראב"ד (שם) וז"ל: הטעם לפי שלא אסרו מגילה לתינוק אלא בזמן שהיא כתובה כסדר התורה מעתה אם שינה בה בכל דבר הפוסל בה תהא

האיסור כשזה נראה חלק מס'ת, אבל כשניכר שאינו חלק מס'ת שרי. וכ"נ מדברי הט"ז והש"ך (סי' רפג ס"ג) שכל שאינו דומה לחלק מס'ת שרי. ובאמת אם נתבונן נראה בדברי המאירי הנ"ל שכתב ב' דברים, שהרי כתב 'שכל שלא בשרטוט אינו קרוי מגילה', א"כ דבר ראשון שכל שמותר בלא שרטוט מותר בדיני כתיבת פסוקים. ודבר נוסף שכתבת פסוקים כזו אינה נקראת מגילה (אף שאם יכתוב כן ס'ת יהיה כשר). והרואה יראה שהגר"א שהבאנו כתב רק 'כמו שרטוט', ואילו ר' דוד עראמה הט"ז והש"ך נקטו את החלק השני שכתובה כזו אינה כמגילה מס'ת אלא כאיגרת בעלמא. וא"כ י"ל דהכי ס"ל לשו"ע שמה שהתיר הרמב"ם ג' תיבות אינו קשור לדיני שרטוט אלא לדיני איגרת, הדנה במנחות (ל). איתא, ולא ירבה בדפין מפני שנראה כאיגרת, ופי' רש"י ולא ירבה בדפין: לעשות שמונה בקלף אם קלף קטן הוא מפני שהדפין קצרים ונראין כאגרות. ע"כ. וכ"פ בשו"ע (סי' רעב ס"ב). וא"כ כיון שלכתחילה אין עושין כן ס'ת ממילא חתיכת קלף הכתובה כך אינה נראית כמגילה מס'ת ושרי לכותבה כך. ומש"כ בפה"מ ב' מילים י"ל דלאו דווקא, והראייה שכתב מילה תחת מילה או ב' מילים תחת ב' מילים, ואם ב' מילים בדווקא שיכתוב רק את זה, אלא משמע יותר שנקט רק שנבין שיעשה שלא כבס"ת ודיו. וכמש"כ כ"ה גם בתשובת התשב"ץ בשם הר"י מיגאש ור' מיימון. אמנם כ"ז נכון דשרי לכתוב ג' מילים תחת ג' מילים לפי ביאור זה שכל שנראה כאיגרת שרי לכותבו, אבל דעת התשב"ץ והראב"ד שהכל תלוי באם ס'ת כזה הוא כשר או פסול, וממילא כיון שבס"ת דבר כזה הוא כשר, יהיה אסור לכתוב כן פסוקים. אמנם בדעת הרמב"ם א"א לבאר כן משום דבריו בפיהמ"ש שכתב בפירוש להכשיר. ולכן צ"ל שאין זה תלוי במה שפסול בס"ת, אלא במה שנראה כס"ת, ובכתיבה כזו צרה אינו נראה אלא כאיגרת ושרי, וכמש"כ בדעת השו"ע, וממילא לא מבעיא לחלק את השורה לב' שזה לכו"ע שרי אלא אף לכתוב ג' תחת ג' שרי לדעת הרמב"ם והשו"ע. ובמה שאמרנו שלשו"ע לא תלוי הכתיבה בדיני השרטוט, באמת י"ל עוד דגם לשו"ע ההבנה בדעת הרמב"ם שהשרטוט והכתיבה

ספר (מאמר ד ח"א) כתב וז"ל: ואף לדעת האוסרין, ג' תיבות בשיטה אחת מיהא כותבין, שכל שמותר שלא בשרטוט אין קרוי מגילה. ע"כ. וראה בבית הבחירה (סוטה שם) שכתב שאינו נקרא ספר. עכ"פ מבואר שתלה את מספר התיבות שמותר לכתוב בשורה במספר התיבות שמותר לכתוב בלא שרטוט. וראה ג"כ בגר"א (יו"ד סי' רפג ס"ד) שכתב 'וכמו בשרטוט', והוא כדברי המאירי הנ"ל. וכ"כ במים חיים (הו"ד בספר הליקוטים בסוף רמב"ם פרנקל). וראה שבשרטוט עצמו יש סתירה בדברי הרמב"ם הדנה כאן (פ"ז הט"ז) כתב שמותר לכתוב ג' בלא שרטוט, ואילו בהלכות יבום (פ"ד הל"ה) כתב ששתי מילים מותר בלא שרטוט וג' אסור. וכבר עמדו בזה רבוותא ואכמ"ל. ולענין הלכה כתב בכ"מ (תפילין שם) בשם ר' יהושע הנגיד שהיה מבני בניו של הרמב"ם שנקטינו לקולא כהלכות תפילין דדוכתא עדיפא, אמנם בב"י (סי' רפד) הביא לסתירה הזו וכתב עפ"ד התשב"ץ שעל דבריו בהלכות יבום יש לסמוך ולהחמיר. וכ"פ שם בשו"ע שג' תיבות אסור לכתוב בלא שרטוט. וא"כ לפ"ז מש"כ הרמב"ם בפה"מ שיכתבו ב' מילים בשורה א"ש כדבריו בהלכות יבום, ומש"כ ביד החזקה שג' מילים מותר א"ש כדבריו בהלכות תפילין שג' מילים מותר לכתוב בלא שרטוט. אלא שכל זה אינו מחוור בדעת השו"ע שהרי נקט (בסימן רפד) בשרטוט להחמיר בג' מילים, ואילו גבי כתיבת פסוקים היקל (בסי' רפג) בג' מילים, ואם תלוי זה בזה היה לו לכתוב או בשניהם מותר בג' מילים או בשניהם אסור. והנה מצאתי לר' דוד עראמה (בספר הליקוטים) שכתב 'פירוש דכיון שהיא קצרה כ"כ אין עליה שם מגילה ולא דמיא למגילות ס'ת ולא מיחלפא בהו' ע"כ. ומשמע מדבריו שהבין שמש"כ הרמב"ם 'שלוש שלש' אינו חוזר על אותה שורה אלא כל שורה ג' תיבות, וכתב שבכל זאת מותר אף שלכאורה בס"ת זה כשר, מכל מקום לא דמי בכה"ג לס"ת כלל. וא"כ באמת י"ל בדעת השו"ע שנקטינו לחומרא לענין שרטוט שבג' מילים צריך שרטוט, ובכל אופן אין בעיה לכתוב ג' מילים תחת ג' מילים משום שאין נכון לעשות כן ס"ת (כיבואר לקמיה) ולכן לא מיחלפא בהו, שהרי כל

שרק כתב כן ליישב דעת הר"ף וליה לא סבירא ליה, דהנה הטור (סי' רפג) כתב שהרא"ש הסכים לדעת הרמב"ם לאסור, ומאידך גיסא בתשב"ץ שם כלל את דעת הרא"ש עם דעת הר"ף להתיר. וראה בזה בספר מזהב ומפז להרב פנחס זביחי שליט"א (עמוד ר"ז והלאה) שהאריך לדון בדעת הרא"ש, וכתב שכיון שבשו"ע ערך שולחנו כהרמב"ם ס"ל ודאי כדברי הטור שכן הם אף דברי הרא"ש דאם ס"ל דהרא"ש מתיר כהר"ף היה לשו"ע לפסוק להקל כב' עמודי הוראה ע"ש בדבריו. ובאמת שיש בראשונים מערכה לקראת מערכה בדין זה, דהנה כדברי הר"ף להקל נקט בשו"ת התשב"ץ הנזכר, וכ"כ במרדכי (גיטין תז) ובאגודה (סוף פרק הניזקין), כמוכא בב"ח ובש"ך, וכ"כ המאירי והראב"ן (גיטין ס. ו) וכ"כ הראב"ה (תענית תתעה) ומובאים הדברים בשו"ת דברי דוד (טהרני ח"ד חיו"ד סי' מט). ובשו"ת תפילה למשה (ח"ג סי' כז) הביא שכן כתוב בתשובות הגאונים (שערי תשובה סי' לט) שנהגו כבר מתקופת הסבוראים לכתוב פסוקים באיגרות ובכל מקום ע"י שרטוט. ע"ש. וכ"כ בתוס' ר"ד (גיטין ס.) שהתיר לכתוב פסוקים משום עת לעשות לה'. ולעומתם כדברי הרמב"ם לאסור נקטו רבו ר"י מיגאש ואביו רבי מיימון כמוכא בתשב"ץ שם, וכ"כ בספר האשכול (ס"ת עמ' מד) ואף הרדב"ן (ח"ד סי' מה) הביא לדברי הרמב"ם וסמך ידו על דבריו.

ה) אחר הדברים האלה הבוא נבוא לעולם העשייה, שהנה דעת רבותינו האשכנזים כולם לתפוס דברי הר"ף עיקר, להקל ולכתוב פסוקים והעידו שכן המנהג להקל ואין פוצה פה ומצפצף, כ"כ הב"ח (סי' רפג) שכן מנהג כל המדינות ותמה על מרן שיצא להחמיר. וכ"כ הש"ך (שם סק"ג וסק"ז) והט"ז (סק"א), וכן העיד הבני יונה (סי' רפג ס"ב) שכן המנהג וכתב שאף בימי חכמי הש"ס כן נהגו. וכן משמע דעת החזו"א (יו"ד סי' קסז ס"ק י) כמוכא ביבי"א (ח"ט חיו"ד סי' כג אות ב). וראה שהט"ז והבנ"י החמירו יותר שדווקא לצורך לימוד שרי, אבל סתם לכתוב פסוקים ללא צורך החמירו בזה, וכ"כ בפני יהושע (גיטין ו: ובערוך השולחן (סי' רפג ס"ג) וראה עוד בקן יונה על הבנ"י שם, אמנם מנהג האשכנזים לכתוב פסוקים בכל אופן שיהיה כפשט דברי הב"ח. וממילא

מקבילים זה לזה, אלא שבכתיבה השו"ע מיקל יותר משום דעת הר"ף שמיקל משא"כ בשרטוט שלכו"ע בעיני מחמיר בו כבהלכות יבום. (וע"ע במש"כ בדיני שרטוט פסוקים ביאור נוסף בדעת השו"ע והגר"א)

ד) והנה כל מה שכתבנו עד עתה זה לבאר דעת הרמב"ם בדיני כתיבת פסוקים, אבל לענין הלכה נחלקו בזה רבים וגדולים, דהנה הר"ף (גיטין ס.) כתב 'כותבין מגילה לתינוק להתלמד בה' וכבר תמהו עליו גדולי הפוסקים שזה נגד גמ' ערוכה שם, והרא"ש (סי' כ) כתב לבאר בדעת הר"ף שס"ל כר' יוחנן שהתורה מגילה מגילה ניתנה ולכן ס"ל שמותר לכתוב פרשיות פרשיות, ועוד כתב לבאר שנראה שהר"ף היקל משום דלא אפשר לכל עני שבישראל לכתוב תורה שלימה לבנו עכ"ל. ודברים אלו הובאו ביתה יוסף ושם כתב לתמוה על דברי הרא"ש, והביא גם לר"ן שס"ל כביאור ב' של הרא"ש שהר"ף היקל משום עת לעשות לה'. וכתב בב"י לבאר שבימי הר"ף היה מחסור גדול בספרים יותר מבימי האמוראים ולכן הר"ף היקל, אבל הוסיף הב"י וכתב שיותר נראה לתרץ דעת הר"ף דעת עליון שהר"ף לא ס"ל כרבה שאמר לאביי שאין כותבים, משום דרבה לשיטתיה שם שהגמ' אומרת שרבה אסר לקרות בספרא דאפטרותא בשבת משום שאסור לכתוב פסוקים פסוקים, והרי ספר הפטרות זה לא נביא שלם אלא פסוקים מכמה נביאים שנכתבו בספר אחד על פי הצורך לקריאת ההפטרות, וכיון שאסור בכתיבה ממילא אסרו גם בקריאה, ומסיקה הגמ' ולא היא דהא ר' יוחנן וריש לקיש מעייני בספרא דאגדתא וכו' וכיון שמסקנת הגמ' שמותר לכתוב ולקרוא בספר הפטרות משום עת לעשות לה' כי אי אפשר לכל ציבור לכתוב נ"ך שלם, ממילא ס"ל לר"ף שגם במה שרבה אסור לכתוב מגילה לתינוק לית הלכתא כוותיה אלא משום עת לעשות לה' מותר וכו' יוחנן וריש לקיש. וסיים הב"י 'זוה כפתור ופרח' (וכ"כ בתשב"ץ שם לבאר בדעת הר"ף שהתיר משום עת לעשות לה'). וא"כ יוצא איפא שנחלקו הר"ף והרמב"ם האם מותר לכתוב מגילה לתינוק שהר"ף מתיר, והרמב"ם (ס"ת פ"ז הי"ד) אוסר. ומצינו מחלוקת בראשונים מה דעת הרא"ש, האם מסכים לדברי הר"ף במה שכתב ליישבו, או

פסוקים בכל מקום ולא חשו כלל לדברי הפוסקים האוסרים. וכן משמע מרש"י (גיטין ס. ד"ה מגילה) שכתב 'מגילה פרשה לבדה של תורה או שתיים'. אבל הנראה שאין כן דעת השו"ע, שהנה כתב (סעיף ג) שאין לרקום 'פסוקים' בטלית, הרי ששפתיו ברור מיללו על איסור כתיבת פסוקים, ובפרט שמקור דבריו הם מדברי הרמב"ם כמובא בב"י, ושם מעשה שהיה באדם שכתב 'פסוק' מפרשת ויאמר, ועל זה אסר לו הרמב"ם, ולא עוד אלא שהרמב"ם כתב מפורש (שו"ת סי' ז) שפרשה אסור וכ"ש פסוקים, וא"כ זה היפך דברי הראב"ן. ואף כל הפוסקים שדנו בכתיבת פסוקים כתבו בסתמא לאסור כל פסוק ולא רק פרשה וכמ"כ בשו"ת יבי"א (ח"ט חיו"ד סי' כג בסופו). וכבר הביאו האחרונים ראייה מפרשת סוטה שאסורה בכתיבה אף שאין שם רק כמה פסוקים ואינו פרשה שלימה (ראה בזה בבנו"י סי' רפג). וראו ראיתי בילקוט יוסף (סי' א סוף הערה מ) שהביא למהרש"ם (ח"א סי' כו) שהביא ראייה דשרי לכתוב לזכרון דברים בעלמא, מהא דבבא בתרא (יד. שר) אמרי כתב ד' מאות 'תורה צוה לנו משה', וכתב בילקו"י לדחות וז"ל: אין זה שייך לענייננו, הנתם מיירי שכותב פסוק אחד בלבד ובזה אין מקום לאסור ולא דמי לפרשה שלימה. עכ"ל. והרי שבא בזה ליישב קושיית מהרש"ם וסתר בזה את כל הבניין, שהרי ודאי כתיבת פסוק לצורך לימוד אסור לפי דעת הרמב"ם והשו"ע וכמ"כ ביבי"א הנ"ל. אמנם היה לו לתרץ בפשיטות דמי ימר שר' אמי כתב את כל הפסוק בשיטה אחת דילמא כתב ג' ג' מילים בשורה ובהיתירא כמ"כ הרמב"ם והשו"ע. והנה בתחילת דבריו שם עמד בילקו"י על השאלה היאך כותבים בגמ' ובספרים פסוקים, וכתב לבאר שכשיש פסוק ומיד בא עליו פירוש או דרשה הרי שזה חלק מתורה שבעל פה ושירי לכותבו, מה שאין כן בכתיבת פיטום הקטורת שכותבים פרשה שלימה ורק אחר כך בא פירושו, הרי שאין הקשר ישיר בין הפסוק לפירוש וזה כבר אינו כדון תורה שבע"פ ולכן אוסר בזה. ע"ש. א"כ לפי דבריו יוצא דבר שהוא פשוט ברור ומתקבל, שכשהתירו חז"ל כתיבת תורה שבע"פ התירו עימה את הפסוקים שבה, ולכן לא קשה מידי על הרמב"ם והשו"ע שספריהם מלאים פסוקים

לשיטתם כל החשבון הנ"ל בדעת הרמב"ם מתייתם למעשה.

ו) אלא שזה נכון לדעת האשכנזים, אבל מרן השו"ע (סי' רפג ס"ב והלאה) דרך קטנו לאסור לכתוב פסוקים, וכדעת הרמב"ם, וכמ"כ לעיל שכן דעת הרדב"ז, וכ"כ בשו"ת גינת ורדים (כלל ב סי' כה כו) ע"ש. וא"כ צריכים אנו למודעי מה יעשה ישראל באיזו דרך נשכון בטח. ולפום ריהטא דהשו"ע שכתב וז"ל: לא יכתוב מגילה בפני עצמה שיהיה בה פרשיות, ואין כותבין מגילה לתינוק להתלמד בה וכו' אסור לרקם פסוקים בטלית וכו', שמבואר ממנו שאין לכתוב פסוקים כלל וכלל, יש לעיין טובא היאך אנו כותבים (והדפסה דינה ככתיבה לעניין זה, וראייה פשוטה מרקמת פסוקים בטלית ואכמ"ל) סידורים שמלאים בפסוקים, וכן כל ספרי הפוסקים וביניהם השו"ע והרמב"ם עצמם שמלאים בפסוקים, וכן המשניות הגמרות והמדרשים מלאים פסוקים כרימון, ובשלמא על הרמב"ם וכן על הספרים בזמן הקדום הייתי אומר שלא כתבו הפסוקים בכתב אשורית אלא בכתב אחר כגון חצי קולמוס וכדו', וכיון שאינו כתב אשורי ודאי שרי למיכתב פסוקים, אבל תירוץ זה לא מחוור חדא שכבר התשב"ץ ועד ראשונים ואחרונים שאלו שאלה זו, וא"כ ראו לפנייהם את הסידורים ושאר ספרים ובכ"ז שאלו, וא"כ כתבו גם בזמניהם ספרים בכתב אשורי, ועוד שתינח בזמן ההוא, אבל מאז ועד עתה כבר מאות בשנים שכותבים ומדפיסים ספרי הש"ס והפוסקים עם פסוקים ואין פוצה פה. וכן יוקשה מנהג ישראל גם במקומות ההולכים אחר פסקי השו"ע שכותבים פסוקים בבתי כנסיות ובתי מדרשות על הקירות ועל הפרוכות וכן על דלתות בתי הכנסת והחלונות ונהגו כן בפני גאוני עולם, והרי שזה סותר לדברי השו"ע.

ולכאורה היה מקום לבוא ולומר שכל איסור כתיבת פסוקים הוא דווקא פרשה שלימה, וסמך לזה מלשון השו"ע שכתב 'לא יכתוב מגילה בפני עצמה שיש בה פרשיות' וא"כ דווקא פרשיות יאסר לכתוב, אבל פסוקים אין בזה איסור, והן אמת שכן דעת הראב"ן (גיטין ס.) שכל האיסור הוא דווקא בכתיבת 'פרשה' מן התורה ולא בכתיבת פסוקים, ויצא לו זה ג"כ מהשאלות הנזכרות היאך נהגו העולם לכתוב

הותר. ע"ש באריכות.

(ח) ולענין הלכה, הנה דעת היב"א הנ"ל לאסור כתיבת פיטום הקטורת, וכ"כ בילקו"י וכ"כ בשו"ת דברי דוד (ח"ד חיו"ד סי' מט). ולעומתם כתבו כמה אחרונים להתיר, וזאת בהסתמך על דברי ר' משה המכירי בספרו סדר היום (עמוד טו) שכתב את סגולת קריאת פיטום הקטורת מתוך הקלף, ושכ"כ הגר"ח פלאגי בספרו רוח חיים (או"ח סי' קלב אות ד) ובספרו כף החיים (סי' יז אות חי) ולא יצאו לחלק היאך לכותבה בדרך היתר, ומשמע שבכ"א כתיבת פרשת פיטום הקטורת מותרת. ובאמת ע"פ הנ"ל שמוכח שתורה שבע"פ הותרה עם הפסוקים שבה לכו"ע, וכן הותרו כתיבת הסידורים כמובא בראשונים, ממילא נראה שמעיקר הדין הותר אף לכתוב סדר פיטום הקטורת, בין מטעם שדינו כתורה שבע"פ וכסידורים, ובין מטעם שכיון שהותר הותר.

ובפרט שיותר נראה שמדובר במח' בדין דרבנן, וכבר הבאנו לעיל מהגאונים שעוד מקדמא דנא נהגו היתר בכתיבת פסוקים, וראה בספר פסקי עוזיאל (סי' כט) שהביא שהמנהג פשוט לכתוב פסוקים על כותלי בית המדרש ועל קופות צדקה וכדו', והביאו בילקו"י (שם סי' א סמ"א וע"ש בהערה) וממילא אף בכתיבת פיטום הקטורת נראה ששורת הדין להתיר.

(ט) אלא שעל פי הנזכר לעיל יש פתרון לכתוב פרשת הקטורת ולעקוף בה את מח' הפוסקים, ע"י שיכתוב את הפסוקים שבה ג' ג' מילים בשורה, דהיינו שיכתוב בתחילה את אתה הוא ה' וגו' בשורות רגילות וכשיגיע לפסוקים יחלק את השורה לג' שורות ובהם יכתוב את הפסוקים ואפשר לעשות זאת בב' פנים, או שיכתוב ג' מילים וידלג קצת ריוח שיהיה ניכר שזה טור חדש ויכתוב שם באותה שורה את המשך הפסוק על זה הדרך שכל ג' מילים ידלג וימשיך בחלק הנוסף של השורה אחר ריוח שניכר שאלו ב' טורים, או דרך נוספת וכן המנהג שכותבים את הטור הראשון כולו מלמעלה למטה, ואז עוברים לטור האמצעי, וגם בו כותבים ג' מילים תחת ג' מילים מלמעלה עד למטה, וכן עושים אח"כ בטור השלישי, וכשיגמור את כתיבת הפסוקים ימשיך בכתיבת התנו רבנן על הסדר כרגיל שיכתוב שורה שלימה ללא חילוק. (וישים לב שגם בסוף פיטום הקטורת יש פסוקים שצריך לכותבן

כרימון, משום שכל האיסור זה כתיבת פסוקים ללא תורה שבע"פ. וממילא י"ל דה"ה סידורים וכדו' שהם בכלל ההיתר. אלא שחידש לנו בילקו"י שבכל זאת יש לאסור כתיבת פיטום הקטורת דזה לא בכלל היתר תורה שבעל פה משום שאין זה כמהלך הרגיל של תורה שבעל פה שכתוב פסוק ומיד פירושו. אלא שיש כמה עיקולי ופישורי בדברים אלו, חדא דכיון שהותרו פסוקים ופרשות שלימות בסידורים משום עת לעשות לה', הרי שהותרו גם פרשות, ודבר נוסף שכתב לנו הרמב"ם בתשובה שפרשה אסור לכתוב וכ"ש פסוקים, דהיינו שפסוקים יותר חמור, וא"כ הסברא היפך הרב, דכיון שבתורה שבע"פ הותרו פסוקים החמורים, כ"ש שנתיר את הפרשות הקלות. (ואפשר לחלק שתושבע"פ דרכה בפסוק ומיד פירושו אבל פרשה וביאורה אין זה מדרך תורה שבע"פ)

(ז) ובאמת שיש כמה וכמה פוסקים שהעלו להתיר אף כתיבת פרשת הקטורת, הנה הר" משה לוי זצ"ל בספרו שו"ת תפילה למשה (ח"ג סי' כז) העלה להתיר בדיוק מהטעם שכתב בילקו"י שכיון שהותרה תורה שבע"פ הותרו עימה כתיבת הפסוקים, וממילא ה"ה לענין פיטום הקטורת שהיו ממש כתורה שבע"פ, ולכן כתב להתיר לכתוב סדר פיטום הקטורת עם פסוקים שבה ללא שינוי כלל, ולא דמי לאיסור של הרמב"ם והשו"ע, משום ששם קאי בכותב פסוקים שלא בתורת תורה שבעל פה כגון פסוקים באיגרת או פסוקים בפני עצמם לצורך פרשייה מהתורה וכדו'. ויש להביא סמך לסברא זו שאין לאסור כתיבת פסוקים בתוך תורה שבעל פה משו"ת הרשב"ש (סי' רעז) שדן גבי כתיבת התרגום של ההפטרה, וכתב להתיר שכיון שהתנו כתיבת ההפטרה, ממילא נתיר גם כתיבת התורה שבע"פ שזה התרגום שלא יהיה טפל חמור מן העיקר. ומזה יש ללמוד איפכא שכיון שהותרה תורה שבע"פ נתיר גם הפסוקים שבה שלא יהיה טפל חמור מן העיקר. וראה בספר מזהב ומפז (ח"א עמ' ריז והלאה) שכתב טעמא להתיר לכתוב פיטום הקטורת, מכיון שהותר לכתוב פרשת פיטום הקטורת לצורך תפילה, הותר כבר לכל דבר, ואפילו אם אין כ"כ צורך בכתיבת פיטום הקטורת בפני עצמה, ועושים זאת רק משום הסגולה, מתוך שהותר

ב. בכתיבת פיטום הקטורת נחלקו הפוסקים היאך לכותבה, והטעם שיש בה פסוקים בכתיבתה, דעת הרב משה לוי זצ"ל להחשיב הפסוקים הללו כחלק מתורה שבעל פה כגון גמרות ומדרשים שמותר לכתוב גם הפסוקים שבהם, ולכן יכתוב הפסוקים כרגיל, אבל דעת הרב עובדיה יוסף זצ"ל ששייך בזה איסור כתיבת פסוקים ולכן אוסר לכתוב פרשת פיטום הקטורת, והנכון הוא שכדי לא להכנס למחלוקת כלל יכתוב בתחילה את אותה הוא ה' וכו' כרגיל וכשיגיע לפסוק ויאמר ה' אל משה וגו' יחלק את השורה לג' שורות ובכל חלק יכתוב לא יותר מג' מילים דהיינו 'ויאמר ה' אל' ואז ירד שורה ויכתוב 'משה קח לך' וירד עוד שורה ויכתוב 'סמים נטף ושחלת' וכן על זה הדרך וכשיגמור את הטור הראשון יכתוב את הטור השני שמתחיל למעלה בהמשך השורה שכתב

עצי חיים

שכותב את האתה הוא ה' וכו' וכן את התנו רבנו וכו' בשורות מלאות ורק את הפסוקים הוא מחלק בתוך השורה, הרי ודאי שכתובה כזו בס"ת היא פסולה לכו"ע, דהנה אם ניקח לדוגמא את פרשת האזינו, הרי ששם למעלה ג"כ כתוב שורות שלימות ואז בשירה השורה מחולקת, ובכל זאת שם סדר הקריאה זה שורה שורה לפי הסדר, ולא קוראים את הטור הימני מלמעלה למטה ואז את השמאלי, וממילא כאן שעושים טור א' ואח"כ טור ב' הרי שבס"ת זה פסול, ולכן גם לתשב"ץ שחולק על היתר ג' ג' כאן יודה להתיר. ולדעת התשב"ץ יש לעיין אם יכתבו את השורות של הפסוקים על הסדר רק ג' ליד ג' עם ריוח בין טור לטור, האם נימא שזה דמי לס"ת שכן הוא בשירת האזינו, או שכיון שהשורות זה דין מיוחד, שהרי אם עשה את הס"ת כשירה, פסול, ממילא זה נחשב שינוי מהס"ת ויהיה מותר, וכן נראה עיקר. אבל עכ"פ לדינא ודאי דדעת הרמב"ם והשו"ע דשרי אף בהכי, דזהו דינא דסירוגין. ואולי אפשר להמליץ בעד המעין אומר שהוא הראה למרן את הפיטום הקטורת עם חילוק בפסוקי הקטורת הראשונים, אבל בסוף הפיטום הקטורת שיש שם פסוקים הסופר לא חילק, ובאמת שיש כמה סופרים שעושים כן, והרי שהם סותרים את עצמם בזה, ולכן במקרה כזה אמר לו מרן לאסור, אבל כשמחלקים את הפסוקים בין בתחילה ובין בסוף אין בו בית מיוחד כלל לכו"ע, וברור שאף דעת הרב עובדיה כן, שהרי כן דעת מרן השו"ע בפירושו ולית דין צריך בשש.

כסדר הזה) וע"י הכתיבה באופן הזה הרי זה ככתיבה בסירוגין שהביאה הגמ' בגיטין (ס). וכמש"כ לעיל בשם הרמב"ם והשו"ע. וממילא דבר זה אתי שפיר אף לדעת הרב עובדיה יוסף זצ"ל שכתב לאסור, באופן זה יהיה מותר. אמנם הראו לי מש"כ במעין אומר (ח"א עמ' ר) שדעת הרב עובדיה לאסור כתיבת פיטום הקטורת אף שמחלק הפסוק לג' כנוכר. וכתב שהראה למרן פיטום הקטורת כזה ואסר לו, ומאידך כותב שדעת הרב עובדיה להתיר כתיבת למנצח בנגינות בצורת המנורה. ובעצם הדברים הרי שהוא סותר את עצמו בזה, דהרי הטעם בכתיבת למנצח וכל דדמי ליה שכותבים פסוקים בצורה מסויימת כגון אשת חיל וכדו' ואפילו כשהשורות ישרות רק שהמסגרת עגולה וממילא השורות מתקצרות ומתרחבות לפי המסגרת והרי זה נראה כציור, שכל הדברים הללו מותרים מהאי סוגיא דסירוגין שכיון שאינו נראה כס"ת אלא כציור בעלמא מותר, וזה בדיוק המקור והסיבה שהרמב"ם והשו"ע התירו כתיבת פסוקים ג' ג' בשיטה, וכיון שלמנצח מותר, ה"ה לפרשת הקטורת המחולקת בג' ג' בשורה שמותר. ויש להוסיף שהמנהג שהבאתי שכותבים הטור הראשון ואח"כ הטור השני, ולא כצורה הראשונה שכותבים באותה שורה לפי הסדר רק עם דילוג מטור לטור, שהמנהג הזה יוצא לכו"ע, שהרי לעיל הבאנו לדעת התשב"ץ שחולק על הרמב"ם ואוסר ג' ג', ודו"ק שדבריו הם בכתיבת עמוד שלם ג' תחת ג', שהרי יכול לעשות כן אף בס"ת, אבל בנידוננו

בתחילתה את 'ויאמר ה' אל' וכן ימשיך עד שיגמור את כל הג' טורים עם הפסוקים. ואז ימשיך בשורה שאחר כך בשורה מלאה את התנו רבנן. וכשיגיע בסוף פיטום הקטורת לפסוקים 'כי כל שאור' וגו' יעשה שוב כסדר הנזכר בחילוק השורות. ובזה יצא לכולי עלמא. ובכל זאת אם עבר וכתב כרגיל לכולי עלמא אינו טעון גניזה ומותר להשתמש בו. (ראה בהערה ב מה שכתבנו בזה)

ג. מה שכותבים למנצח בנגינות בצורת המנורה עם פסוק שויתי ה', מותר לכותבו לכתחילה ללא חשש כיון שלא כותב בשורות ישרות אלא כציור.

ד. אדם שבא להתאמן בכתיבה כגון הלומדים להיות סופרים, אין להם לכתוב פסוקים כלל כגון להתאמן על העתקת מגילת אסתר וכדומה אלא יכתבו משניות או ספרי מוסר. אמנם יוכלו להעתיק מגילת אסתר באופן שבכל מילה שלישית ישנו את המילה כגון 'ויהי בימי אחשרש' במקום 'אחשורוש' וכדו'. וגם לאשכנזים אף שאפשר להקל ראוי שיעשו בדרך הזו. (ראה בהערה א מה שכתבנו בזה)

ה. בענין כתיבת ספר הפטרות, המובחר מכל הוא לכתוב ממש נביאים שלימים, וכשכותבים כך צריך להקפיד בהם בכל הלכות כתיבת ס"ת, בין בחק תוכות ובין בהיקף גויל בכתיבה תמה לשמה וכדומה. ואין להקל בהם בדברים שהקלנו במגילת אסתר כגון חסירות ויתרות וכדו' שדווקא במגילת אסתר יש להקל משום שנקראת 'איגרת'.

עצי חיים

להדפיס ספר נביא שלם. (המ"א לשיטתו שדפוס הוי כתיבה מעליא והווי כאילו כתבו נביא שלם) וראה גם כן בחיי אדם (כלל לא אות מ) שהביא שהגר"א הנהיג בקהילתו לכתוב נביאים וכתובים על קלף ובגלילה כספר תורה וכן איתא באליה רבא (סי' רפד ס"ג) שיש עדיפות לספר שלם היכא דאפשר. והובאו הדברים גם במשנה ברורה (סי' רפד ס"ק א) וכתב שכן ראוי לנהוג. וראה ברש"ש (בבא בתרא יג:) שכותב שבעירו היו כותבים נביאים שלימים. וכ"ד הגרש"ז אויערבאך כמובא בהליכות שלמה (תפילה עמ' קנד) וכ"ד היחווה דעת (ח"ה סי' כו) וכ"ה בשו"ת דברי דוד (ח"ד יו"ד סי' מט).

ומה שכתבנו שכשכותב ספר נביא יש להקפיד בו ככל הלכות ס"ת, כן הוא פשוט שיש לכותבן כס"ת ממש, דהנה איתא במגילה (ח:) אין בין ספרים לתו"מ אלא וכו' ופי' רש"י ספרים: תורה נביאים וכתובים. וכן מוכח כל הסוגיא שם וראה שם (ט) רב אשי

ג. איתא בגמ' (גיטין ס.) רבה ורב יוסף דאמרי תרוייהו האי ספר אפטרותא אסור למקרי ביה בשבת מאי טעמא, דלא ניתן ליכתב וכו' ולא היא, שרי לטלטולי ושרי למקרי ביה דר' יוחנן ור' שמעון בן לקיש מעייני בספרא דאגדתא בשבתא, והא לא ניתן ליכתב, אלא כיון דלא אפשר עת לעשות לה' הפרו תורתך הכי נמי כיון דלא אפשר עת לעשות לה' הפרו תורתך. ופירש רש"י וז"ל: דלא ניתן ליכתב. פחות מספר אחד שלם לעצמו: הכי נמי כיון דלא אפשר. שאין לכל ציבור וציבור יכולת לכתוב נביאים שלם: עכ"ל. הרי לנו שכל מה שאנו כותבים ספר הפטרות עם פסוקים מהנביאים מכאן ומכאן ואין אנו כותבים נביא שלם הוא משום דלא אפשר, ומשמע דבאפשר, עדיף בהכי לכתוב נביאים שלימים. וראה במגן אברהם (או"ח סי' רפד בהקדמה) שכתב שהיום שיש דפוס ואפשר להדפיס ספרים שלימים חזר האיסור של כתיבת ספר הפטרות, שהרי בנקל יכולים

1. ציבור שאינו יכול לכתוב נביאים שלימים, יש אומרים שאם יוכלו לכתוב את כל ההפטרות בקלף בכתיבת סופר, זה עדיף מאשר לקרוא מן החומש, ואם גם זה לא יכולים, יקראו מתוך ספר נביא שלם מודפס (והיום לוקחים ספר נ"ך שלם) שזה עדיף מאשר לקרוא מן החומש. ויש אומרים שאין הידור בספר הפטרות הכתוב על קלף ויקראו מספר נביא שלם ואפילו שהוא על נייר ובדפוס, וכן נראה עיקר. ומה שנהגו ישראל מקדמא דנא לקרוא מתוך החומשים מסייע לשיטה זו.⁷

עצי חיים

הנדפסין דהדפוס יש לו ממש דין כתיבה וכו'. עכ"ל. וא"כ דעת הט"ז שספר הפטרות כיון שאינו דין 'ספר' ממילא לא שייכי ביה דיני כתיבת ספר ואפשר אף לכתחילה לקוראו מתוך חומשים הנדפסים. (ובמש"כ שהדפוס הוא כתיבא מעליא, ומשמע שהיום בדפוס שלנו שלכו"ע אינו כתיבה, ממילא יש מעליותא 'בכתיבת' ספר הפטרות, זה אינו דכיון שאינו 'ספר' א"צ בו כלל כתיבה דלא שייך בו כשר ופסול. וכן הוא בהבנת המ"א שיובא לקמן. וכ"כ לפרש בשו"ת דברי יציב ח"א חאו"ח סי' קכט ע"ש. ודלא כמש"כ בתשובות ונהגות ח"א או"ח סי' קנב לבאר במ"א כפשוטו. שא"כ דברי המ"א סותרים את עצמם דאם אין לזה דין ספר כבר מה לי צורך בכתיבה. ודו"ק) ובמ"א ג"כ הביא לדברי הלבוש וכתב עליו שמנהג קדמונים הוא עיקר כמובא בתרומת הדשן שלא כתבו ספרי הפטרות בגלילה כס"ת, ומוסיף המ"א מכיון שמעיקר הדין אסור לכתוב ספר הפטרות, והותר רק משום עת לעשות לה', ממילא כיון שאפשר להדפיס נביאים שלימים כבר לא שייך הטעם שאין כל ציבור יכול לכתוב נביאים שלימים וממילא חזר האיסור של כתיבת ספר הפטרות, ומוסיף שאין בעיה שנדפיס ספרי הפטרות על נייר ושלא בגלילה משום שבהפטרות אין קפידיא בהכי ולומד כן אף מדברי הרשב"א שכותב 'מברכין על הקריאה אפילו בלא ספר' ומפרש המ"א אפי' אינה כתובה על הספר מברכין עליה. עכ"ל. (וראה בזה באמת ליעקב קריאת המפטיר אות ד, וזה דלא כמה שפי' בב"י שמברכין על ההפטרה אפילו כשאין ס"ת כשר ע"ש) ובתוך דבריו הביא ראייה שא"צ דווקא קלף ממה שמנהגם לברך על קריאת שיר השירים ומגילת איכה אף שאינם כתובים על קלף. ובא"ר הביא ראייתו זו

אמר כי תניא האי בשאר ספרים ע"ש ברש"י ובתוס' והוא פשוט. וכן מצינו בכמה מקומות שחז"ל הביאו הלכות בכתיבת נ"ך, ראשון לציון היא מגילת אסתר שממש כל הלכותיה כס"ת חוץ מדברים המפורשים בה לקולא. כמובא בשו"ע (או"ח סי' תרצא) ובפרט שילפינן מדנקראת 'ספר' והרי כל הנ"ך הוי ספרים שלכן אסור לכתוב פסוקים, אבל 'ספר' שלם מותר וממילא דיניהם כס"ת. ואכתוב לך בקצירת האומר כמה מראי מקומות ממסכת סופרים, ראה בפ"ב ה"ד וה"ה בדיני גליגנות ועצי חיים. ושם פ"ג ה"ה ובנושאי כלים שגורסים 'הכשירום' ומבואר שיש ספרי נביאים כשרים ויש פסולים. וכן בפרק ה"י והי"א גבי שמות שנחלקין ושמות שאינם נחלקין. וכן בפ"ו ה"ו והלאה. ופ"ו כולו ופ"ח כולו. וכן פ"ט ה"ח גבי קרי וכתוב. ובפ"ב ה"ב גבי שירת דבורה. ובפ"ג ה"א. וממילא נראה שאין להקל בכתיבת נ"ך בדברים שהקלנו במגילת אסתר שרק בה נאמר הקולות של 'נקראת איגרת' שמיניה ילפינן כמה קולות, מה שאין כן בשאר ספרים. וראה במלאכת סופר (ההלכה ומקורותיה סי' רפג ס"ב אות טו) שהבאנו מחלוקת בדבר. ע"ש.

ד. בלבוש (או"ח סי' רפד ס"א) כותב וז"ל: וכיון שכן שאין קריאת ההפטרה אלא בציבור תמהתי כל ימי שלא ראיתי באחד מן המקומות שנהגין לכתוב ההפטרות כדין ספר כמו שכותבין המגילה שקוראין בציבור כי היה נ"ל שאין יוצאין בציבור כלל בקריאת ההפטרות שקורין בחומשין הנדפסין כיון שאין נכתבין ככל הלכות הס"ת או כמגילה וצ"ע. עכ"ל. והובאו דבריו אלה בט"ז (סי' רפד ס"ב) וכתב לחלוק עליו וז"ל: א"כ אפי' אם יהיו נכתבים אין להם דין ספר אלא משום עת לעשות לה' וכו' ה"נ בחומשים

זה דעת הרמ"א הנ"ל שהבין בו שהפטרה צריכה קלף, ואחר שהוכחנו שהרמ"א לא דיבר מזה כלל ממילא נשאר רק הדיון של דפוס האם חשיב כתיבה. אך אחר דברינו שבהפטרה כלל אין דין ספר בשום פרט ממילא כבר אין מה לדון בה בדין דפוס. נמצינו למדים עד עתה שדעת הלבוש להצריך כתיבת ספר הפטרות כדיני ס"ת, וכן נראה דעת הא"ר לכתחילה. וכן בספר ערוך השולחן (סי' רפד) הביא לדברי הרמ"א וט"ז ודחאם ביד חזקה, אבל ראה בשו"ת דברי יציב (ח"א סי' קכט) ובהלכה ברורה (חי"ז עמ' תנו) שדחו דבריו והצדיקו את דברי הרמ"א והט"ז. וכדעת הרמ"א והט"ז שסבירא להו שספר הפטרות בעצם צורתו אין לו דין ספר וממילא כבר אין להקפיד בו בשום דבר מדיני ספר, כן מוכח מהגמ' שלא התירו לקרוא בו רק משום עת לעשות לה', ואיתא התם (גיטין ס.) רבה ורב יוסף דאמרי תרוייהו האי ספר אפטרותא אסור למקרי ביה וכו' וא"כ ודאי שהם קראו בספרי נביאים שלימים וכך כנראה קראו בשעת התקנה שהרי בזמן בית שני שהיתה התקנה לקרוא את ההפטרה היה אסור עדיין לכתוב פרשיות פרשיות וא"כ היה להם ספרי נביאים שלימים, ורק אחרי תוקף הגלויות כבר לא היה יכולת בידי כל ציבור לכתוב נביא שלם ולכן רבי יוחנן וריש לקיש כבר התירו משום עת לעשות לה' לקרוא בספר הפטרה, וגם הם מודים שאינו נקרא ספר שלכן לא קראו בו עד עתה, וא"כ אין סברא שאחרי שהתירו לקרוא בו, פתאום חידשו בו דינים חדשים של כתיבת ספר הפטרות כהלכות ס"ת, ובפרט שא"כ מי הוא זה ואיזה הוא, היכן מצינו דין זה, הרי מצינו בגמ' רק קולא של לקרוא בספר הפטרות ואם נתחדשו בו דיני כתיבה היה לגמ' להשמיענו זאת שאל"כ מנלן הא. (וכ"כ בדברי יציב שם) וכמה אחרונים כתבו עוד להביא ראייה שבהפטרה אין דין קריאה בספר אלא רק דין קריאת ההפטרה, מהמרדכי (עירובין סי' תקיג) וז"ל: וכן נהגו כששכחו להביא חומש לבית הכנסת שמוליכין ו' ומפטירין באותו בית שהחומש שם ונראה דגם לקרות על פה ההפטרה שרי משום עת לעשות היכא דאי אפשר בענין אחר דהא כהן גדול היה קורא וכו'. עכ"ל. ומבואר שבשעת הדחק לא חושש לענין דברים שבכתב אי אתה רשאי לאמרם על פה, ומתיר

וכתב לדחותה וז"ל (סי' רפד ס"ג): ולא ראייה כלל משיר השירים ואיכה כמו שכתב הלבוש סי' תקנט ס"א ע"ש, ועוד דקצת פוסקים ודאי ס"ל דוקא קלף בעינן וכמו שכתב בתשובת רמ"א סימן קלד ע"ש. וכו'. עכ"ל. וראה ראיתי לגאון עוזנו הרב עובדיה יוסף זצ"ל בשו"ת יחו"ד (ח"ה סי' כו) שהביא את דברי הא"ר הנ"ל וז"ל: מכל מקום הואיל ובספר אליה רבא (סי' רפד ס"ק ג) כתב בשם שו"ת הרמ"א סי' קלד, 'שהפטרה' הכתובה (בקלף) עדיפא מהפטרות הנדפסות בחומשים, ע"ש, לכן בודאי שיש להעדיף לקרוא ההפטרה מתוך ספר הפטרות שבכתב יד, עכ"ל. ומבואר שהבין שמה שהא"ר הביא את תשובת הרמ"א שצריך דווקא קלף זה חוזר על ספר הפטרות, והן אמת שדעת הא"ר בסו"ד שעדיף ספר הפטרות הכתוב על קלף כדברי הלבוש, עם כל זאת אין זה כוונתו בהבאת דברי הרמ"א, אלא כוונתו להמשיך לדחות את ראיית הרמ"א ממה שמברכים על שיר השירים ואיכה גם ללא קלף שבהם הצריך הרמ"א שיהיה דווקא בקלף, וטעות זו נבעה למו"ר זצ"ל מדברי הא"ר גופא, שבספר א"ר מובא תשובת הרמ"א בס' קלד, והנה הפותח שו"ת הרמ"א עיניו יחזו מישירים שהספר נגמר בתשובה סי' קלג, וכיון שכך הרב זצ"ל לא ראה את תשובת הרמ"א עצמה ורק סמך על מה שהביא בא"ר, ולכן פי' כן את דברי הא"ר, אבל באמת יש טעות סופר בספר אליה רבה שהנה דברי הרמ"א הללו נמצאים בשו"ת הרמ"א סי' לה, ושם נשאל בענין שיר השירים ואיכה האם צריך לברך או לא, ובתוך התשובה כתב וז"ל: הטעם הרביעי ועיקר הוא בעיני דאף אם נאמר דיש לברך עליהו ושלוה נתכוונו מסכת סופרים היינו דווקא כשהם כתובים כתקנם בקלפים ובמגילות כמו שהיה דרך הספרים הראשונים כתובים בגלילה כס"ת וכו' אבל בחומשים שלנו אין לברך עליהו דלא עדיפי ממגילת אסתר וכו' עכ"ל. וא"כ הנך הרואה שבתשובת הרמ"א לא דיבר כלל מענין ההפטרות, והא"ר הביאו כדי לדחות ראיית הרמ"א משיר השירים. אבל גבי הפטרה אין לנו גילוי בדעת הרמ"א שצריך קלף בדווקא. והמתבונן בתשובת הרב זצ"ל יראה שכל לימודו הוא בב' פנים, הא' האם יש דין כתיבה בדפוס, והאם דפוס של ימינו חשוב כתב. והב'

כס"ת, וכן העיד בהגהות מהר"א אזולאי (על הלבושאו"ח סי' רפד סק"א וכתב שם 'כדין ס"ת') וכ"כ בכף החיים (סי' רפד אות ג) שיש שנוהגים כך. אבל ע"פ הנ"ל שנראה שאין צורך בדין ספר, ממילא אין למה לטרוח ולכתוב ספרי הפטרה כאשר בנקל אפשר להדפיס, אא"כ נחוש לדעת הלבוש, אבל לענין הלכה כמוכח מהגמ' והפוסקים אין צורך בזה, וראה שאם בני"א אינם נביאים הם, בני נביאים הם, שכן מנהג רוב קהילות ישראל מקדמא דנא לקרוא הפטרה מחומשים, וכן הוא עדות הלבוש עצמו שלא ראה מי שכתב הפטרה כדיון ספר. וכן העיד החקרי לב הנ"ל וכ"כ במטה יהודה (אות ב) ובשערי אפרים (סי' ט אות י) וכן העיד בישועות יעקב (סי' רפד סק"א) ותמה שלא מדפיסים נביא שלם כדי לצאת דעת המ"א. וכ"ה בשו"ת חת"ס (או"ח סי' סח) וכן העיד בנו הכתב סופר (או"ח סי' נא) וכ"כ בלדוד אמת (סי' יח אות ו) וכ"כ במ"ב (סי' קמד ס"ק ו) ובכף החיים (סי' רפד אות ג) וכתב שיש מקומות שנוהגין לכותבו כס"ת. ונהרא נהרא ופשטיה. ומוכח מכל הליו מילין דלא חששו לסברת הלבוש. וכבר הוכחנו לעיל שאף בזמן תרוה"ד שספר הפטרות היה נכתב בכתב יד בכל זאת לא חששו לעשותו כדיני ס"ת. ולענין אם בדפוס יש ענין בספר נביא שלם, נחלקו בזה רבוותא, דהנה הגאון ר"ז (שם) כתב שבדפוס כיון שהספרים אינם בגלילה אינם חשובים כספר שלם, וכל דף ודף הרי עומד בפני עצמו וממילא גם בהדפסת נביא שלם אין זה נחשב לנביא שלם ולא הותר הדפסתו אלא משום עת לעשות לה' דדינו כפרשיות פרשיות, וכ"ד החזו"א (יו"ד סי' קסז אות י) וז"ל: ועוד דלא מקרי שלם אלא בנקראים בגלילה וכו' אבל מדביק ראשי היריעות אף אם כתב על הקלף וכו' פסול ואין זה ספר עכ"ל. אמנם בא"ר כתב שיש עדיפות בנביא שלם אף בדפוס, וכ"כ בפמ"ג (סי' רפד משב"ז סק"ב) וכן הוא בעצם דעת המ"א מטעם שבהפטרה א"צ בגלילה. וכ"כ מרן החיד"א בלדו"א (שם) שהקוראים מספר דפוס יקראו בנביא שלם, והוסיף שלא נהגו כך. והעתיקו בבית מנוחה (עמ' 882 ה"ז) וכ"ה ביחו"ד ובדברי דוד הנ"ל שיש עדיפות לנביא שלם מודפס מההפטרות שבחומשים, וא"כ לפ"ז, אחר שהסקנו שאין צורך בכתיבת ספר הפטרות, בכ"א יש ענין לקרוא הפטרה

לקרות הפטרה בע"פ, ומוכח א"כ שכלל לא חשש ולא הצריך לדיני ספר בקריאת הפטרה, ואף ע"פ התיר לקרותה וכל חששו רק משום דברים שבכתב ולא מדיני הפטרה כלל. והעתיקו דבריו להלכה באמת ליעקב (קריאת הפטרה אות ז) ובלדוד אמת (סי' יח אות ז) ובבית מנוחה (דיני הפטרה אות ז) ובכנה"ג (סי' רפד אות ב) וש"א. וכן מתבאר ממה שהביא התרומת הדשן המובא במ"א הנ"ל, שבזמנם היו קוראים הפטרה שכתובה בקונטרסים כספרים שלנו ולא בגלילה כספרים בזמן חז"ל, והמתבונן יראה שבזמן תרוה"ד הרי עדיין לא נתחדשה מלאכת הדפוס (מלאכת הדפוס נתחדשה באמצע המאה ה-15 שהוא בערך זמן פטירת תרוה"ד) וא"כ ספריהם היו כתובים בכת"י, ובכל זאת לא חששו לעשותם בגליון כס"ת אף שאין בזה עוד טירחא דהרי כל הספר נכתב ע"י סופר, ורק היה להם לתופרו כס"ת, ואפ"י לא חששו, ומבואר דס"ל בהחלט שאין הלכה לכתוב הפטרה כס"ת, אלא רק שיהיה כתוב בכל אופן כדי שיקראו מתוכו, ללא שום הלכה נוספת. וראה עוד בשבלי הלקט (סי' לא) שהביא שכמה קהילות קוראים בספרי הפטרה בגלילה, וכתב שבמקומו נהגו לכותבו בקונטרסים וכתב שאין חשש בדבר. וז"ל בסו"ד וסדר הפטרות שמנהג לכתוב שלא בגליון אין עניינה לכאן, דהפטרה לאו חובה כולי האי לגמרי כקריאת ס"ת. וכ"כ הגר"ז (סי' רפד ס"ד) שההפטרה לא ניתקנה לקוראה בספר, וכ"כ בעולת שבת (סי' רפד) וכ"כ בשו"ת חקרי לב (סי' נז) שיישב מנהג ישראל לקרוא הפטרה מחומשים, וכתב שודאי בזמן הגמ' כל פיסול שיהיה בספר הפטרה אינו מגרע ויקראו בו שהרי עצם ספר הפטרה הוא פסול ומה לי פיסול א' מה לי ב' או ג' פיסולים. ע"ש. וכ"כ בשו"ת רב פעלים (ח"ד או"ח סי' לג) וכן העלה באורך וברוחב בשו"ת דברי יציב (ח"א סי' קכט) ע"ש. והנה לענין הלכה הביאו כמה אחרונים שעדיף לכתוב ספר הפטרות על קלף בכתיבת סופר מאשר לקרוא בתנ"ך מודפס, וכ"כ בהליכות שלמה (תפילה עמ' קנד) וכ"כ בשו"ת יחו"ד (ח"ה סי' כו) וכ"כ בשו"ת דברי דוד (ח"ד יו"ד מט) ומצאנו בכמה דוכתי דנהגו לכתוב כן ספר הפטרות, כן העיד מר"ן החיד"א בלדו"א (סי' יח אות ו) שראה בירושלים שכתבו ספר הפטרות על קלף ובגלילה

ז. המנהג כשכותבים ספר הפטרות על קלף כשאינו נביא שלם אלא כל ההפטרות בספר אחד, שמנקדים את הספר, וכן מציירים בו את טעמי המקרא, אבל לא מתייגים אותו. וכיון שלכותבים כן על קלף זה משום דעות המחמירים יש לנהוג בכתיבת ספר ההפטרות על כל פנים כהלכות הקלות שבמגילת אסתר, לכן מקילים בו בחסירות ויתרות, היקף גויל חק תוכות וכדומה כשאינו כתוב כולו כך משום שדנים בן כמגילה שיש בה חסירות ויתרות שקוראם בעל פה, וכן אפשר לכתוב בו ברכות או פסוקים וכן להוסיף בו עיטורים וציורים. והמנהג שכותבים בו את הקרי ולא את הכתיב, שגם זה כשר במגילה שנחשב כמילה חסרה.⁷

עצי חיים

ה. כיון שהכותבים ספר הפטרות על קלף זה משום שחוששים לדעת הלבוש, ממילא יש להקפיד בכתיבת ספר הפטרות כמינימום שמצאנו בדיני כתיבת נ"ך שזה מגילת אסתר, וכמו שכותב הלבוש עצמו 'כמו שכותבין המגילה', וכמובן כיון שזו רק תקנת חכמים, ודאי שיש להקל לכתחילה בכל הקולות שמצאנו במגילת אסתר, וכן נקל לכתחילה אף בכל מה שכשר בדיעבד במגילת אסתר. ולכן כיון שמגילת אסתר המנוקדת כשרה (או"ח סי' תרצא ס"ט) לכן המנהג לנקד וכן לסמן את טעמי המקרא בספר הפטרות, וכן כיון שלדעת מרן אין צריך לתייג את מגילת אסתר (שם ס"ב) ממילא איננו מתייגים כלל את ספרי ההפטרות. (ויש בזה טעם נוסף שהוא מכיון שמנקדים אותו וכן מציירים בו הטעמים לכן אין כל כך מקום לעשות בו תגים) וכן אין להקפיד בו בחסירות ויתרות או אותיות שנעשו בו בחק תוכות שבמגילת אסתר מחשיבים אותם בדיעבד כחסירות וכל שרוב הענין כתוב כשר, הכי נמי לא מקפידים בזה, וכן בענין הדיבוקים ושינויי צורה, מחשיבים זאת ככמה אותיות החסירות וכשר. וכן המנהג לכתוב את הקרי ולא את הכתיב, וגם כן כשר כדיני מילה חסירה במגילה. וכן להוסיף בה ברכות או פסוקים, וכן לצייר בה ציורים וכדו' הכל שרי. וראה גם כן בשו"ת רב פעלים (ח"ד סי' לג) שדן איזה פסוקים להוסיף בה. (ואף שזה לשיטתו שהוי ספר פסול, בכל אופן גם במגילה יש להכשיר זאת) וראיתי בשו"ת חת"ס (או"ח סי' סח) שיצא לדון בדבר חדש במה שיש הפטרות הכתובות בחומשים, שבסופן נהגו לקרוא עוד פסוקים מפרקים אחרים ולמד מדברי תרומת הדשן (ח"א סי' כ) שאין לכתוב אותן פסוקים

מתוך ספר נביא שלם מאשר לקרוא בהפטרה המלוקטת המובאת בחומשים. א"כ למסקנא דינא י"א שיש עדיפות בספר הפטרות הכתוב, אך דעת רוב הפוסקים שא"צ בזה וממילא יש להעדיף ספר נביא שלם אפילו שהוא כתוב בדפוס. ומש"כ בהלכה ברורה (סי' רפד בסוף הערה יא) שדפוס שלנו אינו אלא כמעשה קוף ואין מעלה בתנ"ך על פני חומש וכו' וכ"כ בתשובות והנהגות (ח"א או"ח סי' קנב) אין זה מן הנידון דכיון שבהפטרה א"צ ספר וא"צ כתיבה ממילא גם בדפוס שלנו שפיר דמי. וכמו שהעלה אביו זצ"ל ביחור"ד הנ"ל שודאי נביא שלם מודפס עדיף מן ההפטרות המודפסות בחומש. ובאמת לקראת חיתום ראיתי להביא את דברי החיי אדם (כלל לא אות נ) וז"ל: ונראה לי להספקת לומדי תורה קודם לכתוב ספר תורה, ודלא כההמון שחושבים שכתובת ספר תורה מצוה שאין למעלה ממנה ובה לבד קונים עולם הבא ואינם נותנים להספקת לומדי תורה כלל, והם בחשך ילכו, ומכל שכן שמפזרים בשעת נתינת ספר התורה לבית הכנסת בסעודות וריבוי נרות והוצאות מרובות, ואילו ישמעו לדברי חכמים, בודאי יותר טוב לפזר לעניים לומדים עכ"ל. והדברים מדברים בעד עצמם שאם בס"ת כתב כן על אחת כמה וכמה בספר הפטרות שעדיף ליתן הכסף לעמלי תורה או לקניית ספרי הפוסקים מאשר להשקיע סכום עתק בכתיבת ספר הפטרות ובפרט שמדובר בתקנת חכמים השנוייה במח' כנזכר. והמחמיר בזה עושה כמעט כדעת יחידאה. אמנם הרוצה לעשות לכו"ע ולכתוב נביאים שלימים בזה ודאי ישכון בטח.

שרטוט פסוקים

א. כאשר אדם נצרך לכתוב ג' תיבות מפסוק, יש לו לשרטט המקום קודם הכתיבה.^א ואם כותב הפסוקים בכמה שורות, דעת השו"ע שיש לו לשרטט בכל שורה ושורה, וכן עיקר לספרדים. ודעת הרמ"א שמשפיק לשרטט בשורה הראשונה, וכן לדעת הרמ"א אם בשורה הראשונה אינו צריך לכתוב פסוק ולכן כתבה בלא שרטוט, כבר אין צורך לשרטט לפסוקים שבשאר שיטות, שעצם כתיבת השורה הראשונה ביושר חשיב כשרטוט לשאר שיטות כיון שאפשר להתיישר על ידה.^ב

נקטינן להחמיר. וכן העלה להלכה בשולחנו הטהור (שם ס"ב) להחמיר שאין לכתוב ג' תיבות מפסוק בלי שרטוט. ואף שלכאורה כיון שהוי דין דרבנן היה לנו להקל בו, בכל אופן כיון שכן פסק הבה"ג, וכן פשט הסוגיא, וכן מבואר בסוגיא דיבמות (קו): שמר זוטרא משרטט וכתב לכולא פרשתא, ושם קאי בג' תיבות 'לא חפצתי לקחתה', ומר זוטרא שרטט ומוכח דדינא כרבי יצחק. (כ"כ הגר"א ונקודות הכסף) וראה עוד במרדכי (מנחות לב): שכתב שמהירושלמי גם כן מוכח שהלכה כרבי יצחק. לכן פסק בשו"ע להחמיר. ובעצם הסתירה בדברי הרמב"ם כתבו כמה אחרונים ליישב הסתירה בכמה אנפין. ראה מה שכתבנו במלאכת סופר ההלכה ומקורותיה (סי' רפד ס"ב אות ב)

ב. בתוס' (גיטין ו:): הביאו לדברי ר"ת ששואל איך הגמ' אומרת שתפילין לא בעו שרטוט והרי מדינא דר' יצחק חייב בשרטוט, וכתב ר"ת שדינא דר"י מחייב שרטוט רק בשורה ראשונה, ואחריה סתם אדם יוכל להתיישר בשאר השורות. ודברי ר"ת אלה הובאו בראשונים בסוגיא שם ובמגילה (יח): ובעוד דוכתי, והביאום גם הרא"ש (ס"ת ס"ז) והטור (יו"ד סי' רפד). (וראה באריכות בהלכות שרטוט בתפילין הערה ב מש"כ בדברי ר"ת בארוכה) וראה שעצם דברי ר"ת שלומד שס"ת לא בעי שרטוט רק בד' צדדים וה"ה לתפילין, נדחים מהלכה כמש"כ לעיל (בדין שרטוט ס"ת). ואם כן כיון שקיימא לן שס"ת צריך שרטוט על כל שורה ושורה לעיכובא (שו"ע יו"ד סי' רעא

א. איתא בגמ' (גיטין ו:): ואמר רבי יצחק שתיים כותבין שלש אין כותבין במתניתא תנא שלש כותבין ארבע אין כותבין. ופירש רש"י שתיים, שתי תיבות כותבין מן המקרא בלא שרטוט. ע"כ. דהיינו שנחלקו ר' יצחק והמתניתא האם אסור לכתוב ג' תיבות מהפסוק בלא שרטוט או שג' מותר וד' אסור. אבל לשניהם ברור שכתיבת פסוקים טעונה שרטוט. ובטעם הדבר מובא בראשונים שזה משום כבוד הפסוקים לכותבם ביושר כיאה לדברי אלוקים חיים. (מאירי בקרית ספר מאמר א ח"ג ד"ה ושמא תאמר, וכן הוא ברמב"ן גיטין ו: פיסקא המתחילה עוד אפשר וכו', וכן כתב ברדב"ז ח"ה סי' תרצח ועוד) וכתבו התוס' (ד"ה אמר רבי יצחק) שבעל הלכות גדולות פסק כר' יצחק אף על גב שמתניתא פליגי עליה, בכל אופן כיון שהוא אמורא וחלק על המתניתא ודאי סבירא ליה דלית הלכתא כמתניתא, וכ"כ הרשב"א והר"ן (גיטין ו: [ומצאתי במרדכי מנחות לב: שכתב שר"ץ פסק כרבי יצחק ובעל הלכות גדולות פסק כמתניתא] אמנם ברמב"ם מצינו סתירה בדבר, דהנה בהלכות ס"ת (פ"ז הט"ז) כתב שג' מילים מותר לכתוב בלא שרטוט יתר על כן אסור, ואילו בהלכות יבום וחליצה (פ"ד הל"ה) כתב להלכה כר' יצחק שב' מילים כותבים ג' אין כותבים. ובכסף משנה (ס"ת שם) כתב ששאלו זה מר' יהושע הנגיד (תשובות רבי יהושע הנגיד סי' יד) שהיה מבני בניו של הרמב"ם וכתב שכדבריו בהלכות ס"ת נקטינן ולהקל משום דדוכתא עדיפא. אבל בבית יוסף (יו"ד סי' רפד) הביא לדברי התשב"ץ (ח"א סי' ב) שכתב שכדברי הרמב"ם בהלכות יבום וחליצה

ב. כשצריך לשרטט, יש אומרים שמהני לשרטט כל מילה שלישית, ויש אומרים שלא מהני לשרטט כל מילה שלישית, אלא כיון שעתיד לכתוב ג' מילים נתחייבה כל הכתיבה בשרטוט מהמילה הראשונה, וכן ראוי לנהוג.¹

עצי חיים

ליה חילוק זה למה לא כתבו בהלכות כתיבת פסוקים, וקשיא גם לרמ"א שבהלכות תפילין הצריך ד' צדדים ואילו בכתבי הקודש כתב רק שיטה ראשונה, וכבר נתקשה בזה רבי עקיבא איגר שם. ובגידולי הקדש (שם) כתב ליישב על נכון שבאמת השו"ע לא סבירא ליה סברת ר"ת בכתבי הקודש וסתם דבריו כהרי"ף והרמב"ם, אבל בהלכות תפילין משום חומר של תפילין כתב להחמיר בשורה ראשונה, כיון שלר"ת לומד בתפילין וס"ת ששיטה ראשונה לעיכובא, ולפי זה הוא הדין בדעת הרמ"א שבכתבי הקודש היקל כר"ת בשיטה ראשונה, בכל זאת בהלכות תפילין משום חומרת התפילין החמיר מד' צדדים. ובעצם שאלת ר"ת יש עוד כמה תירוצים וסברות נוספות וכבר הארכנו בכל זה בהלכות שרטוט תפילין ולכן קיצרנו כאן במאוד. ובמש"כ שלדעת הרמ"א כיון שכתב שורה ראשונה שאין בה פסוקים ביושר אף שלא שרטטה חשיבא כשרטוט גבי שאר השיטות אף שיש בהם פסוקים, ראה גם בטור בשם הרא"ש וכן כתבו שם הפרישה ט"ז ש"ך ושאר אחרונים.

ג. ראה במש"כ בהלכות שרטוט (הערה יא), שהבאנו שנחלקו רבוותא בשרטוט ס"ת אם לא שרטט ב' מילים מה הדין, והעמדנו שזה תלוי בסוגיא דידן, שדעת היביע אומר על פי כמה אחרונים שמהני לשרטט כל מילה שלישית, וכן איתא בתשב"ץ (ח"א סי' ב) בשם ר' מיימון אביו של הרמב"ם. אבל הבאנו שם שדעת האור שמח (תפילין פ"א הי"ב) והבני יונה (סי' רפד אות ג בארוך בסופו) שהחייב חל כבר מהמילה הראשונה. ושם הבאנו לדחות על פי זה ראיית היביע אומר, וראה מה שכתבנו שם בשם הכסף משנה שמסייע לדברים אלו ועל פי זה כתבנו לכתחילה להחמיר שם בשרטוט כל אות ואות, וממילא הוא הדין כאן שראוי להחמיר.

ס"ה) ממילא הא דאמרינן במסכת סופרים יריעה שאינה מסורגלת אין הכוונה כר"ת בד' צדדים אלא ממש בכל שורה ושורה, ונפקא מינה בזה שגם אם נתרץ עכשיו את שאלת ר"ת איך לא ישרטטו תפילין והרי יש את דינא דר' יצחק, ונתרץ שקאי בשיטה ראשונה, על כל פנים זה לא יהיה לעיכובא, מה שאין כן אם נלך עם כל מהלך ר"ת שהוא הדין לס"ת ונילף ממסכת סופרים, ממילא שורה ראשונה תהיה לעיכובא, וכמש"כ בביאור הלכה (סי' לב ס"ו). ודע שעצם תירוצו ר"ת שדברי רבי יצחק נאמרו על שורה ראשונה, אינם מוסכמים כלל, דהנה הרי"ף (מזוזה עמ' יד במהדורת עוז והדר) כתב בסתמא שתפילין אינם צריכים שרטוט ולא יצא לחלק בין שורה ראשונה לשאר שיטות, ולמד מזה השלטי גיבורים (אות ז) שהרי"ף פליג על ר"ת בזה וסבירא ליה שתפילין אינם צריכים שרטוט כלל, וכתב שכן דעת הרמב"ם (פ"א הי"ב), ובאמת שהמתבונן רואה שהרמב"ם בדין תפילין כתב בסתמא שאינם צריכים שרטוט, וכן בדין שרטוט פסוקים (ס"ת פ"ז הט"ז, ויבום וחליצה פ"ד הל"ה) כתב בסתמא שפסוקים בעו שרטוט ולא הזכיר כלל משורה ראשונה. וכ"כ הגידולי הקדש (סי' רעא אות יג) בשם הרמב"ם. וכן ראה ברמב"ן (גיטין ו: ושם הגאונים שתפילין לא בעו שרטוט כלל. וע"ש שביאר שדברי רבי יצחק נאמרו בשאר פסוקים שקוראים בהם ולכן צריכים להכתב ישר, אבל תפילין שלא קוראים בהם כלל אינם צריכים שרטוט כלל, וראה ג"כ כעין זה בתוס' סוטה (יז:)) וכן דעת עוד כמה ראשונים. ובשו"ע בדיני כתיבת פסוקים (יו"ד סי' רפד ס"ב) סתם דבריו לאסור כתיבת פסוקים ללא שרטוט, ולא חילק בין שורה ראשונה לשאר שורות, ואילו בהלכות תפילין (סי' לב ס"ו) כתב ששיטה ראשונה צריך לשרטט, ולכאורה אם סבירא

ג. כל הדין לשרטוט פסוקים זה דווקא בכתב אשורי, ולכן הכתב יד שאנו רגילים בו שאינו כתב אשורי אינו מחייב בשרטוט, וכיון שבכתב שאינו אשורי אף אין את איסור כתיבת פסוקים, לכן מותר לכתחילה לכתוב במחברות וכדומה פסוקים ללא הגבלה.⁷

ד. חובת השרטוט אינה רק בכותב על הקלף, אלא אף בכותב בנייר או אפילו החורט פסוקים על העץ וכדומה צריך לשרטט קודם הכתיבה.⁸

ה. דיני איסור כתיבת פסוקים, וחיוב שרטוט בכתיבת פסוקים, מקבילים זה לזה ולכן כמו שמותר לכתוב פסוקים לדבר צחות כיון שאין זה נחשב לפסוקים, ממילא גם אין בזה חיוב שרטוט.⁹

עצי חיים

שהוא דבר אחר מותר דאינו כפסוקים אלא ציור או דבר צחות וכדומה ע"ש בארוכה. ועוד ביארנו טעם בשרטוט הפסוקים שזה משום כבוד הפסוקים, ומבואר איפא שכל שמותר לכתוב מדין פסוקים דהיינו שאינו נחשב פסוק, ממילא לא שייך לחייבו בדיני שרטוט פסוקים. ולכן מציינו כמה וכמה פעמים בראשונים ובאחרונים הקבלה בין ב' ההלכות, וכן הוא בתשב"ץ (ח"א סי' ב ד"ה אבל מה שאפשר) וכן במאירי (קרית ספר מאמר ד ח"א) למד כתיבת פסוקים משרטוט, וכ"כ בגר"א (סי' רפג אות ד) ובמה שקשה על דבריהם ראה מש"כ בהערה הבאה. ולכן אף לענין הכותב פסוקים בלשון צחות דשרי לכתוב, אף אין צריך שרטוט. כן כתבו בתוס' (גיטין ו: ושם ר"ת, וכ"ה ברמב"ן (שם) והוסיף שאין זה קדוש. (ראה מש"כ במלאכת סופר ההלכה ומקורותיה סי' רפג ס"ב אות ט) וכ"כ ברשב"א ובר"ן ובמאירי (שם) וכן הביא בטור (סי' רפד). ואף שבתוס' ובעוד ראשונים הביאו שמהירושלמי מוכח דלא כך, בכל אופן כך נקטו הראשונים להלכה. וראה במאירי שתמה שלא ראה מי שנוהר בזה. וכן העלה להלכה בשו"ע (סי' רפד ס"ב). ויש לבאר דהא דלא חששו לירושלמי כלל, הוא על פי מה שכתבנו בשם הרמב"ן והר"ן שכתביה לדבר צחות אינה קדושה, וכיון שאינה קדושה הרי זה ממש כדברי חולין ואם כן פשיטא שאינה צריכה שרטוט.

ד. כותב הטור (יו"ד סי' רפד) שהרמב"ן כתב (גיטין ו: שדווקא כתיבה אשורית בעיא שרטוט אבל שאר כתבים אינם צריכים שרטוט, והוסיף שכתב הרא"ש (מגילה פ"ב אות ב) לא ראיתי לרבתי נוהגין כן, ע"כ. דהיינו שרבתי של הרא"ש היו משרטטין אף בכתב שאינו אשורית. אבל הרמב"ן סיים דבריו 'וכן עמא דבר' דהיינו שכן היה מנהג בני מקומו להקל בזה. והובאו דבריו בשתיקה ברשב"א ובר"ן (גיטין ו:), ובמאירי (גיטין ו:). כתב שדין זה נאמר לדברי הכל. וכן בתשב"ץ (ח"א סי' ב ד"ה אבל מה שאפשר) הביא כן בשם הרמב"ן וכתב שכן כתב רבינו יונה, והובאו דבריו ביתה יוסף. וכן כתב בקרבן נתנאל (שם אות ר) שפשט המנהג כהרמב"ן, וכן העלה בשו"ע (סי' רפד ס"ב). וכיון שבדיני כתיבת פסוקים כתבנו ג"כ שמותר לכתוב פסוקים כשאינו בכתב אשורי, ממילא היום בכתב היד שלנו שאינו כתב אשורי מותר לכתוב פסוקים ללא הגבלה דאין בהם לא דין איסור כתיבת פסוקים ולא דין שרטוט.

ה. כ"כ הרמב"ם (ס"ת פ"ז הט"ז) והובאו דבריו בטור (סי' רפד). והדבר מבואר מסוגיא דגמ' גיטין (ו: ושם קאי באגרת, ומסתמא האיגרות כתובות על נייר (כ"כ הגר"א). וכן פסק בשו"ע (סי' רפד ס"א).

ו. כבר ביארנו לעיל בדיני איסור כתיבת פסוקים שהטעם באיסור זה הוא שזה נראה כחלק מהתורה או הנביאים, והתורה חתומה ניתנה, אבל כל שניכר

ז. חיוב שרטוט פסוקים הוא רק בכותב מג' מילים בשורה ואלהא, אבל הכותב ב' מילים בשורה, או שכותב הפסוקים בצורה אחרת כגון בעיגול וכדומה אין צריך לשרטט, וכמו שכתבנו בדיני כתיבת פסוקים. ולכן אין חובת שרטוט בלמנצח בנגינות בצורת המנורה!

ז. ספרים הנדפסים ובהם פסוקים, אין בהם חובת שרטוט. (ראה מה שכתבנו בזה בהלכה ומקורותיה סי' רפד ס"א אות ג)

ח. דין שרטוט פסוקים אינו כדין שרטוט ספר תורה ומזוזה. ולכן אין צריך שיהיה ניכר וקיים לעולם. (שו"ת רבי עקיבא איגר סי' נ')

עצי חיים

פסוקים בסירוגין נלמד מדיני השרטוט פשיטא שכל שאינו 'כמגילה' כלשון המאירי אין בו דין שרטוט. ובעצם דברי המאירי והגר"א, רואים אנו שהדברים לא מתחברים כחומר בדעת השו"ע, שהרי אם תלי זה בזה אתי שפיר לדעת המאירי שלומד שתמיד ג' כותבים מדין פסוקים וכן בדין שרטוט אומר שג' אינם צריכים שרטוט, אבל לשו"ע שנקט בשרטוט פסוקים לחומרא שב' כותבים ג' אין כותבים ואילו בדיני כתיבת פסוקים התיר לכתוב ג' מילים בשורה הרי שלא למד זה מזה, דאם כן היה לנו להתיר לכתוב רק ב' מילים בשורה ולא ג'. וכבר כתבנו ליישב בזה בהלכה ומקורותיה ע"ש. (סי' רפד ס"ב אות ד)

ז. כבר הרחבנו בדיני כתיבת פסוקים שכל שכותב בצורה שאינה ישרה אינו בכלל האיסור משום שנחשב לציור ולא לדמי לפסוקים מספר תורה, ומכיון שלא דמי לדרך כתיבת פסוקים גם אינו בדין שרטוט וכמו שכתבנו לעיל שדינים אלו מקבילים זה לזה. וביותר יש לומר דהרי בדינא דכתיבת פסוקים בסירוגין (שלמדנו מזה היתר ג' ג' מילים בשורה, וכן היתר כל הצורות) כותב המאירי בקרית ספר (מאמר ד ח"א) שג' מילים בשורה מותר לכתוב דכל שמותר שלא בשרטוט (לשיטתו הוי כהרמב"ם בהלכות ס"ת) אין קרוי מגילה ולכן מותר לכותבו. וכ"כ הגר"א (סי' רפג אות ד) שהיתר כתיבת פסוקים נלמד מדיני שרטוט פסוקים, ואם כיון כיון שכל היתר כתיבת

דרך הכתיבה:

דרך הכתיבה:

א. צריך לכתוב ביד ימין דווקא ואם כתב ביד שמאל פסול,^א ואם אין לו תפילין

הראייה הא' לומר לכתחילה, ואח"כ כשכתב שאפי' דיעבד פסול הביא את הראייה הב'. וראה בבאור הגר"א שם שלמד בדעת מר"ן שמבין בדעת סה"ת שמסתפק אם כשר או פסול ביד שמאל משום שנשאר בספק אם כתיבת סת"ם דומה לשבת או לא, די"ל דשבת שאני משום דמלאכת מחשבת בעינן, ופירש רש"י (ביצה ג:): שהיינו מלאכת אומנות, ולכן י"ל דבשמאל פטור, אבל גבי כתיבה דילמא בכל יד מהני. וכסברא זו כתב בחלקת מחוקק (אהע"ז סי' קכג ס"ק ו) על דברי הרמ"א שכתב 'ולכתחילה' יכתוב הסופר בידו הימנית, ודייק הח"מ שבדיעבד אם כתב בשמאל כשר, וכתב לפרש דשאני משבת דהתם מלאכת מחשבת בעינן אבל כתב מיקרי ולכן מועיל לגט. והו"ד בפר"ח שם. ולפ"ז יוצא שדין כתיבה בימין אינו ברור ומוחלט לפסול, ולכן בגט כשר בדיעבד. וראה במהר"י אבוהב (סי' לב ס"ה) שהביא דברי הטור לכתוב בימין והביא מקור רק מהא דוקשרתם וכתבתם ולא מהא דשבת. (ומה שכתב מה קשירה בימין אף כתיבה בימין, והרי בגמ' הלימוד הוא הפוך, עיין בזה במאמ"ר ובלשכה"ס (סי' ז אות ו) ובמאלה"מ (אות מב) והדע"ק פי' כפשוטו שלמדו כן דהא אין היקש לחצאין ע"ש) אמנם בב"ש שם (ס"ק ד) כתב לחלק בין גט לסת"ם, אבל עכ"פ הסברא לחלק בין סת"ם לשבת ברורה. וראה שהרמב"ם השמיט דין זה שיכתוב בימין, וכבר עמדו בזה גאוני ארץ אמאי השמיטה. והרב יד אהרון (הגהות הטור סי' לב ס"ה) כתב שאולי הרמב"ם סמך על מה שכתב בהלכות שבת שימני חייב על ימין ושמאלי על שמאל. וראה שם בספר חלקו של ידיד שכתב שודאי כן הוא שהרמב"ם סמך על דבריו בהלכות שבת, אמנם הרב ידיו של משה (שם) פיקפק בזה וכתב שמה ס"ל לרמב"ם כמש"כ המרדכי (תפילין ג:): בדעת רש"י שס"ל גבי הנחה שתמיד מניחים בשמאל

א. בספר התרומה (סי' רה) כתב וז"ל: וצריך לכתוב בימינו, כדאמרינן סוף הקומץ רבה, וקשרתם וכתבתם מה כתיבה בימין אף קשירה בימין. ואפילו דיעבד פסול אם כתב בשמאל, דהא תנן פרק הבונה, הכותב בין בימינו בין בשמאלו ב' אותיות חייב, ופריך אין דרך כתיבה בשמאל, ומשני בשולט בשתי ידיו, אבל באיטר, אשמאל דעלמא, ולא אימין. ובענין זה צריך לכתוב ספר תורה תפילין ומזוזות ומגילה דנאמר בכלהו כתיבה, דאין לומר דוקא בשבת דגמרינן ממשכן, אינו מועיל כלאחר יד, אבל בעלמא כשר, אין סברא לומר כן, שיכתוב סת"ם כהלכתן בשבת, לא יהא חייב, אמנם גבי שחיטה כתוב וזבחת, ותנן נפלה סכין ושחטה פסולה, ודייקינן הא הפילה כשרה אפילו כלאחר יד, ואפילו הכי פטור בשבת משום דהוי כלאחר יד. עכ"ל. ומבואר בתחילת דבריו שפוסל כתיבה בשמאל, אף שבסוף דבריו הביא הסתייגות לדבר מהא ד'וזבחת'. וכ"ה בהגמ"י (פ"ב ס"א) בשם סה"ת לפסול. וכ"כ לפסול בספר האשכול (הלכות ס"ת ט"ז), אמנם בשאר הראשונים אף שהביאו 'שצריך' לכתוב בימין, לא כתבו בפירוש שאם כתב בשמאל פסול. כ"ה ברא"ש (סדר תיקון תפילין שבסוף הלכות תפילין להרא"ש) ובטור (סי' לב) ושאר ראשונים כמובא בב". וראה בהגהות רע"א (סי' לב ס"ה) ששואל שלכאורה ב' ראיות סה"ת סותרות זו את זו, שהרי לפי ראייה א' של וקשרתם וכתבתם יוצא שגם השולט בב' ידיו יכתוב בדווקא ביד ימין שהרי בה קושר את תפיליו, משא"כ ללימוד הב' של שבת יוצא שבכה"ג ששולט בב' ידיו יוכל לכתוב סת"ם בב' ידיו. ותירץ שמהלימוד הא' לומדים רק לכתחילה ולא לעיכובא ולכן בא הלימוד משבת ללמד שבשולט רק ביד א' הרי שזה לעיכובא שיכתוב דווקא בה. ובאמת שהמתבונן בלשון סה"ת וראה שהדברים מדויקים בדבריו שבתחילה הביא

אחרות אלא אלו יניחם בלא ברכה.² וה"מ באדם רגיל שעושה את כל מעשיו ביד ימין, אבל השולט בב' ידיו בשווה לכתחילה יכתוב ביד ימין ואם עבר וכתב בשמאל כשר, ואפשר אף לברך עליהם.³ אבל איטר יד דהיינו שעושה כל מעשיו בשמאל הרי שיד

עצי חיים

שאם כתב בשמאל הס"ת כשר, ומרן בהערה דחאו ופסל כדברי השו"ע. ולענין הלכה דעת מרן השו"ע (סי' לב ס"ה) לפסול כדברי סה"ת והגמ"י אבל סייג זאת שאם אין אחרות יניחם שאז יצא עכ"פ דעת המכשירים ואולי אף דעת הרמב"ם כן. וכדבריו נקטו כל האחרונים לפסול באם יש לו אחרים כ"כ הב"ח שם וקו"י (אות כד) ומ"ב (אות יז) קס"ה (סי' ג אות ז) גר"ז (ס"ז) וש"א וכו"ל.

ב. בשו"ע (או"ח סי' לב ס"ה) כתב בסתמא 'בשמאל פסולים אם יש לו אחרים כתובים בימין' ומשמע שאם אין לו אחרים אז אלו הכתובים בשמאל כשרים. וכתב הלוש שיניחם בברכה, וכ"כ במו"ק (סי' לב ס"ה) גבי כותב בפיו שיניחם בברכה. אבל כל הפוסקים חולקים וסוברים שיניחם בלא ברכה. וכ"ה במחצה"ש בשם ב"ש והובא ג"כ בבאה"ט ובהגהות רע"א וכ"ה ביד אפרים פמ"ג קו"י ומ"ב וכן משמע מהב"ח, וכ"כ בקס"ה (סי' ג ס"ז) ובמלא"ש (כלל כה אות יב) ובמק"מ. והטעם שמניחם הוא כיון שהרא"ש והא"ח לא כתבו בפ"י שפסול אלא רק שצריך לכתוב בימין, ולכן אמרינן שאולי דעתם שאם כתב בשמאל כשר, כ"כ במחצה"ש ובביאור הגר"א. וכ"כ במאיר ע"ס (סי' ו ח"ב ה"א הערה ה), אבל במאמ"ר תמה כיון שלא כתבו בפ"י להכשיר איך נסמוך עליהם, וכתב שכיון שהרמב"ם השמיט דין זה ולא כתבו משמע דס"ל שכשר אף בכתב בשמאל וכדעת הלוש וע"ז סמך מר"ן שעכ"פ יניחם. וראה עוד במאלה"מ (ס"ק מב) שכתב שגם דעת המהרש"א להכשיר בכתב בשמאל. וע"ע בהערה הקודמת.

ג. הנה מלשון מרן השו"ע (סי' לב ס"ה) שכותב 'צריך שיכתוב בימינו אפילו אם הוא שולט בשתי ידיו ואם כתב בשמאל פסול' ע"כ. נראה שאפילו השולט בב' ידיו אם כתב בשמאל פסול, וכ"כ להלכה בשולחן גבוה (אות יב). אבל במ"א (אות ד) כתב לבאר שסוף דברי השו"ע שאם כתב בשמאל פסול קאי רק על

ואפילו איטר ומה שהגמ' למדה מ'זכתבתם' זה מהרוב שכותבים כן אבל אין עיכוב בדבר. ע"ש. וכ"כ במאמ"ר (סי' לב אות ו) שהרמב"ם ס"ל שאין חיוב לכתוב בימין, מטעם זה. וראה בווי העמודים (סי' טז אות ג דף י ע"ג) והו"ד ביבי"א (חי"א ס"ג) דס"ל בדעת בעל העיטור שהנחת תפילין כיון שבשמאל זה דאורייתא אז זה לעיכובא אבל בכתובה א"ז לעיכובא, ומשמע שכתובה בימין אינה דאורייתא, אמנם ראה בתשובת הרמ"ע מפאנו (סי' לח) שפוסל כתיבה בפה וכותב שלא דמי לגידמת שחולצת בשיניה דשם אינה צריכה ימין מהתורה, ומשמע דס"ל דכתיבה צריך ימין מהתורה, אבל הרב מור וקציעה (סי' לב ס"ה) כתב לחלוק על דברי הרמ"ע וכתב שודאי הכותב בפה כתיבתו כשרה דמאי שנא מגידמת שחולצת בשיניה, ואף שלכאורה לא דמי וכמש"כ הרמ"ע עצמו, אלא בהכרח דס"ל למו"ק שגם בכתובת סת"ם א"צ ימין מהתורה וא"כ שואל שפיר מ"ש מגידמת, ודלא כמו שהקשה עליו במאלה"מ (סי' לב אות מו) שהקשה דכנראה לא ראה תשובת הרמ"ע שחילק בעצמו בין גידמת לסת"ם, דאפשר לומר דראה גם ראה תשובת הרמ"ע אלא שחולק עליו ביסוד הדין, וס"ל כמש"כ הרב ווי העמודים הנ"ל דימין בכתובת סת"ם אינו מדאורייתא. ולכן ס"ל שא"ז מעכב. אמנם מה שכתב במו"ק להוכיח שסת"ם לא דמי לשבת מהא דהבונה (קג:) דנטלו לגגו דח' וכו' שחייב, והוכיח שאף שבסת"ם הוי ח"ת בשבת חייב ומוכח שלא דמי שבת לסת"ם, באמת אינה ראייה כ"כ דראה שם ברש"י ובראשונים שפירשו דחייב משום 'שתיקן הספר' מדין אל תשכן באהליך עולה, אבל לא שחייב מדין כותב. ואה"נ י"ל דכאשר הוי כותב בשבת ה"ה שיהיה כותב לדיני סת"ם. וראה עוד ביבי"א (ח"ו ס"ג) שכתב בשם מהר"ם בן ברוך (זהו המהר"ם מרוטנבורג ס"ס תיט) דס"ל שאם כתב בשמאל כשר, והו"ד גם במאלה"מ (סי' לב אות מב) וראה עוד ביבי"א (ח"א) בהסכמת הרב צבי פסח פראנק שכותב

שמאלו היא כיד ימין של כל אדם וצריך שיכתוב בשמאלו ואם כתב ביד ימין דינו כאדם רגיל שכתב ביד שמאל ופסול⁷.

ב. מגילה שעבר וכתבה בשמאל כשרה בדיעבד⁸.

עצי חיים

(ס"ק כב) כתב שבעל נפש יחוש לקחת תפילין הכתובים דווקא בימין ולא יקח מאיטר. וראה בשו"ת יבי"א (ח"י ס"ג) מה שהשיב על דבריו. וע"ע במ"ב מהדורת איש מצליח בהערות בסוף הספר (סי' לב ס"ה) מש"כ לדחות דברי הקו"י מהלכה. ועכ"פ גם החושש לדברי הקו"י ה"מ דווקא בתפילין כמו בא בשו"ת רב פעלים (ח"ב סי' ט) והו"ד במשנה"ס (סי' ג ס"ז בילקוה"ס) אבל ס"ת מזוזה ומגילה יכול לכתוב אף לשיטתו בלי פיקפוק כלל ועיקר.

ה. בספר התרומה (סימן רה) כותב וז"ל: ובענין זה (כתיבה בימין) צריך לכתוב ס"ת תו"מ ומגילה דנאמר בכולהו כתיבה. עכ"ל. וא"כ מפורש בדבריו שמגילה דינה כשאר סת"ם שצריך לכותבה בימין. וראה בקו"י (סי' תרצא ס"ק ו) שהביא ג"כ למעשה רוקח (מגילה) ומלאכת שמים (כלל כד אות ג) שפוסלים. והרב קסת הסופר (סי' כח אות ט) הביא מחלוקת בדבר ולא הכריע, אבל שם בלשכה (אות ז) כותב שגבי כתיבה בשמאל אין להקל, ובאין לו אחרת יקרא בה בלא ברכה. ע"ש. אבל מנגד כותב הפרי חדש (סי' תרצא ס"ב) וז"ל: אם כתב בשמאלו יש להכשיר בדיעבד. ע"כ. ובפרי מגדים (שם אשל אברהם ס"ק ב) נחת לפרש דבריו דכיון שיש מח' אם מגילה דינה כס"ת לכל מילי או לא, ובכתיבה בימין עצמו בסת"ם אינו דין ברור בפיסולו לכן כשר בדיעבד. ובשערי תשובה שם הביא להרב ברכי יוסף דהולך אחר דברי הפר"ח להקל בזה, וכותב בשערי תשובה שנ"ל שהפר"ח לא היקל אלא בעבר וקרא בה אבל לכתחילה ודאי לא יקרא בה. וראה עוד במטה יהודה שם שנוקט ג"כ להקל. ולענין הלכה ודאי שאין לעשות כן לכתחילה לכו"ע, ואם עבר וכתב כיון שיש כמה ספיקות בענין, דשמא גם בשאר סת"ם כתיבה בימין לא פוסלת ושמא מגילה יש לה רק דין דרבנן. אפשר להקל ולקרות בה. ולענין ברכה צ"ע. וראה מש"כ בזה בחו"ע (פורים, כתיבת מגילה ס"ד, וע"ש בהערה ד).

השולט בימין ולא על השולט בב' ידיו. וראה שם בהגהות רע"א ובפמ"ג שכתבו להכריח דברי המ"א הללו. וכ"ה בב"י בשם סה"ת, וכ"כ שאר האחרונים וכן עיקר. ובכ"א ראוי לו שיכתוב בימין כיון שאדם כזה מניח תפילין בשמאל ודרשינן וקשרתם וכתבתם ביד שאתה קושר אתה כותב לכתחילה. וראה בדע"ק (סי' לב ס"ה) שפירש ששולט בב' ידיו היינו בכתיבה, ולא שכותב ביד אחת ועושה הכל בב' ידיים, שאחד כזה גבי שבת חייב רק על היד שכותב בה וא"כ ה"נ גבי סת"ם יכתוב בה לעיכובא. וכ"כ במק"מ (שם אות טז) והוסיף בגידוה"ק (אות ה) שולט בב' ידיו היינו שולט בשניהם בשווה, ודייק כן מדברי רש"י והרמב"ם. וראה ביבי"א (ח"י סי' א) שדן גבי הנחת תפילין לאדם ששולט בב' ידיו בשווה בשאר מעשים אבל בכתיבה יד שמאל טובה יותר, האם חשיב כאיטר, ומסיק שחשיב כשולט בב' ידיו, ולכאו"ה"ה כאן לכתובה שחשיב כשולט בב' ידיו. אלא שהרב שם ג"כ דייק כן מדברי רש"י והרמב"ם ורק לנידונו שם שדן בהנחת תפילין שיש התחשבות קצת בשאר מעשים אז חשיב כשולט בב' ידיו, אבל גבי כתיבה שההתייחסות רק לכתובה אז במקרה כזה ששולט קצת יותר בשמאל נראה כדברי המק"מ שיצטרך לכתוב בה. אמנם גם אם כתב בימין כשר שודאי בכה"ג בשבת יהיה חייב. אלא שלפ"ז יוצא במקרה שדן בו ביבי"א ששולט בב' ידיו בשווה בשאר מעשים וגבי כתיבה כותב יותר טוב בשמאל, שהוא יכתוב עם היד שמניח עליה וזה סותר לדרשה דוקשרתם וכתבתם. ויש להתיישב בדבר. אמנם מצאנו שפעמים יש סתירות כאלו ואין חשש, שהתורה דיברה על המקרים הרגילים ולא על דבר שהוא יוצא דופן, וכמש"כ מפורש בסה"ת (סי' ריג) ואף ששם אין הלכה כהירושלמי. ע"ש.

ד. כ"כ הטור ושו"ע ובב"י הביא כן משם סה"ת הרא"ש סמ"ק וא"ח שיכתוב בימין ידיה דהיינו שמאל דעלמא. והוא פשוט בפוסקים. אמנם בקו"י

ג. אדם שכותב בימין ועושה כל מלאכתו בשמאל או להיפך שכותב בשמאל ועושה כל מלאכתו בימין י"א דלכתחילה אין לקבלו לסופר ויש מכשירים אף לכתחילה וכן עיקר, וכשכותב צריך שיכתוב ביד שרגיל לכתוב בה תמיד, ואם עבר וכתב ביד השנייה

עצי חיים

אין לפסול כמו השולט בב' ידיו. עכת"ד. והביאווה להלכה במלאכ"ש (כלל כה סי"ב) וקס"ה (סי' ג ס"ז) ואמ"ש (סי' ב ס"ב) ומ"ב (סי' לב ס"ק יח) ועוד. אבל באמת דברי הפמ"ג אינם מחוורים דהרי סתם לאסור משום מנ"ד שבהנחה אזלינן בתר שאר מעשיו ממילא יצטרך לכתוב בה (משום שבה קושר) ולא ביד שרגיל לכתוב בה, והרי המנ"ד הזה שאזלינן בתר שאר מעשיו הלא הוא סב"ת כמובא בב"י שם, והרי סה"ת עצמו הוא המקור לכתובה בימין דילפינן משבת, וממילא ודאי סה"ת עצמו מחלק בין ההנחה לבין הכתיבה ולא עושה דימוי ישיר ביניהם כדברי הפמ"ג, ודחייה זו כבר הובאה בגידוה"ק (סי' לב ס"ה בסופו ממש) וביתר הרחבה במאלה"מ (סי' לב אות מד) וע"ש שהביא ללשון סה"ת שבאמת מניח תפילין על היד שכותב בה והלימוד של וקשרתם וכתבתם לא בא אלא ללמד על סתם בני אדם, אבל במקום שהם סותרים ול"ז יכתוב ביד שרגיל לכתוב בה. וע"ש שכתב שאין זו הוראה נגד הפמ"ג דהרי ודאי אם היה רואה את דברי סה"ת בב' המקומות היה גם מורה כן. ולפי הדברים הללו הרי שנפל פיתא בבירא דסה"ת עצמו שעליו נסמך הפמ"ג הוא זה שאומר לכתוב ביד שרגיל לכתוב, וא"כ סופר כזה אשר כותב בימין וכל מלאכתו בשמאל אפשר לקבלו לסופר לכתחילה ויכתוב ביד שרגיל לכתוב בה. וראה בקו"י (אות כה) שהביא להרב שנות חיים (שו"ת סת"ם סי' מב) והישועות יעקב (סימן ו) שכתבו דלא כהפמ"ג, וכ"כ באבנ"ז (או"ח יג) דלא כהפמ"ג וראה עוד במאלה"מ שם שהביא חבל פוסקים דלא כהפמ"ג. וראה עוד בדעת תורה למהרש"ם (סי' לב ס"ה). והכי הלכתא שאפשר לקבלו לסופר לכתחילה. וכ"נ דעת משנת הסופר (ס"ג ס"ק כט) וראה בשער הציון שם. ובפרט שיש לצרף דעת המאמר"ר (סי' לב ס"ז) שלפי הרמב"ם אין דין לכתוב בימין לעיכובא כלל, וממילא גם סופר דידן יוכל לכתוב ביד שרגיל ללא פיקפוק. ועוד שכן עיקר בשו"ע (סי' כז) שהיד שכותב בה היא

ו. בטור (או"ח סי' כז) הביא דעת ר' יחיאל מפרי"ז שסובר במה דאיתא בגמ' (מנחות לז). שאיטר מניח תפילין בימין ה"מ באיטר שכל מעשיו בשמאל אבל הכותב בימין וכל מעשיו בשמאל מתייחסים לכתבתו כעיקר ולכן מניח בשמאל כל אדם, וזהו משום שדרשינן וקשרתם וכתבתם מה כתיבה בימין אף קשירה בימין. וראה שם בב"י שהביא שאף שדעת הרא"ש בכה"ג שיניח בימין משום שהיא תשת כח ודרשינן 'ידכה' יד כהה, הטור ס"ל כדברי רבינו יחיאל, וכ"כ בדרכי משה לסמוך על רבינו הטור והסמ"ק דס"ל דאזלינן בתר כתיבה משום דבתראי נינהו. ובשו"ע (שם ס"ז) הביא המח' בשם י"א וי"א שהלכה כו"ש אומרים שאזלינן בתר כתיבה, וממילא לפ"ז שהשו"ע ס"ל להלכה כהדרשה של וקשרתם וכתבתם ביד שכותב איתה קושר, מתבאר שאדם כזה כשאל לכתוב תפילין יכתוב ביד שרגיל לכתוב בה ואדרבא מזה ילפינן לאיפה צריך להניח. אמנם בפמ"ג (סי' לב א"א אות ה) כותב שלפי דעתו אין לקבל אחד כזה לסופר וטעמו שהרי גבי הנחה יש מח' משום שיש שתי דרשות שבמקרה דגן סותרות זו את זו, הדרשה של וקשרתם וכתבתם מלמדת שיניח ביד שעושה בה כל מלאכתו והדרשה של ידכה יד כהה מלמדת שיניח ביד שכותב בה שהיא החלשה, ולכן נח' הראשונים איזו דרשה עיקר, ומה שפסק השו"ע שהכתיבה עיקר ה"מ לאותו אדם שהוא בעיניה אז פוסקים כדעה מסויימת, אבל שיהיה סופר לרבים, למה שניקח את אחריות מח' הראשונים, הרי אפשר למצוא סופר אחר שהוא אליבא דכו"ע, דהרי גבי כתיבה בסופר כזה יש להסתפק שמא לאומרים שהעיקר זה ידכה יד כהה ומניח ביד שכותב בה, זה דווקא גבי הנחה שהפסוק ידכה מפיק מוקשרתם וכתבתם, אבל אחרי שהסקנו שקושר ביד שכותב, דילמא עכשיו ילפינן להיפוך ביד שקושר, בה יכתוב, דהיינו ביד שעושה בה כל מלאכתו שהיא החזקה ואיתה קושר בה יצטרך לכתוב, ומסיק שבדיעבד

יש להכשיר כאשר שולט בב' ידיו בכתיבה קצת.¹

ד. אדם שכותב בכתב לע"ז ביד אחת וכתב אשורית ביד האחרת נחשב לשולט בב' ידיו, משום שאין עדיפות לסוג הכתב, דכל כתב שכותב, בשם כתב יחשב.²

עצי חיים

חשיב כיכול לכתוב בשתייהם וכשר, אלא שלהלכה כבר כתבנו לעיל ששולט בב' ידיו היינו בשווה וכמו שמבואר בדברי הרמב"ם, וכ"פ במ"ב (סי' כז ס"ק כה) וא"כ איך נכשיר כאן כתיבתו בשמאל כשאינו רגיל לכתוב בה בפועל, ואף שי"ל שכאן קיל טפי כיון שדין זה של כתיבה בימין לא ברור כ"כ לפסול וכ"ש שאינו דינא דגמרא. אלא שיותר נראה לפרש בדברי הפמ"ג שאם כתב ביד שרגיל לכתוב בה, דווקא אז כשר כמו השולט בב' ידיו, פי' דאף שלפי דברי הפמ"ג לחד שיטה יכתוב ביד שקושר בה והיינו ביד שעושה כל מלאכתו, מ"מ היד השנייה שרגיל לכתוב בה יוצרת לו דין של שולט בב' ידיו לגבה, שודאי הכותב בה כשר, וא"כ יד זו תהיה כשרה לכו"ע, למי שסובר שהכתיבה עיקר ודאי שהיא כשרה ובה יכתוב לכתחילה, ולמי שסובר ששאר מעשים עיקר עכ"פ לא נגרעה היד הזו מדין שולט בב' ידיו, שיכול לכתוב בשמאלו, ויד זו באדם כזה תחשב שכתב בשמאלו שזה כשר. ובזה יובנו דברי הפמ"ג על נכון. אמנם גבי דיעבד נראה שאדם כזה שעבר וכתב בידו השנייה דהיינו ביד שעושה בה כל מלאכתו, אפשר להכשיר בדיעבד כאשר יכול לכתוב בצורה סבירה בשתי ידיו, בהסתמך על דברי הפמ"ג כפשט דבריו, וכמו שהבין בדבריו בגידוה"ק, ובהסתמך על דברי השע"ת הנ"ל. (אף שעצם דברי השע"ת קצת קשים בהבנת גדר השולט בב' ידיו האם ממש יכול לעשות הדברים בשווה או שיכול לעשות את עצם הפעולה אף שלא תהיה באותה רמה, דא"כ לפ"ז כל אדם הוא שולט בב' ידיו. ואם ממש עושה בשווה בב' ידיו ושכן מורה לשון השע"ת שנקט שולט בב' ידיו, אז מה בא לחדש על הפשט הפשוט בדין שולט בב' ידיו) וכמובן בצירוף דברי המאמ"ר בדעת הרמב"ם שמכשיר סופר ימני שכתב ביד שמאל.

ח. במק"מ (סי' לב אות יח) נסתפק באדם הכותב כתב

עיקר וממילא ודאי שיכתוב בה. וע"ע בשו"ת מנחת יצחק (ח"י ס"ד) שנראה שדעתו נוטה להקל. אמנם ראה בשו"ת יבי"א (ח"י ס"ג) שמביא דברי הפמ"ג ואח"ז מביא דברי החולקים ולא הכריע, אבל ראה בדבריו בחלק י"א (ס"ג אות ז) שהביא שהעיקר 'לכתחילה' כדברי הפמ"ג ואח"כ מביא החולקים וכותב וצ"ע. ובכ"א להלכה נראה להקל כנ"ל ובפרט שיש בזה ס"ס כמש"כ, וכ"כ בהלכה ברורה (סי' לב ס"ה אות טו) שהעיקר להקל ויש מחמירים ע"ש. וראה עוד בהערה הבאה.

ז. בפמ"ג (הנזכר) שכותב שלכתחילה אין לקבל אחד כזה לסופר, מסיק בסו"ד 'ודיעבד אין לפסול כמו שולט בב' ידיו'. ופשט דבריו שאחד כזה דינו כשולט בב' ידיו ולכן אם כתב, בכל יד שכתב כשר. ודבר זה תמוה דהרי הוא חומרא דאתי לידי קולא שהוא מחמיר לא לקבלו לחשוש לסה"ת שהיד שכותב בה, בה צריך להניח, וממילא בשנייה צריך לכתוב, וא"כ יש מחלוקת איפה כותבים ולכן בדיעבד מיקל, והרי עיקר להלכה שהיד שכותב בה היא עיקר וא"כ אם כתב ביד השנייה צריך להיות פסול. ואם סברתו רק כמש"כ שהוי שולט בב' ידיו זה גם מן התימה, דהרי שולט בב' ידיו הכוונה שכותב בשתייהם, וכמש"כ בדע"ק (סי' לב ס"ה) ובמק"מ (שם) וא"כ אדם כזה שכותב בא' ועושה מלאכתו בשנייה אינו חשוב כשולט בב' ידיו, ובפרט ע"פ מקור הדברים והובא בב"י שהכתיבה היא דומיא דשבת והרי בשבת אדם כזה פטור דהוי כלאחר יד. וכבר תמה כזאת בגידוה"ק (סי' לב אות ד) מסה"ת שמצריך כתיבה כשבת, ושמא א"ל ע"פ דברי השע"ת (סי' תרנא ס"ג) והו"ד בביה"ל (סי' כז ס"ו ד"ה והכי נהוג) שאדם ששולט בב' ידיו אלא שבאחת מהם עושה יותר בנקל חשיב כשולט בב' ידיו, וא"כ כאן שהפמ"ג מדבר על כותב ביד אחת ושאר מלאכות ביד האחרת

ה. אדם שנולד איטר יד, ובמשך הזמן הרגיל את עצמו לכתוב בימין ככל אדם, וכן להיפך. יש אומרים דאין הרגלתו נחשבת כלל ויחשב דינו כיום הולדו, ויש אומרים שהרגלתו מהני ומשנה את דינו מאיטר לימני, וכן להיפך. וכן עיקר להלכה.^ט

ז. אדם שכתב בפיו או ברגלו וכן בכל דרך משונה ואפי' כלאחר ידו דהיינו שכותב בימין אבל עם גב היד דינו ככותב בשמאל ופסול.^י אבל אדם שידו עקומה וכן דרכו

עצי חיים

י. כותב הרמ"ע מפאנו (סי' לח) מעשה שהיה במצרים בגידם אחד שתפס הקולמוס בפיו וכתב סת"ם, ואין מוחה, ואני אומר שסת"ם אלו פסולים בבירור. ולא דמי לגידמת שחולצת בשיניה, משום דהתם לא צריך ימין מן התורה. עכת"ד. והו"ד במגן אברהם (סי' לב ס"ק ה), אבל במור וקציעה (סי' לב ס"ה) כתב על דברי הרמ"ע שודאי יהיה כשר, וראייה מגידמת שחולצת בשיניה. ובמאלה"מ (סי' לב אות מו) כתב שכנראה המו"ק לא ראה את דברי הרמ"ע מתוך הספר, שהרי הרמ"ע בעצמו הביא לראייה מגידמת ודחאה. אבל באמת אפשר לומר שהמו"ק כן ראה וידע את דברי הרמ"ע ובכ"ז לא ס"ל לחלק כוותיה, דהרי מנלן בסת"ם שצריך כתיבה בימין, וגם אם נימא שצריך מהא דוקשרתם וכתבתם, מנלן שזה לעיכובא נאמר, וכמ"ש לעיל. וא"כ מביא שפיר ראייה מגידמת. ועכ"פ גם המאלה"מ נוטה לסכרא זו שגידם שדרכו לכתוב בפיו, הוי שפיר דרך כתיבה. וראה עוד במאיר עיני סופרים (ד"ס ס"ז ח"ב אות א), אבל הכרעת האחרונים כדברי הרמ"ע שכתובה בפיו פסולה. ראה בקו"י (סי' לב ס"ק כו) ובגר"ז (סי' לב ס"ז) ובמ"ב (ס"ק יט) ובמלא"ש (כלל כה ס"ב) וש"פ, וכן עיקר. ומה שכתב במ"א שהרמ"ע פסלו אפילו א"א למצוא אחרים, כבר עמדו עליו בזה בהגהות רע"א ובא"ר (אות י) שבגוף תשובת הרמ"ע לא כתב כן. וממילא דינו ככותב בשמאל שבאין לו אחרים יניחם בלא ברכה. וראה במאלה"מ (שם) שכתב שכנראה המ"א ראה דברי הרמ"ע מתוך דברי העולת תמיד ושם בע"ת כתב מדנפשיה שלא יניחם כלל, והמ"א חשב שאלו דברי הרמ"ע. אמנם אחרי המ"א נמשכו כמה אחרונים כמוזב בקו"י (שם) ולהלכה באין לו אחרים יניחם בלא ברכה. וכ"כ במ"ב (ס"ק יט).

לע"ז בידו האחת וכתב אשורי ביד האחרת מה דינו, אבל בגידוה"ק (שם ה) מסיק שאדם כזה נחשב לשולט בב' ידיו, שכל כתב שרגילים בו נחשב לכתיבה. וכ"ה בביה"ל (סי' כז ס"ו ד"ה מניח בשמאלו) ואף ששם קאי גבי הנחה, מסתברא שאין חילוק, וכמ"ש בגידוה"ק. ובפרט שאדרבא מזה למדים לכתובה בימין דדרשינן וקשרתם וכתבתם ביד שקושר בה יכתוב, ושם מתייחסים לשאר כתיבות, כדי שביד הזו יקשור, כי הרי לא מדובר בוקשרתם על הסופר אלא על המניח. ודו"ק. וראה עוד ביבי"א (ח"י ס"א בסופו) שמביא מחלוקת בדבר ומסיק כדברי הביה"ל.

ט. הנה במרדכי (תפילין יד ע"ד) הביא מח' באדם שהרגיל עצמו לכתוב ביד השנייה, האם מתייחסים להרגלו. ומשמע שם שנוטה יותר לומר שלא מתחשבים במה שהרגיל עצמו. והו"ד בב"י (סי' כז ס"ו) וראה שם בדרכי משה הארוך שנוקט בדעת המרדכי שמתחשבים בהרגלו החדש. ואף שי"ג אחרת בדעת הד"מ, מ"מ במ"א (שם אות ט) נקט בדעת הד"מ כמ"ש לפנינו. ונראה שכן דעתו להלכה וכמ"ש בביה"ל (ד"ה ואיטר יד ימינו) וכ"ה בפסקי תוס' (מנחות אות קכד) שמנהי הרגלתו מחדש. וכ"ה במ"ב (ס"ק כב) וכ"כ במחצה"ש (שם) שכן משמע מסקנת הרמ"א. וראה במאלה"מ (סי' לב ס"ק מד) שהביא לגר"ש קלוגר (שו"ת סת"ם סי' מב) ועוד פוסקים שהכי ס"ל. אמנם, בהערות איש מצליח על המ"ב (סי' לב ס"ה בסוף ההערה) כתב בשם האדמו"ר מקומרנא ז"ל בשם האר"י הקדוש שלא מהני להרגיל עצמו וצריך שיכתוב כפי איך שנולד. אבל כנ"ל רבו גם רבו הפוסקים המכשירים. ובנוסף שכל האי דינא דכתיבה בימין תלויה במח' כנזכר, וא"כ ודאי שיש לסמוך על חבל הפוסקים שהבאנו.

לכתוב כל דבר ע"י גב היד, יש אומרים שפסול כיון שאין זה כדרך הכותבים אך יותר נראה דיש מקום להקל.^א

ז. כל דינים אלו שאין לכתוב בשמאל ופסול אפי' דיעבד זה דווקא בכותב, אבל בהפרדת דיבוקים או כתיבת התגים כשר בדיעבד.^ב

ח. לכתחילה אין לכתוב בכפפות ידיים ואפי' כשראשי האצבעות מגולות, ואם קר נורא וללא זה לא יוכל לשלוט בידו היטב יש להקל. ועכ"פ לכוון הקולמוס בבד וכדו' לנוחות הכתיבה מותר אף לכתחילה.^ג

עצי חיים

שכ"ה בכמה פוסקים ודלא כמטה יהודה (אות ב) שכתב לפסול. וכ"כ במ"ב (ס"ק י) שגרירה לא מקרי כתיבה, וכ"ה שם בביה"ל. ובמ"ב (סי' לב ס"ק יז) כתב שה"ה לגבי גרירה שנעשית ביד שמאל והו"ד במאלה"מ (סי' לט אות כח). ובאמת שגבי יד שמאל יש להקל טפי כנזכר לעיל, וכיון שבאדם פסול שגירר אנו מכשירים בדיעבד, ודאי שנכשיר כן באדם כשר שגירר דיבוקים או אפילו תייג בידו השמאלית.

יג. כתב הברכ"י (סי' רעא אות י) בשם מהר"ם פרוניניציאל (סי' לג) לאסור לכתוב עם כפפות על הידיים ובפ"ת (סי' רעא אות יט) כתב ואע"פ שאין ראייה לדבר זכר לדבר מסוף פרק מקום שנהגו (פסחים נז.) ביששכר שהיה כורך ידיו בשיראי ועובד עבודה וקרו ליה מחלל קודשי שמים. ופי' רש"י וחציצה פוסלת ועוד דבזיון הוא. וכ"כ במעשה רוקח (ס"ת פ"ב ה"ח) וראה באמ"ש הביא מח' בדבר (כלל ב ס"ו) והובא בקו"י (סי' רעא ס"ק כב) וראה במאיר ע"ס (סי' ו ח"ב אות ב) שכתב כדברי הברכ"י, אמנם אח"כ בדקדוקי סופרים כתב שאם הקור גדול ואינו יכול לכתוב במתינות מחמת זה יכול לכתוב בבתי ידיים. והר"י מיכאל חימי שליט"א בקונטרס סיכום הלכות סת"ם (סי' לב ס"ה) כתב ע"פ שו"ת משכן שמעון (סי' ל) להתיר כיון שאינו עושה דרך בזיון. ולכן כל שיכול לעשות בלא כפפות וכגון שיש לו מזגן וכדו' אל יתעצל, אבל בשא"א באופן אחר כלל אפשר להקל כנזכר. ומהא דפסחים (נז.) י"ל דשאני התם שהיה עושה 'לכבוד עצמו' וכמש"כ הגמ' וכנראה עשה זאת בתורת בגד חשוב וחיובות, ועוד שלפמ"ש

יא. ראה ביריעות שלמה (ח"א פ"ד ס"י) שהביא לפסול בכה"ג בשם הגהות הר צבי. וכ"כ במשנה"ס ילקוה"ס (ס"ג ס"ז). ולכאו' נראה שכן מבואר מדברי הרמ"ע שפסל באותו גידם שכתב בפיו, ובפשטות אותו גידם כך היה דרכו ואפי"ה חשיב כשינוי ופסול. אלא ש"ל דשאני התם שגידם אין דרכו לכתוב כלל אלא נעזר באנשים סביבו שיכתבו לו אבל אדם כזה שיש לו יד ויכול לכתוב בקלות אלא שזה שינוי מדרך הכותבים לכאו' הוא כדרך כתיבתו וכשר. ובאמת שמדברי סה"ת נראה שבכה"ג כשר דהרי ודאי שאם כתב כך בשבת חייב דהרי כן דרכו תמיד וא"כ ה"נ יהיה כשר. וצ"ע. וראה להרב מאלה"מ (סי' לב אות מו) שכתב לחלק בין גידם שכתב בפיו שלולא דיצא מפיו הרמ"ע לפסול היה מכשיר 'דכך דרכו', משא"כ אדם שיש לו ידיים וכותב בפה ודאי שיפסל. והביא סייעתא לדבריו מהמו"ק ע"ש, וא"כ בנ"ד שכותב בידו ודאי קיל טפי וראה עוד במאע"ס (ס"ו ח"ב אות א ובד"ס שם) שס"ל שהכותב ברגל ימין כשר דיעבד טפי מכותב בפיו וא"כ כ"ש בנ"ד דיש להכשיר. וע"ע במו"ק (סי' לב ס"ה) שג"כ כתב להכשיר ברגל ימין. ואף שאין הלכה כן מ"מ גבי יד ימין רק שידו עקומה אבל כותב 'כדרכו' י"ל שפיר ששכר. וכ"כ להקל במאמ"ר (אליהו, סת"ם ח"א פ"א אות לד)

יב. במ"א (סי' לט סק"ו) כותב שהפסולים לכתוב שגיררו דיבוקים הרי שזה כשר בדיעבד, וכשאפשר לתקן זאת לכתחילה אז יתקנו. ומקורו טהור מדברי מהר"ם לובלין (סי' סח), והו"ד במק"מ (שם ס"ק ב) וראה ג"כ בקו"י (ס"ק יט) שהביא דבריו וכתב

ט. בסיום כתיבת ספר תורה, שאדם כתב אות ביד שמאל אבל הסופר אחז בקולמוס ביד ימין, אם את עיקר הכתיבה עשה הסופר שניכר כתב ידו, והאדם הנוסף רק אחז בעלמא, כשר. אבל אם האדם הנוסף כתב עם כח וניכר שאין זה כתיבת הסופר, פסול. (רב פעלים ח"א ס"ג. והו"ד במשנה"ס ס"ג ס"ז בילקוה"ס)

י. כתיבה ע"י דפוס, פשוט שאינה כתיבה ופסולים כל הסת"ם הללו לכו"ע. ומה שנחלקו האחרונים במעשה הדפוס היינו בדפוס של זמנם שהיו מרכיבים האותיות אחד לאחד ולוקחים הדפוס ומניחים ע"ג הדף בכח אדם. ואם נמצאו סת"ם או מגילה מודפסות על קלף חובה לגונזם דלא אתי למטעי.¹⁰

עצי חיים

לכם וכו' ואפי' אם רוצה לכבוש הדפוס על הקלף אף שנראה לכאוף בתשובת משאת בנימין (סי' צט) ובמנחם עזריה (סי' צג) ובט"ז להכשיר, אכן בתשובת חו"י פוסל והדין עימו. וכ"כ בדע"ק (אות ט) שפסול מדאורייתא מדכתיב 'וכתב' ודרשינן ולא המטיף. וכ"כ במק"מ (שם אות מה) וראה במאלה"מ (סי' לב אות מג) שקיבץ כעמיר גורנה לכל הפוסקים ובעלי תשובה הדנים בזה, ומסקנתו נראה שרבו הפוסלים ואפי' בשעת הדחק. וכן מסקנת הקו"י (סי' רעא אות כד) בשם הפוסקים ע"ש. אמנם כ"ז הוא בזמנם שהיו מניחים בידיים הדפוס על הנייר אז שייך המחלוקת אם הוא מעשה כתיבה, אבל בזמנינו שהכל נעשה ע"י מחשב פשוט שלכו"ע הוא שלא בדרך כתיבה ופסול. וכן מדוקדק לשון הט"ז ע"ש. וכ"כ בהלכה ברורה (ח"ב בשו"ת שבסופו סי' טו), וראה בהסכמת הראשון לציון הר' יצחק יוסף שליט"א לספרי מלאכת סופר (ההלכה ומקורותיה) שכתב בזה באריכות, וראה עוד בספר יד רפאל (ח"א בהרמת מכשול מכתב א) שהביא מכתב בהסכמת גדו"י לאסור מה שקרוי היום דפוס משי. ע"ש.

טז. קו"י (סי' תרצא אות ג) מאלה"מ (סי' לב אות מג).

רש"י בפי' א' שם שזה משום חציצה הרי שבכתיבת סת"ם לא שייך זה. וכ"כ להקל בשופי במאמר מרדכי (אליהו, סת"ם ח"א פ"א אות לה) ומש"כ להתיר כריכת הקולמוס בבו וכו' כ"כ ביריעות שלמה (פ"ד הערה 15) ויש להביא סמך מהתוס' שם (ד"ה דכריך) שמחלק בין כריכת היד לכריכת החפץ שאין בזה חציצה, ואף שכאן לא קאי מדיני חציצה בכ"א י"ל שבצורה כזו אף לא הוא בזיון וכיון שיש מתירים בכ"א ואפי' ע"י כפפות כ"ש כריכת הקולמוס שי"ל דלכו"ע שרי ובפרט שודאי אין בזה 'לכבוד עצמו'.

יד. הנה בט"ז (סי' רעט אות ח) כותב שמעשה הדפוס כתיבה גמורה הוא. וכ"נ דעת המ"א (סי' לב אות נז) שכותב שאין לכתוב תו"מ בדפוס משום שא"א לצמצם ויהיה בעיות של שלא כסדרן. ומשמע שבס"ת או אפי' בתו"מ כשיקפיד על זה בודאות, מדינא כשר. וכ"כ במו"ק (סי' לב ד"ה כתב בתשובת הרמ"ע) אבל רוב האחרונים דרכו בדרך אחרת וס"ל לפסול מעשה הדפוס שאינו כתיבה כלל. וראה בפ"ת (סי' רעא אות כ) שהביא לדברי החוות יאיר לפסול. וכ"כ הבנ"י (סי' רעא אות ו) וז"ל: עתה שהמציאו דפוס ואפשר להדפיס ס"ת אקלף מיופה יותר מבכתב י"ל שסת"ם בזה פסולים שאין הדפוס כתב ותורה אמרה כתבו

דיני כתב סמיכה (תעודה)

א. אין לסופר להניף ידו בכתיבת סת"ם ואפילו בכתיבת מגילה, ללא שקיבל כתב סמיכה (תעודה) שמכשיר אותו למלאכה זו. ודעת הרבה מהפוסקים שסופר ללא כתב סמיכה כתיבתו פסולה. ולכן חובה קדושה מוטלת על רוכשי הסת"ם וכן על הסוחרים להדיר ידיהם ורגליהם מסופרים אשר חכמו להרע ואין בידם כתב סמיכה. ופורץ גדר ישכנו נח"ש.^א

סת"ם רבו גם רבו מדיני שחיטה וז"ל: ונשייליה לספרי כותבי סת"ם הכשרים כמה קלקולים בא לידם לפעמים ואיך צריכין בזה זהירות יתירא וכמה דיות נשפכים וכמה קולמוסים נשתברים עד אשר יבא לידם פרשיות כתיקונם. וכמה פעמים נפסלין הפרשיות. ונשאל לשוחטים אם אחד מיני אלף מזדמן לידם קלקול בשחיטה וכו'. ע"ש. וא"כ מכל הלי מילין נמצינו שודאי דינא דסופר צריכה להיות לכל הפחות כשוחט ואף חמור ממנו. וכיון שדברי תורה עניים במקום אחד ועשירים במקום אחר אסורה נא ואראה מה שכתבו הפוסקים בענין השוחט וילמד סת"ם מן המפורש. הנה בשו"ע (יו"ד סי' א ס"א) דן גבי הא דאמרין (חולין יב.) רוב מצוין אצל שחיטה מומחין הן, שנחלקו הראשונים האם לכתחילה סמכינן עלייהו מחמת רוב זה או שרק בדיעבד, והביא בב"י בשם הגאונים שרק בדיעבד אם שחטו והלכו להם סמכינן אחזקה אבל אם הם לפנינו לא סמכינן אחזקה ובודקים אותם אם יודעים הלכות שחיטה. וכן נקט להלכה בשולחנו הטהור, אחר שכן הם דברי הרי"ף הרמב"ם והרא"ש (כמש"כ בב"י שם ד"ה נראה לי), ולפ"ז בנידון דידן אין לטעון רוב מצוין אצל כתיבה מומחין הן, משום שזו טענה על סופר שהניח חפצי סת"ם והלך לו ואי אפשר להשיגו, שזה דבר שאינו מצוי כ"כ, אבל כל שהסופר לפנינו או שאפשר להשיגו בטלפון וכדו' הרי שחייב קודם קניית הסת"ם שכתב לבדוקו ולשואלו בהלכות סת"ם. וכתב הרמ"א וז"ל: ולכן נוהגים שאין אדם שוחט אא"כ נטל קבלה לפני חכם (אגור בשם הלכות א"י) ואין החכם נותן לו קבלה עד שידע בו שהוא יודע הלכות שחיטה ובקי ביד. ולכן נוהגים שכל

א. הנה בלבוש (סי' לב ס"כ) הזהיר מאוד למנות סופרים מהוגנים 'כמו שממנים שוחטים ובודקים' וכבר ידועים דברי הפמ"ג (סי' לב מ"ז אות יט, והניף ידו שנית בפתיחה לסימן לב) שכתב וז"ל: בוודאי עונש הסופר יותר מהשוחט וכו'. והובאו דבריהם בקו"י (סי' לב ס"ק קיב) ובמק"מ (סי' לב ס"ק צט) וראה בלשכה"ס (סי' א אות א) שהביא דברי הפמ"ג הללו, ובמ"ב (סי' לב ס"ק קג) העתיק דברי הלבוש. וראה בהקדמת החת"ס לספר קסת הסופר וז"ל: מכאן ואילך לא יתנו רשות וכתב קבלה לשום סופר כי אם למי שיהיה בקי בספר הזה ורגיל על לשונו, 'כדרך השוחטים שנוטלים קבלה' וכמש"כ ט"ז סי' א ס"ק ה הן ינהגו עם הסופרים. והביאו באמרי שפר (בהקדמה לספרו) והוסיף שם וז"ל: אתמהא ג"כ מדוע לא ישימו עין מבטם לעיני בעינא פקחא על התמנות סופרים מומחים בעיר כמו שמעיינים על שוחטים ובודקים אשר הפמ"ג כתב שהסופר צריך להיות ירא שמים יותר משוחט וכו' וציין שכ"כ בעטרת זקנים (סי' לב ס"כ בשם הלבוש) שיתמנו סופרים מומחים כמו שו"ב. והניף ידו שנית בהקדמה שם הקרויה אמרי בינה בסופה וז"ל: ושיהיה להם קבלה מהרבנים ומורי הוראות וכמו השוחטים וכו' ע"ש. וכ"כ ביפה ללב (ח"א סי' לב אות יד) שודאי עונש הסופר גדול מהשוחט. וציין לדברי החסד לאלפים (סי' לב אות לב) וז"ל: ומה טוב ומה נעים מנהג ערי אשכנז שאין מניחים לכתוב ואין קונים סת"ם אלא מסופר שיש לו כתב סמכה בידו וכו' על דרך שנוהגים בענין שוחט ובודק עכ"ל. והו"ד בהלכה ברורה (סי' לב ס"כ) וראה מש"כ בשו"ת סת"ם (תפילין סי' כא ד"ה והנה כבוד) כשבא להוכיח שדיני

עצי חיים

שללא כתב סמיכה הרי שהוא חשוד על הדבר, וציין לדר"מ בסי"ב (אות ח) שיש כח בקהל לקבל על עצמם לאכול רק משחיטת פלוני, וכל שוחט אחר שישחט שחיטתו אסורה, וכ"כ בשו"ע (סי' א סי"א). ומקור דין זה טהור מדברי הרא"ש (כלל ז אות א) והו"ד ג"כ בתרומת הדשן (פסקים סי' קעז) וכן מצאתי בשו"ת הריב"ש (סי' תצח בסופו) שכתב שבשוחט העובר על תקנת הקהל ראוי להחמיר עליו מחמת זה. (דהיינו לפוסלו) וממילא ה"נ כיון שיש חרם בדבר וכן מנהג כל הקהילות, י"ל שהעובר על זה ושוחט ללא סמיכה שחיטתו אסורה. וזה לך לשונו הטהור של הרב בית לחם יהודה (בשו"ת שקודם ספרו סי' א): אבל בדורותינו שכל גאוני עולם תיקנו כן עפ"י הדין וקיימו וקיבלו עליהם כל תפוצות ישראל ונתפשט המנהג דלא סמכינן ארוב דמצויין וצריך דוקא קבלה מחכם גדול ואפי' בדיעבד אם שחט בלא קבלה אפי' יודע ובקי בכל הלכותיו שחיטתו אסורה וכן כתב בזר זהב משום דהוי כחשוד לאותו דבר. עכ"ל. וראה בפ"ת (שם אות א) שהביא מח' בדבר, והביא לתשובת חוות יאיר (סי' קעח) שבשעת הדחק ומשום כבוד יו"ט חשש מאוד להתיר ועכ"פ התיר להם בשחיטת עופות בלבד, והוסיף שם בחו"י שעכ"פ 'השוחט הזה צריך כפרה שיש לו להתענות ולתת סך לצדקה לפרסומי מלתא שלא הותר אלא בשעת הדחק' עכ"ל. והו"ד ביד אפרים שם. וראה ג"כ בברכ"י (שם אות ו) שאחר שהביא המח' כתב וז"ל: והחמירו הרבה כי זה דור דור שו"א ופרו"ץ מרובה. ומשמע שדעתו ג"כ להחמיר. וראה ג"כ בעקרי הד"ט (שם אות כט) שדן בכעין זה ע"ש. וראה בערוך השולחן (אות כו) שהביא לדברי התבו"ש שאם שחט בלא כתב סמיכה שחיטתו אסורה, וכתב שזו חומרא גדולה, ואם נשאל אותו ונראה שידוע הלכות שחיטה יש להתיר, אבל אם השוחט הלך ילך ואיננו ואין איך לשואלו כיון שידעינן ביה שלא היה לו כתב סמיכה הרי שהוציא עצמו מן הכלל ושחיטתו אסורה. ע"ש. ונמצינו א"כ שחיוב קבלת סמיכה לשחיטה כבר נעשה כדינא וללא זה החמירו בו רבים וגדולים, וגם המקילים לא הקילו אלא בדוחק גדול, כיון שלכתחילה גם לשיטתם היה לו לקבל על עצמו

הבאין לשחוט סומכין עליהם לכתחילה ולא בדקינן אותם לא בתחילה ולא בסוף, דכל המצויין אצל שחיטה כבר נטלו קבלה לפני חכם (ד"ע) ובקצת מקומות נוהגין להחמיר עוד דהמקבל נוטל כתב מן החכם שנתן לו קבלה. עכ"ל. דהיינו שאישור ומבחן אצל החכם זה היה דבר פשוט שחובה לכל שוחט ליטול קודם שישחט, ויש שכדי להוכיח זאת שעבר מבחן וקיבל סמיכה לשחוט אף נותנים לשוחט כתב סמיכה, ובימינו זה נקרא 'תעודה'. וגם דברים הללו כבר מקורם בדברי הרמב"ם (שחיטה פ"ד ה"ג) והראשונים שאין לשוחט לשחוט ללא ששחט ג"פ בפני הרב, וראה שם בכ"מ שלמד כן מסוגיא דגמ' ע"ש. נמצינו שענין המבחן וקבלת תעודה שאנו נוהגים בו יסודו בהררי קודש, בדברי הגאונים והראשונים שלכתחילה חייב לבדוק השוחט שהוא יודע הלכות שחיטה ולא סמכינן עליו אף שרוב מצויין אצל שחיטה מומחין הן. וכן שאף על השוחט חל איסור לשחוט ללא אישור ובחינה אצל שוחט מומחה וחכם. וכתב בשו"ע הרב (יו"ד סי' א אות ו בקו"א) בשם השמלה חדשה (אות ה') בשם מהר"ם בן ברוך מרוטנבורג (דפוס פראג סי' תתריט) שיש חרם הקדמונים שלא ישחט שום שוחט ללא שינסהו הרב, דהיינו כדברי הרמב"ם שקודם שישחט חייב לשחוט בפני הרב ושיסכים על ידו. וכן העיד הרמ"א שם שכן המנהג, וכ"כ הב"ח (אות ח בסופו) שאין מניחים לשחוט כלל אם לא היה אצל חכם. וראה בכנסה"ג (אות כג) שכתב שכן מנהגם וכ"כ בכה"ח (שם אות נא) שהאידינא נהגו כן בכל המקומות. וכתבו האחרונים שאין חשש שאדם ישחוט בלא קבלה משום דלא חציף איניש לשחוט ללא קבלה (שמלה חדשה אות ה). וכיון שיש חרם בדבר וכן מנהג כל קהילות הקודש שלא להניח לשחוט ללא קבלה, כתב הגר"ז (שם בקו"א אות ו) בשם התבואות שור שהשוחט ללא סמיכה דינו כעובר על תקנות הקהל ושחיטתו אסורה, והביא שלפי הפר"ח יש להקל בדיעבד, ומבאר שם הגר"ז שמקילים בדיעבד ע"י שיבדקוהו אח"כ, אבל כל עוד שלא בדקוהו וכן אם אינו לפנינו 'אסור לאכול משחיטתו'. ע"ש. וראה ג"כ בהגהות אורח מישור על הדר"מ (אות ד) שכתב

ב. חובה על הסופר לחזור על ההלכות תמידין כסדרן. ובתחילת הדרך יחזור ממש דבר יום ביומו. ואחר כך יחזור לפרקים. וכיון שחובה זו היא מעיקר הדין, לכן נהגו נותני התעודות להגביל את תוקף התעודה בזמן (עד ג' שנים). והסופרים צריכים להקפיד על זה ולבוא לחדש את תעודותיהם ללא שיהוי כלל. ואין לקנות סת"ם מסופר שפג תוקף תעודתו. והנסיון מוכיח שהדבר הזה הוא לא רק בגדר מצוה מזו המובחר אלא ממש חיוב בעיקר כשרות הסת"ם.²

עצי חיים

את חרם הקדמונים ותקנת הקהל. וראה בשו"ת הריב"ש (סי' תק) שדן בתקנת הקהל שלא כל אחד יוכל לשחוט וז"ל: ותקנה זו מקטעת רגליהון דקצביא שלא יוכלו להקל ולהאכיל שום ספק מחמת אהבת בצע וחמדת ממון. עכ"ל. וממילא נחזור לנידון דידן לענין סופרי הסת"ם שכמש"כ לעיל דינם חמור מן השוחטים, שאין לשום סופר להניף ידו בכתבת סת"ם ללא כתב סמיכה מרב שבחנו ובדקו בידיעתו בהלכות אלו, וכן בכתבתו ומלאכתו שאינו עושה מלאכת ה' רמיה. וראה בדברי האחרונים שהבאנו בתחילת דיבורינו זה כמה הזהירו לבדוק הסופרים כדרך השוחטים. וראה עוד בליקוטי שו"ת חת"ס (סי' פג) והו"ד בילקוה"ס (סי' א אות א) שהיום בימינו אין כלל חזקת כשרות לסופרים. וכ"כ בשבה"ל (ח"ח סי' קעח אות ד) שהיום פרוץ מרובה על העומד, וכ"כ הקו"י (סי' לב אות קטו) שמחוייב שיהיה לסופר תעודה, וכ"כ בשו"ת שואל ומשיב (מהדו"ק ח"ג סי' קלג) שהסופר מחוייב שיטול קבלה. וראה מש"כ הגר"ח פלאגי' בספרו תנופה לחיים (דף רמז) וז"ל: ובלתי סמיכה ידיו אסורות מלכתוב. עכ"ל. וכ"כ מהר"ש אבוהב (ספר הזכרונות זכרון ט) וז"ל: שלא יהא אדם רשאי לכתוב כתב לצאת בו אדם ידי חובת ספרים תפילין ומזוזות ומגילות וגיטין עד שיטול רשות מבית דין וכו' וכשימצאו אותו בקי בדינים עונה על הן ועל לאו לאו, יבדקוהו במעשה הכתיבה וכו' ובין כך ובין כך טוב וישר כדי שיהיה חרד לדבר ה', שלפעמים בפתע פתאום יבדקו הכתיבה וגם ישאלוהו על הלכותיהם וכו'. עכ"ל הטהורה. וכ"כ בשו"ת יהודה יעלה (אסאד סי' רצח) שסופר ללא כתב סמיכה כתיבתו פסולה. וכ"כ בקול סופרים (סי' ב סעיפים ב-ג), וראה מש"כ בשבה"ל

ב. כתב בדרכי משה (יו"ד סי' א אות ה) וז"ל: מצאתי במהרי"ל (הלכות שחיטה פ.) בשם מהר"ש (מנהגי מהר"ש סי' קמד) דקבלה בידו מרבינו יונה שיש לכל שוחט כשמתחיל לשחוט לחזור השחיטות בכל יום פעם אחת וכה יעשה שלושים יום ואח"כ כל חודש פעם אחת וכה יעשה שנה תמימה ואחר אותה שנה יחזור כל תקופה פעם אחת וכן יעשה כל ימיו ואם

ג. סופר שנבחן והוסמך להיות סופר, ועזב את העבודה הזו לזמן ממושך, אח"כ כשרוצה לחזור להיות סופר צריך להבחן מחדש, ואף שמדובר בתוך ג' שנים מקבלת התעודה:

ד. סופר שבדקוהו ונמצא שאינו יודע הלכות יסודיות (בדברים המעכבים כגון בדיני חק תוכות, כסדרן, קידוש הסת"ם וכדו') דעת הרמ"א (יו"ד סי' א ס"א) שאם קיבל בעבר כתב סמיכה, הרי שרק מעתה כתיבתו פסולה, ומה שכתב עד עתה כשר. ואם לא היה בידו כתב סמיכה הרי שכל מה שכתב למפרע פסול. ויש מחמירים שבכל אופן כתיבתו פסולה למפרע, ונראה שכן דעת הבית יוסף. ומזה נלמד חוב נוסף לחידוש התעודה וחזרה על ההלכות תמידין כסדרן שכך אם ימצא שלא ידע, לפחות לדעת הפוסלים למפרע יפסל רק מקבלת התעודה האחרונה ואילך ששם ידענו בו שידע את ההלכות ולא קודם לכן. (ואם היה חולה וטוען שמאז שכח, לכולי עלמא יפסל רק מזמן מחלתו ולא קודם לכן)

עצי חיים

לכן יש לב"ד ליזהר לבדוק השוחטים וכמש"כ הט"ז ע"ש. וכ"כ בבית הלל (סעיף ד) להזהיר להשגיח שיחזרו על ההלכות, וכן בכה"ח (שם אות' נח-נט) הביא הדברים שצריך שיחזרו על ההלכות ושנהגו לכתוב כן בתעודה, וכתב עוד 'ויש שנהגו לכתוב בקבלה שלא יועיל רק עד ג' שנים ואחר כך יחזור לעמוד בנסיון', ובאמת שכן נהגו האידנא מחמת כל הנ"ל להגביל את כל התעודות בתוקף של ג' שנים כדי לוודאות שהסופרים יחזרו על ההלכות. וכן הזהיר לחזור על ההלכות בספר הזכרונות למהר"ש אבוהב (זכרון ט) וכ"ה בדברי החת"ס (בהקדמה לקס"ה) ובמלא"ש (כלל א אות א בסופו ממש) ובקו"י (סי' לב אות קטו בסופו) וראה מש"כ במשנת מרדכי (עמ' תסה) והדברים פשוטים וברורים לכל בר דעת. וראה עוד במש"כ בהלכה ברורה (בהקדמה לח"ב).

ג. דבר פשוט הוא משום דשר דשכחה שכיח, וכיון שזנח קולמוסו, הרי שהדברים נטשטשו בליבו, ואם אין הדברים חרוטים על לוח ליבו ודאי שידיו אסורות מלכתוב. ולכן בכה"ג יש לו להבחן שוב ולקבל תעודה מחדש. וכ"כ בשו"ע הרב (יו"ד סי' א בקו"א אות ה בסופו) ובכה"ח (שם אות כ) וש"א.

ד. בב"י (יו"ד סי' א ד"ה כתב הרשב"א) הביא לדברי הרשב"א בתשובה (סי' ריח) גבי ממונה על השחיטה

לא עשה כן אסור לאכול משחיטתו עכ"ל ונראה לי דאין להחמיר רק לכתחילה אבל לא בדיעבד. עכ"ל הד"מ. וכתב בכנסה"ג (שם אות כד) וז"ל: וזה לשון בעל דמשק אליעזר, ואני נוהג לכתוב זה תוך שטר הקבלה, ואני מוסיף לקח שקבל לפני כך בתורת נדר כדי שידע שאם לא יחזור כנ"ל יהיה פסול לא מכח שאינו בקי אלא אף אם יהיה בקי יהיה פסול שלא קיים הנדרש, וכמו קהל שקבלו על עצמן שלא לשחוט אלא השוחט קבוע וגם שהיה יודעים שכתב קבלה אינו אלא לראיה, אבל לא יועיל לו כלום אם ישתכח ההלכות מלבו ופן יסורו מלבבו מדעת ובמזיד שלא חזר על הלכותיהם, ומה יועיל הכתב כמו שאירע כך לפעמים. עכ"ל. והו"ד בכף החיים (שם אות נו) והוסיף בכנסה"ג (אות כה) בשם הב"ח (שם אות ח) שצריך להשגיח על השוחטים, ואף שיש להם תעודה, בכ"ז הם 'פושעים' במה שלא חששו לחזור על ההלכות, וציין גם לט"ז (ס"ק ה) שכתב שראינו רבים מתפרצים ואין נותנים לב תמיד לחזור על ההלכות, וסיים הט"ז וז"ל: ע"כ נהגו גדולים לחקור אחר השוחטים אף על פי שנטלו קבלה ולמוכיחים יונעם. עכ"ל. וכתב מרן החיד"א בספרו שיוירי ברכה (שם אות ב) שאף שמעיקר הדין כיון שקיבל תעודה א"צ עוד לבדוק, מ"מ כיון שאחסור דרי שנותנים תעודה לכל, וגם מקבלי התעודה אינם חוזרים על ההלכות,

עצי חיים

לא סמכינן אחזקה. וא"כ ה"נ כאן שהשוחט אינו יודע בהלכות שחיטה אף אם היה לו חזקה דמעיקרא לא סמכינן אחזקה. ומה שהרשב"א כתב וז"ל: וכן אין אומרים העמד דבר על חזקתו וכו' שמשמע שיש את הסברא של העמד דבר על חזקתו אף שבענין סכין מוכח שאין דין של העמד דבר על חזקתו, כותב הט"ז שהרשב"א כתב כן לרווחא דמילתא שאף לדעת רב חסדא (חולין י). שאמרינן העמד סכין על חזקתו, כאן לענין שוחט אין חזקה 'גמורה' ולכן לכו"ע יפסל הכל למפרע, וע"ש שדקדק זאת מתוך תשובת הרשב"א. ובאמת שכבר בתשובת מהר"י בירב (סי' ב ד"ה ומההיא) כתב לדחות דעת השואל שהבין בדברי הרשב"א שקאי בשוחט שאין לו חזקה שלמד, וכתב המהר"י בירב שזה לא שייך דא"כ איך מינוהו הקהל אם לא ראו שלמד אצל אדם גדול, ופי' שבכ"ז אין זו חזקה גמורה, שהרי הרבה לומדים אצל גדולים ובכ"ז אינם יודעים כדבעי, ועוד שאפשר שהרב שבדק אותו שאל אותו על דינים אחרים ועל אותו דין שאינו יודע לא שאל אותו כלל וא"כ בדין זה לא הוחזק כלל. והרי שבדבריו אלה מובנים דברי הט"ז ביתר שאת 'שאיין זו חזקה גמורה'. והרואה בדברי הפוסקים יראה שנחלקו בזה רבים וגדולים שהנה כדברי הרמ"א להתיר למפרע כשיש לשוחט קבלה מחכם, כ"כ הב"ח (שו"ת הב"ח סי' א) והאריך לדחות דברי הט"ז, וכ"כ הש"ך (סי' א ס"ק ז ובנקוה"ז סק"ז) וכ"ה ביד אפרים (ד"ה השתא) וכתב שם שכ"ד השבות יעקב (ח"ב סי' נא) ובשו"ת בית יעקב (סי' יד) וכן בשו"ת בית לחם יהודה (סי' א אות ז) מסיק שכיון שיש מח' אין להחמיר בדיעבד להטריף למפרע, וראה ג"כ בכף החיים (אות סז) שהביא לזבחי צדק (אות כה) שכתב שמנהגינו להקל כהרמ"א, אבל הכה"ח יוצא קצת לחלק בזה ע"ש. וע"ע בעקרי הד"ט (שם אות יב) שאסף איש טהור לדברי הפוסקים מערכה לקראת מערכה. ולעומתם יש חבל פוסקים שנקטו כדעת הט"ז הנ"ל (ס"ק ו), כ"ד הגר"א (אות י) והפר"ח (ס"ק ט) האריך בזה ומסיק ג"כ להחמיר כדעת הט"ז, וכ"ד השמלה חדשה (סי' א אות טו) וכ"כ במהר"ם פרויבניציאל (סי' קנד וסי' קנה) וכ"ד הכנסה"ג (שו"ת בעי חיי יו"ד סי' ז) וכ"ד הלבוש. ובפמ"ג (שם שפתי דעת אות ח בסיכום ההלכות אות

שבדקוהו ונמצא שאינו יודע הלכות שחיטה, שפסק הרשב"א שגם הבשר שנמצא משחיטתו קודם שהוברר לנו שאינו יודע, אסור באכילה, וגם כל הכלים שנתבשל בהם בשר משחיטתו, אסורים. וז"ל: שאין אומרים רוב מצויין אצל שחיטה מומחין הם במי שנבדק ואין יודע, וכן אין אומרים העמד דבר על חזקתו, אלא במי שהחזק מתחילתו כסכין שבדקוהו ושחטו בו ואח"כ נמצא פגום וכו' אבל זה איזו חזקה יש לו כדי שנאמר העמידנו על חזקתו שמא לא למד ולא ידע ולא הוחזק. עכ"ל. והנה בדרכי משה (אות יא) הביא לדברי האגודה (פ"ק דחולין) שסובר שאם בדקו השוחטים ונמצאו שאינם יודעים הלכות שחיטה, אין לפסול למפרע משום דאדם איתרע, בהמה לא איתרעא (על פי סוגיא דחולין י), וצייין בד"מ שזה שלא כדברי הרשב"א, וכתב שאפשר שאף דברי האגודה לא נאמרו אלא באדם שהיה לו חזקה טובה כגון שנטל קבלה מן החכם. עכת"ד. והניף ידו שנית לסמוך על דבריו אלה להלכה ולמעשה בהגהותיו על השו"ע (סי' א ס"א) וז"ל: ואם בדקו איזה שוחט ובודק ונמצא שאינו יודע, אם נטל פעם אחת קבלה אין מטריפין למפרע מה ששחט דאמרינן השתא הוא דאיתרע (חידושי אגודה), אבל אם לא נטל קבלה מעולם כל מה ששחט טריפה גם כל הכלים שבשלו בהן מה ששחט צריכין הכשר (רשב"א סי' ריח). עכ"ל. נמצינו שהרמ"א לומד מדברי הרשב"א שכותב שאין לאותו שוחט חזקה שמא לא למד וכו' שאם כן הוחזק שלמד וידע כגון בנטל קבלה מן החכם הרי שיש לו חזקה דמעיקרא ולא יפסל אלא מכאן ולהבא. ובאופן הזה העמיד ג"כ לדברי האגודה. אמנם בט"ז (ס"ק ו) אחר שהביא לדברי האגודה הנ"ל ודחאם מכל וכל, כתב להוכיח שאף בדעת הרשב"א א"א לפרש שבאם היה לו קבלה מן החכם לא יפסל למפרע, דהרי הרשב"א הביא ראייה מסכין שבדקו אותה קודם שחיטה, ואחרי שחיטה לא בדקוהו, ואחר זמן ראו שהיא פגומה, שהדין הוא שהבשר טרף, אא"כ בין השחיטה לבדיקת הסכין שברו עם הסכין עצמות, שאז יש לתלות הפגימה בשבירת העצמות, וא"כ מראיתו גופא מוכח שלא סומכים על החזקה ומה שהתרנו את הבשר ותולים את החזקה שהסכין היתה כשרה משום ששיבר בה עצמות אבל בלא זה

עצי חיים

וע"ש עוד שהביא שכן הוא גם דעת הב"י בשו"ת אבקת רוכל כנוזכר ע"ש. וא"כ אחר הדברים האלה למסקנא דדינא יוצא שדעת הרמ"א להתיר מה ששחט מקודם אבל דעת מרן ברור מיללו עם חבר מריעיו לפסול למפרע כל מה ששחט. ודע עוד שכל זה נאמר כשאין איזה דבר גדול ליתלות בו, והיינו שמשעת קבלת הסמיכה הכל התנהל למישרין, אבל אם קרה שאותו שוחט נפל למשכב, ואחר זמן כשבדקוהו ואינו יודע, טענתו בפיו שמוזמן שנפל למשכב שכח את ההלכות, בזה לכו"ע תולים לומר שמה ששחט מקודם שנפל למשכב כשר. כ"כ שם המהר"י בירב (ד"ה ואם הוא כך) וכו"ה בפמ"ג (שפתי דעת אות ח) בשם האחרונים, ובכף החיים (אות עב) וכע"ז גם בשו"ת מהר"ם פרובנציאל (סי' קנד) שכתב שאם אומר השוחט שבזמן פלוני בדק עצמו וידע הכל הרי שמאמינים לו ופוסלים רק מן הזמן ההוא והלאה, וכנוזכר לעיל דינים אלו נאמרו בענין השוחט וה"ה וכ"ש לסופר שאם נמצא שאינו יודע בדברים המעכבים שיש לפסול כתיבתו למפרע, וכ"כ בספר שולחן הסופר (עמ"ב הערה ז) ואמנם על אף שיפה דן ויפה הורה, מ"מ הוואה בהערה שם יראה שצ"ע לפתחי תשובה (סי' רפא אות יא) ולשו"ת מהרש"ם (ח"ג סי' קסו) ולמאסף לכל המחנות (סי' לט אות לח), ומן התימה הוא, שהרי במאסף לכל המחנות הביא פוסקים שכתבו להתיר במה שכתב למפרע, ובפ"ת הנ"ל דיבר על אדם שאינו יודע דיני ח"ת שתיקן הס"ת, ואינו מן הנידון לאדם שיש לו תעודה שנימא שהיה לו חזקת כשרות והשתא הוא דאיתרע, אמנם ממ"ש בשם מהרש"ם יש מקום לדבריו, ששם המהרש"ם דן בסופר שכתב ס"ת עם כמה דברים שכשרים בדיעבד אבל אין לעשותם לכתחילה, ודן האם נחשוש לסופר הספר הנ"ל משום שמוכח שאינו כותב כדבעי, וכתב המהרש"ם להכשיר משום שאיתרע אדם זה לא לעשות לכתחילה אבל לא איתרע לכתוב פסול אף דיעבד. (ומה שהיה שם גם דיבוק אותיות, אפשר שזה לא גורע חזקתו, כיון שזה פסול שנמצא אף אחרי סופרים מומחים) וא"כ מוכח שאם כן נדע שאינו יודע בהלכות המעכבות הרי שנחשוש לו ויפסל מה שכתב. ובמאסף לכל המחנות הנ"ל הביא לתשובת שואל ומשיב (מהדו"ק ח"ג סי'

א) ג"כ כותב כדעת הט"ז, אא"כ במה ששחט מיד אחר נטילת הקבלה שודאי יש להכשיר, וכן נראה דעת מהר"י בירב (סי' ב) לאסור למפרע בכ"א. וראה בשו"ת ברכה (סי' א אות ח) שכתב בשם שו"ת אבקת רוכל (סי' רח) ג"כ לפסול למפרע, ובאמת שם באבקת רוכל הביא מרן לתשובת ר' שלמה פולי בענין זה שסתם לאסור למפרע, ומרן סמך ידו על תשובה זו עמוד וראה שגם בב"י כנוזכר מרן לא הביא את דברי האגודה כלל אלא אך ורק את דברי הרשב"א שאוסר למפרע. ומבואר איפא שדעת מרן להחמיר בזה ודלא כדברי הד"מ. ובאמת צריך שתדע שלא רק בטועה ואומר על אסור מותר מחמירים לפוסלו, אלא אף באומר על מותר אסור שלכאו' אדרבא הוא מחמיר, בכ"ז לשיטתם פוסלים אותו דכיון שטעה פה מוכח שאינו יודע וא"א לדעת איזה תקלה יצאה מתחת ידו. ראה בזה בשו"ת הריב"ש (סי' תצח ד"ה ועוד שהרי) וז"ל: שאע"פ שעתה החמיר ואסר הכשר, סופו להכשיר האסור, כמו שאמרו בירושלמי דמסכת ע"ז (פ"ה ה"ט) וכו' א"ל לא ביש לי על דאמרת על טהור טמא, אלא שסופך לומר על טמא טהור ע"כ. וכ"כ האחרונים ראה בבאר היטב (סי' א אות יב) ובפ"ת (שם אות ז) וכ"כ בתבואות שור (אות יב) ובפמ"ג (מ"ז אות ז) ובכף החיים (אות פד). ודלא כמו מה שמשמע משו"ע הרב (סי' א אות ט בקו"א) להתיר. ולסיום ראיתי להביא לך לשון קודשו של ר' יוסף חזן זצ"ל בשו"ת חקרי לב (יו"ד סוף סי' ט) אחרי שנשא ונתן בזה בארוכה וז"ל: הכלל העולה דאף שדעת האגודה להתיר בשוחט ששכח דיני שחיטה ונטל קבלה למפרע ונמשכו אחריו מור"ם (יו"ד סי' א ס"א) וב"ח והש"ך ול"ח ודמשק אליעזר וכן דעת הפלתי והרב פני יהושע רבני אשכנז, מ"מ למה שנתבאר אין מקום להתיר ונראין דברי הט"ז וגם בתשובה הובאה בתשובת גאוני בתראי השיב ידו לדחות דברי הב"ח וכן העלה עיקר הפר"ח וכן נראה דעת מוהר"ר עזריה יהושע ומוהרר"ש והכנסה"ג בהגהות ב"י ביו"ד (סי' א) וכן העלה עיקר בתשובת משאת משה גם בספר דבר משה בח"ג העלה כן וכבר נתבאר דשיטת זאת היא מוכרחת מש"ס ופוסקים וגם מתשובת מהר"י בירב יש לדון כן כי על כן איני רואה מקום להתיר כלל לכל מה ששחט למפרע מכל מה שנתבאר וכו'

ה. סופר שבדקוהו ונמצא שאינו יודע הלכות שהם לעיכובא בכסדרן וחק תוכות וכדו', וטוען שלא קרה לו מקרה כזה מעולם, אין מתיחסים לטענתו משום דכל מילתא דלא רמיא עליה דאיניש לאו אדעתיה. ולכן דינו כבהלכה הקודמת.⁷

עצי חיים

אחרינא שבעוונותינו הדור פרוץ מרובה על העומד, וגם אם תאמר לסופר שכל מה שכתב פסול, ואפילו הקלפים עדיין אצלו, הוא לא יחשוש (בחלק גדול מן המקרים) וילך בשרירות ליבו וימכור אותם, וכמו שהעע העיד בנו בזה הגאון חת"ס (או"ח סי' ו ד"ה ובאמת) וז"ל: בדידי הוה עובדא בקיץ העבר באחד שהיה לו יותר מעשרים מזוזות למכור וכולם היו פסולים לעיני כל רואים, ופסלתים והלך ומכרם בסביבותינו. עכ"ל. ולצערי ולצער העוסקים במלאכה זו אין אנו צריכים לעדות החת"ס הנ"ל לדעת שכן הוא, דמעשים אלו הם מעשים המצויים ביום יום, ועיינו ראו ולא זר. וא"כ אפשר שמחמת זה לא חשו להעיר לסופרים על זה שעדיף שהיה שוגגין ויסמכו בזה על המתירים ולא יעשו בזדון נגד דעת השו"ע. ואחר כותבי כל זאת שאלתי בזה את הר' יעקב כחלון שליט"א ואמר לי שודאי אם נמצא שלא ידע פוסלים את כתיבתו מעיקרא עד זמן שודאי לנו שידע, והוסיף לומר שאף קבלת התעודה בימינו אינה יוצרת שום חזקת כשרות כיון שכיום נותנים תעודה לכל דורש אף שלא בקי בהלכה. ה"י. וכבר צוות ע"ז בכף החיים (יו"ד סי' א ס"ק ו) וכ"כ בפמ"ג (שם שפתי דעת אות ו) והדברים כמ"ש בשם הפוסקים הנ"ל.

ה. בשו"ע (יו"ד סי' א ס"ג) כותב ששחט שאינו יודע הלכות שחיטה, לא מהני אם נשאל אותו איך שחט ואפי' כשנשאל נראה בבירור ששחט בכשרות אין לאכול משחיתותו, ואפי' כשטוען טענת ברי, והטעם בזה משום דכל מילתא דלא רמיא עליה דאיניש לאו אדעתיה, דהיינו שאפשר שכן קרה לו מקרה לא טוב, אבל הוא לא שם ליבו לזה כיון שלא ידע שיש בזה בעיה. ודין זה כבר הביאוהו הראשונים, שכ"ה ברא"ש (חולין פ"א ד"ג) ברשב"א (בשו"ת סי' ריח) ובמרדכי (שם) ובטור (יו"ד סי' א) ועוד, וסמכו האחרונים ידיהם על זה, ראה בט"ז ובש"ך (שם) וכ"כ הגר"ז (שם אות כד) וראה עוד שם בכף החיים (אות

קלג) שדן בסופר שנמצא שאינו יודע דיני ח"ת, וכתב להכשיר מה שכתב מס"ס, שמא לא קרה לו כן, וגם אם קרה כן, שמא תיקן כדבעי, וכתב שא"ז דומה לדיני שוחט, ששם זה רק ממוזן וכדאי להחמיר בו, אבל בסת"ם איך נפסול ס"ת ונורידו מקדושתו למפרע מחמת הספק הנ"ל. אך מדברי האחרונים לא נראה כך, שהרי גבי סכין שלא נבדקה אחרי שחיטה ונמצאה פגומה כבר הבאנו לעיל דעת השו"ע והפוסקים לפסול הבשר אף שיש ס"ס, שמא לא היתה פגומה, ושמא שחט שלא כנגד הפגימה וכבר דנו בזה הט"ז וש"פ הנ"ל, ובכ"ז אסרו כולם. וטעמו במה שאיך נפקיע קדושת סת"ם מספק, קשה הדבר טובא, דאדרבא ואדרבא איך נכשיר סת"ם מספק ולא נחשוש לביטול מצוות עשה, ונניח לבית להיות בספק מצוות מזוזה, וכן אדם בספק קרקפתא דלא מנח תפילין, ותמיד ידענו שספק דאורייתא לחומרא, ובשלמא בס"ת עצמו יש לומר דשרי לקרוא בו משום דעת הרמב"ם בתשובה (פאר הדור סי' ט) שאפשר לברך על ס"ת פסול וכאן זה רק ספק. אבל תו"מ מי הוא אותו אביר לב שיסכים להניח תו"מ כאלה, ותפילין דבי בר חבו משכח שכיחי. וראה ג"כ במשנת מרדכי (עמ' תג) שכתב שאין להכשיר סת"ם בדוחק. ואולי שיש מקום קצת לחלק בזה ברמת כתיבת הסופר, שסופר שכותב כמצליף שכתבתו מלאה בעיות כרימון, הרי שחזקה שלא עשה כהוגן, משא"כ בסופר שכותב ברמה גבוהה ללא תיקונים שמא קיל טפי שלא נחשוש לח"ת בכתיבתו. ויש כסברא זו בשו"ת רע"א (סי' סט בסופו). וצ"ע. וראה בפ"ת (יו"ד סי' רפא ס"ק יא) בשם החמודי דניאל שפסל ס"ת כזה שנמצא שאין הסופר יודע דיני ח"ת. והן אמת שלא שמענו על מורי הוראה שכשבא סופר ליבחן לחדש תעודתו שנמצא שאינו יודע, שאומרים לו שכל מה שכתב עד עתה פסול, וזהו כעדות הזבחי צדק הנ"ל שהמנהג שלא לפסול למפרע, אך נראה שא"ז מטעמא שכך הוא שורת הדין, אלא מטעמא

1. סופר שהיה מוחזק בכשרות, והמיר דתו, או שיצא לתרבות רעה, נפסל רק מכאן ולהבא, אבל מה שכתב קודם שיצא לתרבות רעה כשר¹. ואם נמצא שמכר במזיד סת"ם פסולים ממתני פוסלים כתיבתו עיין בהערה.

עצי חיים

חזקתיה ועד עכשיו הכל כשר, וע"ש שהביא לשאלת רע"א (חידושו לשר"ע יו"ד סי' א ס"ק ח בסוף הדיבור) שהקשה איך הש"ך אוסר מכאן ולהבא והרי להרשב"א (סי' תקיט) פסלינו למפרע, ולדידי קשיא לי דלא על הש"ך תלונתו אלא על הב"י, שהרי גם הב"י הביא לרשב"א שפוסל למפרע, ואילו בבדק הבית הנ"ל הביא לאו"ח שבהמיר דתו פוסל מכאן ולהבא, אלא שצריך לומר בודאי שלא דמי זה לזה, דהרואה יראה שיש חילוק גדול בין ב' דינים אלו, דהנה דברי הרשב"א והאחרונים שאסרו למפרע קאי בשוחט שרצונו וחשקו להמשיך את שיגרת חייו כרגיל אלא שאנו תפסנו אותו בקלקלתו, וא"כ כמו שניסה לשקר ולהשאר עם פני תם בזה הזמן מי יימר לנו שלא עשה כן מקודם, וספק דאורייתא לחומרא, אבל במקרה שעד עתה היה נראה כירא שמים ומעתה בטל סברו ושינה טעמו לעין כל הרי מוכח שעד עתה הכל היה כשורה ומעתה רוח אחרת עברה בו ואיתרע חזקתו. ולפ"ז א"ש שאלת רע"א, שעל דברי הב"י אין תימה כלל, אבל לדעת הש"ך שלמד מזה אף על שוחט שנמצא שפשע שבא לאסור רק מכאן ולהבא, באמת קשיא טובא, וכמש"כ שם ביבי"א בשם כמה פוסקים במקרה כזה לאסור למפרע, ולא חשו לדברי הב"י שאסר מכאן ולהבא משום שהוא קאי במקרה שונה בתכלית. וא"כ במקרה שהסופר פרק מעליו עול מלכות שמים יש לנו להורות להקל ולפסול רק מכאן ולהבא, חדא שכן דעת הב"י, ועוד שגם הפוסקים שפוסלים למפרע י"ל שדיברו במקרה שאנו גילינו ערותו של השוחט והסופר אבל במקרה שהוא מעצמו יצא לתרבות אנשים חטאים י"ל שלא נחלקו כלל, וכ"פ בכה"ח (יו"ד סי' א אות עז). והנה באם נמצא סופר שמכר בזדון תפילין פסולות כגון בתים ללא קלפים וכדו', לפי דברינו הרי שתפסל כתיבתו למפרע, אבל ראה בשו"ת חת"ס (חאו"ח סי' ז) שנשאל בסופר שנמצא שמכר תפילין עם חצי פרשה, ואח"כ כתב סת"ם, מה דין הסת"ם וכתב

זו) שאסף לדברי הפוסקים בזה, וכ"כ בפ"ת (יו"ד סי' רפא ס"ק יא) בשם חמודי דניאל שס"ת שתיקנו אדם שאינו יודע בדיני ח"ת, אפי' אומר שלא עשה כן, הס"ת פסול, דכל מילתא דלא רמיא עליה דאיניש לאו אדעתיה.

1. כתב בב"י (יו"ד סי' קיט בסופו בבדק הבית) בשם אורחות חיים, שאם נמצא טבח שהמיר דתו, אין לפסול מה ששחט למפרע אלא פוסלים רק מכאן ולהבא, והטעם בזה שרק מרגע שהמיר דתו איתרע חזקתיה, אבל עד עתה, הרי שהיה בחזקת אדם כשר ולכן מה ששחט קודם שאיתרע חזקתיה מותר באכילה. והו"ד להלכה בש"ך (סי' א ס"ק ח) והוכיח מכאן שתמיד לא פוסלים למפרע (אפילו במכר טריפה במזיד), וכ"כ בשם כמה פוסקים ע"ש. אמנם דעת הט"ז על פי דברי הרשב"א (סי' תריט) כמובא בפ"ת (שם אות ה) שבנמצא מוכר טרף בפשיעה שצריך לפוסלו למפרע, והו"ד בפמ"ג (יו"ד סי' א סק"ח אות ד בשפתי דעת) [וראה בש"ך (סי' קיט ס"ק ל) שכתב שכבר בפשע בפעם הראשונה מעבירינן ליה ממלאכתו וכ"ד הט"ז (שם אות טז) וכבר כן הוא בשו"ת הרשב"א (סי' תריט). ברם דא עקא שבכף החיים (סי' קיט ס"ק קט שכתב הגרע"י זצ"ל) כתב שכדי להעבירו צריך שיפשע ג' פעמים, אבל ודאי שהכוונה שמחלק בין סוגי הפסולים ואם מכר במזיד פסול, אוסרו מיד ורק אם נמצאו אחריו ג"פ שמכר פסול ולא ידעינן שהווי במזיד יפסל בג"פ. ומה שכתב פשיעה, היינו שלא בדק כדבעי אחריו אבל לא ידע בבירור שמוכר דבר פסול. וזה פשוט] והנה בשו"ת יבי"א (ח"ח חאה"ע סי' ה אות ד) כתב לבאר בשם מהר"ח קאזיס שסתם אדם שאיתרע חזקתיה כגון שהרשיע כיון שיצא מכלל חזקת סתם אדם הרי שפסול למפרע אבל אם הוא מוחזק כאדם כשר, לא בגלל סתם אדם, אלא בגלל שידענין ביה שהוא אדם כשר, בזה נימא שמהשתא הוא דאיתרע

ז. סופר שמכר במזיד סת"ם פסולים מעבירים אותו ממלאכתו מיד, ואם לא ידע שזה פסול אך פשע במה שלא בדק כדבעי ולכן מכר סת"ם פסולים, אם הוא מוחזק בכשרות אין להעבירו לצמיתות עד שיעשה כן ג' פעמים שאז הוא מוחזק לפשוע בבדיקות וכדו'. ואופן העברתו ומה תקנתו ראה בהערה'.

עצי חיים

גאוני ארץ שכתבו לפסול למפרע, וזה כמה שהעלנו לעיל גבי סופר אפי' שיש לו תעודה, כיון שנמצא שאינו יודע פסלינן ליה למפרע וכמש"כ שם שכן דעת הב"י והא בהא תליא, שכיון שבטלה חזקתו הרי שמעיקרא אין לו חזקת כשרות. וראה ג"כ בשו"ת סת"ם לגרש"ק (הלכות תפילין סי' כא בארוכה וסי' עא בקצרה) שכתב שאם נמצא סופר שמכר תפילין פסולות במזיד להרוויח ממון, הרי שחזקתו פקעה ממנו וכל מה שכתב מעיקרא נפסל ואף קודם שידענו בו שעשה המעשים הנ"ל (ראה שם בהוספה א, ובסי' עא, אמנם בסי' כא ד"ה והנה הארכנו, מצדד שאין לפסול למפרע) וכתב שם שבזמנינו לא שייך החשוד לזה לא חשוד לזה, כיון שהדור פרוץ והחשוד על דבר אחד חשוד לכל, ובפרט שעשה בשביל חמדת ממון ומי יימר שהתפילין שכותב עתה לא פסולים ע"י ח"ת או לשמה וכדו' ומחמת חמדת ממון הוא מוכרם ככשרות, ולכן אין להכשירם ע"ש. ובאמת שהסברא נותנת כן דכיון שאינו חושש למכור חצי פרשה, למה שיחשוש למכור עם ח"ת. וע"ש (בשו"ת סת"ם סי' כא) בהוספה א שכתב שאף לדעת הש"ך שלא פוסלים למפרע י"ל דה"מ בשחיטה, אבל בסת"ם שרבו הדינים והפרטים בו, אז ודאי יש להחזיקו בחזקת שלא נעשה בו מעשה המכשירו אף לדעת הש"ך. וע"ש בכה"ח (יו"ד סי' קיט ס"ק קט). וא"כ למסקנא דדינא נראה שודאי מאותו זמן והלאה כל מה שכתב אין להם חזקת כשרות, ולגבי למפרע יש להקל בדיעבד באם אותו אדם הוחזק מחמת עצמו לאדם כשר שרק מאותו זמן שפשע פקע חזקתיה.

ז. ברמ"א (יו"ד סי' ב ס"ב) כותב ששוחט שהוציא טריפה מתחת ידו אם אינו מוחזק בכך להוציא טריפה מתחת ידו מותר לאכול ממה ששחט אח"כ, וכדי לאסור שחיטתו ולהעבירו ממלאכת השחיטה צריך שיוחזק בדבר או שיהיה רגלים לדבר שהוא יכשיל את

להכשיר משום שאותו סופר נחשד על תאבון להרויח ממון אבל כאן שכתב ס"ת במה נחשדהו, ולא מצינו שהוא שביק היתירא ואכיל איסורא. וכע"ז מצינו בשו"ת רע"א (סי' סט) שדן להכשיר ב' ס"ת כאלו, משום דכאן אין לו טורח מיוחד שהוא חסך בכתיבת הס"ת שנחשדהו בו. וזה כדברי השו"ע (יו"ד סי' קיט ס"ד) שהחשוד לדבר אחד אינו חשוד לדבר אחר, וה"נ כאן במה שגילינו קלונו נחשדהו ולא בדבר אחר, ורע"א בסו"ד חוכך להחמיר שמא אותו סופר חסך לו זמן ועשה תיקונים בח"ת, וכותב שיש סמך להתיר באם הס"ת בעירו והוא גם עולה בו לפעמים שאז על אף שהוא חשוד להכשיל אחרים, בכ"א אינו חשוד לעבור בעצמו. ומסיים רע"א וז"ל: ודבר זה איני רוצה לסמוך על דעתי לבד, מבלי הסכמת גדולי המורים עכ"ל. ומבואר א"כ שבדבר שנחשד בו ודאי חיישינן לפסול (אין בדבריהם גילוי על למפרע אלא עכ"פ מאותו רגע והלאה) ובדברים אחרים לדברי החת"ס אין לפסול, ולדברי רע"א אם זה דבר שגם הוא יוצא בו צ"ע אולי אפשר להקל, אבל בלא זה י"ל שהוא חשוד אף להרויח ממון ע"י ח"ת וכדו'. ופלא הוא שבקו"י (סי' רפא ס"ק יח) הביא לתשובת החת"ס הנ"ל וכתב בשמו' כל מה שכתב אחר רשתתו יש לפסול' וכו', והדברים אינם יצאו מפי החת"ס, אלא בדבר שנחשד בו יפסל, אבל כנזכר אם כתב אח"כ ס"ת, החת"ס הכשירו. וראה בכף החיים (יו"ד סי' א אות סח) שכותב גבי שוחט שאם מכר טריפה בפשיעה מאותו יום והלאה ודאי כל מה ששחט אסור באכילה, ומה שקודם לזה מכשיר משום חזקת כשרות שהיתה לו, וסמך בזה על הש"ך שלמד כן מדברי האורחות חיים הנ"ל. אמנם לפי דברי היב"א הנ"ל באדם רגיל הרי שיפסל אף למפרע קודם שגילינו ערותו, משום שאיגלאי מילתא שהוא לא נמצא מעיקרא בחזקת כשרות, וזה כמש"כ לעיל בביאור דברי הב"י. וראה שם ביב"א שהביא לכמה

עצי חיים

לא מאבד חזקתו בפעם אחת, הני מילי בסופר כדינו, דהיינו סופר שהוא ירא שמים וחרד לדבר ה' כדברי השו"ע (או"ח סי' לב ס"כ), ובוזה בשגגה אין מעבירים אותו, אף שקאי 'בפשע' דהיינו שלא חשש לבדוק הדק היטב וסמך ע"ז שמסתמא הכל בסדר, אבל בסופר שאין לו חזקת כשרות מעצמו אלא רק מחמת סתם אדם שיש לו חזקת כשרות, בזה כבר בפעם הראשונה מעבירין ליה. וזה ממש כסברא שהבאנו לעיל גבי אם נפסל למפרע בעבר ומכר במזיד סת"ם פסולים. ע"ש. ועוד י"ל שבסת"ם אין ראייה כ"כ במה שנמצא פסול שהסופר זילזל, משום שהחוש מראה שגם אחרי בדיקה בדקדוק אפשר למצוא עוד פיסולים, משום שעבודה זו צריכה ריכוז ויישוב הדעת גדול מה שחסר בנמצא בדורינו לדאבון נפש. וכ"כ בדעת קדושים (סי' רעט אות ה) וז"ל: שכן הוא במלאכת ההג"ה שא"א בלי טעות עכ"ל. והבאנו דבריו במלאכת סופר ההלכה ומקורותיה (סי' רעט ס"ג אות א) ע"ש. וא"כ יש לסופר תירוץ חזק ליתלות בו. וסייעתא לזה ממש"כ בכף החיים (יו"ד סי' ב ס"ק כט) שאם השוחט הוציא טריפה מתח"י מחמת שעשה במהירות ובזריזות ולא שם ליבו על זה שלא מעבירין ליה. וא"כ מלאכת הכתיבה שטעונה יישוב הדעת ומיתון רב, הרי שבכל הסחת הדעת הכי קטנה אפשר לדלג ולפספס איזה טעות ולכן חשיב תמיד כעשה במהירות ובזריזות שאין מעבירים אותו. אך כל אלו התצדקי כדי להכשירו, זה ודאי נאמר במקרה שאפשר לתלות בטעות, אבל אם נבדוק מזוזה אחת שמכר, ונראה בתוכה כמה דיבוקים גדולים ופיסולים הניכרים לעין כל, שא"צ להתבונן בהם הרי לכאור' שצריך להעבירו ממלאכתו כי א"א לומר משגה הוא. ולצערי ראיתי צרות רבות ורעות במגיה זמנינו שמוציאים מזוזות פסולות כסדר בפיסולים הניכרים לעין כל וודאי שצריך להעבירם ממלאכתם, ובפרט שחזקתם בזה רבתה למעלה ראש, וא"כ לכו"ע יש להעבירם. ודבר נוסף יש להשים לב שכל הדברים שנאמרו כאן על הסופר שהוא גם המגיה, היינו בסופרים בזמנים הקדומים שהיו עושים הכל לבדם, אבל בזמנינו ניקח את עצם הדין לגבי הסופר במלאכתו והמגיה במלאכתו, שאם עשו בזדון ודאי

הרבים. ותמה הש"ך (אות יא) שמהרמב"ם הראשונים והאחרונים מוכח שמיד שנודע שיצא טריפה מתחת ידו מעבירין ליה ולא מחכים עד שיוחזק בדבר. וכ"כ האחרונים בדברי השו"ע (יו"ד סי' קיט סט"ו והלאה) שמבואר שכבר בפעם אחת שמכר דברים אסורים מעבירין ליה, וזה מפורש בתשובת הרשב"א (סי' תריט) וכ"כ בכף החיים (סי' ב ס"ק כז, וסי' קיט ס"ק צב) דא עקא שבכף החיים (סי' קיט ס"ק קט שכתבו הגרע"י זצ"ל) כתב וז"ל: ולכן אם יצאה תקלה מתחת ידו באופן שהוא פושע בדבר יש להעבירו 'וכגון שעשה שלש פעמים'. (וכעין מה שכתב הראב"ד בדין מי שנמצא אחר בדיקתו תולעים אחר שלש פעמים והובא בהרא"ם ובפר"ח ס"ק כח) ומכל שכן אם עשה במזיד למכור תפילין בבתים רקים בלי פרשיות שמעבירין אותו ואין לו כל התנצלות לומר שוגג הייתי וכו' עכ"ל. וצריך ביאור שהרי מהשו"ע והראשונים וכ"ה באחרונים מבואר שמיד שיצאה תקלה מתח"י מעבירין ליה, ואמאי כתב הרב שכדי להעבירו צריך שיהיה חזקה בג' פעמים. והנראה באמת שהרב חילק בין ב' מקרים שונים, שבתחילה כתב 'אם יצאה תקלה וכו' באופן שהוא פושע' דהיינו שהאדם זילזל בבדיקת הסת"ם, וחשב שמסתמא הכל בסדר, ועל דעת כן מכר אותו, שבמקרה כזה אינו מוכר בודאות ובזדון דבר פסול, בזה אמר הרב שכדי לפוסלו צריך ג' פעמים שיוחזק לנו שהוא 'פושע' במה שאינו בודק עד מקום שידו מגעת, משא"כ בהמשך דבריו כתב באדם אשר יעשה בזדון למכור סת"ם פסולים, ובוזה כתב מעבירין אותו, אינו חוזר על הדין הקודם שצריך שיתחזק לנו בקשיות ליבו, אלא כבר בפעם הראשונה שנודע לנו אנו נעביר אותו מלהיות סופר. ועדיין צריכין אנו למודעי למה בסופר שמכר סת"ם פסולים שלא בזדון אינו נפסל הרי גבי שוחט קי"ל שמעבירין אותו בכה"ג, ונ"ל לבאר ע"פ דברי הרב ביבי"א (ח"ט חיו"ד סי' א) שכתב שם הרב גבי שוחט ששחט ונמצאת סכינו פגומה, שדן שודאי דינא הוא דמעבירין אותו, אמנם כתב לחלק ע"פ דברי רבינו ירוחם שאם הוא אדם יר"ש, תלינן שמשגה הוא ולא מעבירין ליה, וכ"כ הש"ך (יו"ד סי' קיט אות לג). וא"כ א"ל שמש"כ בתחילה ש'בפשע'

ח. על נותני התעודה להשגיח ולבדוק למי נותנים התעודה שלא כל הרוצה ליטול את ה' יבוא ויטול. שהסופר צריך שיהיה ירא שמים וחרד לדבר ה', וכן צריך שיהיה יודע ספר שיהיה לו לב מבין להרגיש האם הגיע לבית הספק כדי שידע לבוא ולשאול חכם."

עצי חיים

מומחה שהוא 'פחות' ירא שמים, וככל שהסופר גדול בקדושה וטהרה הרי זה משובח. ובדבר זה יש אריכות גדולה ואין כאן מקומו, אבל לפטור עצמינו בלא כלום א"א, הנה בספר חסידים (סי' רמט) הביא מעשה נורא וז"ל: אחד היה רגיל להתפלל בכילה שהיתה מיוחדת לו בטהרה, והיה נענה, ואחר זמן היה מתפלל ולא נענה, והיה מתענה ולא הועיל, שאל לחכם, אמר לו מתפלל ומתחנן אתה בספר שרשע כתבו וכו' כשהיה כותב לך היה ליבו מלא טינה ועולה, ואין קטגור נעשה סגור. ע"כ. וא"כ הדבר ק"ו הוא לענין כתיבת תו"מ שלא מבעיא שצריך יר"ש כדי שלא יכתוב וימכור סת"ם פסולים, אלא אף יש ענין שהאדם יהיה כמה שיותר צדיק וקדוש ולכתוב בקדושה כדי להשרות קדושה במעשי ידיו. וכ"כ הרמח"ל (בהקדמה לספרו קל"ח פתחי חכמה) שהקדושה השורה על הסת"ם תלויה בקדושה שבה הסופר כותב את הסת"ם וז"ל: ולפי הקדושה שבה נכתבים כך תגדל ההשראה וההארה על האותיות עכ"ל. וממילא סופר שהוא טמא ומשוקץ, (כגון מחזיק מכשירים טמאים) אף אם יכתוב עם כל פרטיה ודיניה, בכ"ז רוח הטומאה האופפת אותו, תשרה על הסת"ם שכותב, וממילא זה יכול להשפיע לרעה על האדם שמשתמש בסת"ם זה, וכ"כ בספר שבחי הבעש"ט בכמה דוכתי. (ראה מעשה בלמנצח שכתבו שלא בקדושה, מעשה כ. וראה במעשה בס"ת שכתבו מחסף שקיבל עבור משחקי קלפים, מעשה קכח) ודו"ק כי קצרתי. וכיון שיראת שמים זה חלק בלתי נפרד מהסופר, לכן על נותן התעודה לראות ולדעת שמקבל התעודה עונה על דרישה בסיסית זו, וראה מש"כ בבאר היטב (יו"ד סי' א אות ט) בשם ספר היראה גבי נתינת תעודה לשוחטים וז"ל: ובספר היראה מזהיר שלא ליתן קבלה לשום אדם שהוא קל בדעות כי אם ליראי שמים ובפרט הרגילים לשתות ביותר וכו'. והו"ד גם בכף החיים (שם אות מד). וראה שם בב"י (יו"ד סי'

שעוברים ממלאכתם מיד, ואם פשעו במה שלא בדקו טוב במלאכתם, הסופר כגון שנמצא שלא שלח להגהה כי חשב שהכל בסדר ועבר עליה בעצמו שנכון שלא מכר במזיד פסול אך פשע במלאכתו, והמגיה שנמצאו אחריו פיסולים מחמת המהירות, אחרי ג"פ שכבר הורע חזקתם יש להעבירם ממלאכתם. ולענין זמן העברתם, יש חילוק בין ב' המקרים, שאם עשה בזדון, תקנתו כדברי הגמ' (סנהדרין כה) שאין לו תקנה עד שילך למקום שאין מכירים אותו ויחזיר אבידה בדבר חשוב או ישחוט לעצמו ויוציא לעצמו טריפה בדבר חשוב וכדו'. וכמובא בשו"ע (יו"ד סי' קיט סט"ו) ובכף החיים (שם ס"ק צט) וראה שם בכה"ח (ס"ק קח) שתשובה זו אינה מציאותית בימינו וממילא יפסל לעולם. ע"ש. ובעשה בשוגג ובמהירות, כבר אחר הפעם הראשונה מעבירים אותו לשלושים יום (ראה ביבי"א שם אות א שיי"א ל' יום וי"א פחות ע"ש, וראה גם בכה"ח שם ס"ק קח) ואח"כ יקבל עליו דברי חברות, דהיינו שיקבל על עצמו בפני ג' ת"ח לא לחזור לאולתו, ולהוציא מתח"י רק דברים כשרים בבירור גמור. ואז יחזור לאומנותו, ואם חזר על עצמו דבר זה עוד ב' פעמים, הרי שאיתרע חזקתו ומעבירין אותו כדון העושה במזיד. (ראה ברמ"א שם סי"ח, ובכה"ח שם אות קלט, ואות קח) וראה בקובץ יד רפאל (ח"א בקונטרס הרמת מכשול עמ' 59) שהביא לפסק בית הדין באדם שמכר מזוזות פסולות במזיד, ופסקו עליו להעבירו ממלאכתו לצמיתות.

ח. כותב השו"ע (או"ח סי' לב ס"כ) וז"ל: לכן צריך להיות מאוד ירא שמים וחרד לדבר ה' המתעסק בכתיבת תפילין ותיקונן. ע"כ. דהיינו שחלק מהדברים המחוייבים שימצאו בסופר זה יראת שמים, צא וראה כמה זה חשוב, שהנה בקו"י (סי' לב אות קטו בתרא) הביא להלכה לדברי האמרי שפר (כלל ב הערה א) שפוסק שעדיף לקנות סת"ם מסופר היותר ירא שמים ואף אם כתיבתו פחות נאה מסופר

ט. ראוי שלא ליתן תעודה לנער קודם שמלאו לו י"ח שנים, וכן נוהגים. ויש המקילים במקרים מיוחדים בנערים אשר הם יראי שמים מרבים וחכמתם ענתה בהם, לתת להם אף קודם שמלאו להם י"ח שנים, דהכל באשר הוא נער.^ט

עצי חיים

ט. הנה בדרכי משה (יו"ד סי' א אות יט) הביא לדברי המרדכי בשם הלכות ארץ ישראל שאין לתת לאדם פחות מבין י"ח שנים לשחוט. והמרדכי כתב שאין נזהרין בזה. והביא הד"מ לשלטי גיבורים שכותב שכנראה בקעה מצאו וגדרו בה גדר, שאף שא"ז מדינא, בכ"ז כמה דרדקי כשישחטו קודם גיל זה עלולים לזלזל בשחיטה ובהלכותיה ולכן גדרו בזה גדר. וכ"כ להלכה בהגהת השו"ע (סי' א ס"ה). וראה שם בב"ח (אות ח) שהביא גם למהרש"ל שהביא סמך לזה מהא דיאשיהו שהחזיר ושילם את כל הדינים שדן קודם גיל י"ח שנים, וסיים שהכל לפי חורפיה של הנער, דהיינו שאם יש נער שהוא עוסק בתורה, ויראת שמים על פניו, אפשר לתת לו לשחוט אף קודם. והו"ד בט"ז (שם אות טז) ובש"ך (אות כח) ובכנסה"ג (הגהות ב"י אות כה). אבל בפמ"ג (מ"ש אות טז וש"ד אות כח) כתב, שכיון שעכשיו בעונותינו הרבים רבו המתפרצים וודאי יש לנהוג כרמ"א, ולא להקל בפחות מ"ח שנים. וראה גם בכף החיים (שם ס"ק קנט) שהביא מח' הפוסקים בזה וסיים בזה"ל: וכתב שם בשם הזבחי צדק דכן נוהגים בעיר בגדאד יע"א (ישמור עליהם אלוקים) שאין סומכין לפחות מבין י"ח, ואם הוא חריף ובעל תורה וירא שמים סומכין. עכ"ל. אבל בשו"ת שבהל"ו (ח"ח סי' קעח) כתב בתקיפות לקיים דברי הפמ"ג וכ"ש בדור זה אשר חכמת חכמים תסרח שאין להקל וז"ל: ולענ"ד בדומנינו אנו דמי שרוצה לעסוק בשחיטות כבן ט"ז שנה ה"ה כבורח מן התורה ואסור ליתן לו, ויהיה לכל הפחות בן ח"י שנים וכו' ורע עלי המעשה שנותנים סמיכה לכתובת סופרים לבחורים פנויים, וכמה עובדות שמראים צדקת דברינו, עכ"ל. וע"ע בשולחן הסופר (עמ' ד), ובדידי הוה עובדא שסמוך לגיל י"ז שנה (כמה ימים קודם ר"ח ניסן תשס"ח) רצייתי להבחן בבית ההוראה יד רפאל' בראשות הרב שלמה מועלם שליט"א, ולא הסכימו לקבלני למבחן קודם גיל י"ח, ואף שידעתי אז את כל ג' הספרים

א) שהביא שהשוחט צריך שיהיה בקי בכ"ד ספרים, (היינו בתנ"ך) וכו' והו"ד בגליון מהרש"א שם, והוסיף בשם התבואות שור (אות ו) שיבין קצת בגמ' ורש"י, והטעם בזה כדי שיהיה לו לב מבין להרגיש אם יש שאלה או ספק ויבוא לחלות פני הרב. וכתב בכנסה"ג (הגהות ב"י אות לה) שמה שכתב הב"י שיהיה בקי בכ"ד ספרים ותלמוד וכו' א"ז מעיקר הדין רק שהוא דבר הגון. ע"ש. וכ"כ בשו"ת שבהל"ו (ח"ח סי' קעח) שצריך שיהיה מבין בעסק התורה כדי שיהיה לו לב מבין. וראה שם עוד בכנסה"ג מש"כ בשם ספר הזכרונות וז"ל: שיהיו מתונים במאד מאד בענין נתינת הרשות בין בכתב בין בע"פ כי גדולים המכשולים הנמצאים בה בעוונותינו הרבים, וכבר הכרנו מקצת וכל המושך ידו ממנה לבלתי נתון אותה אפי' לכשר שבכשרים זולת בשעת הדחק הרי זה משובח ושכרו מן השמים עכ"ל. ראה כמה הפריז בזה על המידה ליהזר ככל הניתן בנתינת התעודה, וכ"כ שם הגר"ז (קו"א אות ו) שלא יתן תעודה אלא למי שמכירו וכו', וכן האריך בזה בערוה"ש (שם אות כג) שראשית חכמה יראת ה' ע"ש. וע"ש בכף החיים בכמה דוכתי, (שם אותיות לג, מד, נג, נד, סג, סו) וכ"כ במלא"ש (סי' א אות ז בחכמה, וסוף אות טו בבינה) ובשהל"ו (שם) וראה לשונו הזהב של הלבוש (סי' לב ס"כ) שכתב: על כן ודאי הוא מן הראוי למי שיש כח בידו למנות כותבי תפילין מהוגנים אנשי אמת שונאי בצע בעלי תורה יראי אלוקים וחרדים על דברו וכו' ולא יאמינו לכל הסופרים וכו'. והו"ד בקו"י (סי' לב אות קיב) וש"פ. וע"ש שהביא גם לדברי השמלה חדשה הנ"ל (תבו"ש) שצריך שיהיה יודע ספר ע"ש. וראה גם באות שאח"כ (אות קיג) מש"כ בשם המשנת חסידים, וכ"כ בשהל"ו (שם) ובספר לדוד אמת (תורת השלמים סי' חי) הביא כמה הנהגות ופרישות הראויים לסופר ע"ש. וכבר כתב בזה באורך וברוחב בספר הלכה ברורה (בהקדמה לח"ב) ע"ש ורווה נחת.

י. יש מעלה לקנות מסופר נשוי אשה, ועל אחת כמה וכמה בדורינו זה. (כמובן שזה בא אחרי זה שהוא ירא שמים ובקי בהלכה וכו') אך זה לא מעיקר הדין.

יא. בעבר היו מקבלים כתב סמיכה מרב העיר, אך היום דאכשור דרא ויש מכוונים מיוחדים לזה שבוחנים בעין פקיחא את הבאים בשעריהם, גם בידיעתם בהלכה וגם באומנותם במלאכת הכתיבה, ונכון הדבר, שהרי על נותן התעודה להיות גם חכם בדינים אלו וגם מומחה במקצוע לראות את כתב יד הסופר ופעולתו. ואין לשנות.^א

יב. רשאי נותן התעודה, אף לתת תעודה לבנו או לאחיו וכדו', אך היותר טוב לקבל תעודה מאדם אחר שאינו קרובו.^ב

עצי חיים

יעשה שלא באומנות הנדרשת, ולכן גם לא יועיל רק להבחן אצל אומן, משום שהאומן לא חכם בדרגת חכם הנצרך לראות שידיעתו היא ידיעה אמיתית. וראה ג"כ בכנסה"ג (הגהות ב"י אות לה) וז"ל: שלא כל חכם ומנהיג הוא אומן בקי וכו' ומי שאינו רגיל בה מאוד היאך יכול להורות לאחרים שיסמכו עליו וכו'. ע"כ. ובאמת מה שהיום יש מכוונים מיוחדים שיושבים שם ת"ח הבקיאים כדבעי בהלכות סת"ם וגם מבינים הדק היטב במקצועיות מלאכת קודש זו, הרי שזה המקום הטוב ביותר ליבחן בו. ובענין זה זכורני שפעם כשהיינו קבוצה בשימוש אצל הרב יוסף כהן שליט"א (בסוף השיעור בביהכ"ס בורוכוב) הגיע ת"ח גדול המוכר לכל, עם ס"ת בידו, וטען שיש לו עליו הרבה 'השגות', והתחיל לשאול את הרב יוסף כהן על הא ועל דא, וממש דבר אחרי דבר הרב דחה את כל 'טענותיו' בלי שום פקפוק, וראינו שהדברים כ"כ פשוטים שכל הלומדים שהיו שם תמחו על מה תלונתו, ואותו ת"ח יצא בבושת פנים. ודבר זה ג"כ תוכחה לרבים, שכשיש שאלה בהלכות סת"ם לא מהני ללכת רק לחכם (רב ביהכ"ס וכדו') וכן לא רק למומחה (סופר סת"ם) אלא ילכו לחכם שהוא גם מומחה בתחום זה, ובזה ילכו לבטח.

יב. בבאר היטב (יו"ד סי' א אות ז) מתיר שהרב יסמוך את בנו להיות שוחט לרבים, משום דעד א' נאמן באיסורים. וכ"כ שם בפ"ת (אות ב) בשם פנים מאירות, וכ"כ שם בהגהות רע"א ובהגהות

יריעות שלמה שעליהם בוחנים שם וודאי שהיית עומד בכור המבחן, לא רצו לחלות פני. יישר חילייהו, מהם יראו וילמדו.

י. בספר קול הרמ"ז (סוף תיקון ו) כתב שראוי לסופר שיהיה נשוי אשה. והו"ד במשנה"ס (סי' א בילקוה"ס) וכ"כ בשו"ת שבט הלוי (ח"ח סי' קעח והבאנו לשונו בהערה הקודמת) ובספר מאמר מרדכי (אליהו ח"א פ"א ס"ז) כתב שא"צ להודיע זאת לקונה. ולכאן זה תלוי ברמת ההידורים שמבקש הקונה, שאם מדובר באדם שמחפש סת"ם עם כל ההידורים המצויים כגון טבילה במקווה וכדו' הרי שגם זה אמור להיות חלק מההידורים הבסיסיים שמבקשים ברמה הזו.

יא. כתב הרמ"א (יו"ד סי' א ס"א) שהשוחט לא ישחט אם לא שחט מקודם ג' פעמים בפני 'חכם ומומחה בהלכות שחיטה', ובט"ז שם (אות ד) דקדק דברמב"ם וטור איתא רק שצריך לשחוט בפני 'חכם' ולא כתבו שצריך גם שיהיה 'מומחה', וכתב שודאי דעת הרמ"א דחכם לבד שאינו מומחה בהלכות שחיטה לא מספיק, וכן מומחה לבד שאינו תלמיד חכם גם לא מספיק, והטעם שהחכם יודע לבדוק אותו הדק היטב שבקי בהלכה ולא רק מן השפה ולחוץ, אבל חכם שאינו גם מומחה אינו מבין בדקות מעשה השחיטה ולכן אינו מספיק לראות כמה הוא אומן במלאכתו. וע"ש גם בפמ"ג. וכן האריכו בזה בשו"ע הרב (קו"א אות ו) ובכה"ח (אות לא). וה"ה לניד"ד שלא יהני רק להבחן אצל חכם על ההלכות אבל את מלאכת הכתיבה

יג. י"א שנותן תעודה שקיבל שכר על עבודתו הרי זה כדיין ועד שנטלו שכר שדינם ועדותם בטילה. אך המנהג שנותן התעודה נוטל שכר על עבודתו, דאין זה עדות אלא גילוי מילתא בעלמא."

יד. מותר לתת תעודה על קלף ובכתב סופר, אבל המנהג לתת תעודה מודפסת ומאויירת בהוד והדר."

עצי חיים

על פי שא"ז עדות אלא רק הסרת מכשול, עכ"פ כשלווקח סכום גבוה בעבור זה ודאי אסור גם משום גזל וגם משום שא"כ הרב נוגע בדבר ויש לדון שדיניו בטלים. ובערוך השולחן (שם אות כד) כתב וז"ל: יש מפקקים על הרבנים הנוטלים שכר מקבלה שנותנים לשוחט ובודק, ואין בזה שום איסור מדינא, דאין זה לא דין ולא עדות, אלא הודעה שהאיש הזה כשר לשחיטה ובדיקה, ושנחשוד את הרב שבשביל דמי הקבלה יטנו ליבו ליתן קבלה גם למי שאינו ראוי לכך ח"ו, אין שום רב חשוד בזה להכשיל את ישראל מכשול עולם בעד בצע כסף מעט, ולא דמי לשארי חשדות הנמצא בש"ס, וכן הסכים התבואות שור. וכן המנהג פשוט. עכ"ל. וכ"כ בכה"ח (שם אות לח).

יד. כתבו הפוסקים שאין לתת תעודה על קלף, משום מעשה שהיה באחד רמאי שלקח תעודה כזו ומחק את שם הסופר וכתב את שמו, וכיון שתעודה כזו יכולה להזדייף לכן יביאו תעודה רק על הנייר ששם א"א למחוק. כ"כ בבית לחם יהודה (יו"ד סי' א אות ו) וש"פ והו"ד בכה"ח (שם אות ס). ומ"מ נראה פשוט שה"מ בזמניהם שעל הנייר לא יכלו לזייף, אבל בזמנינו ובעונותינו שכל צרוע וכל זב וכל טמא לנפש שרוצה לזייף הרי שכלי המשחית בידו ומזייפים אף תעודות שעל הנייר, ומדפיסים תעודות לרוב ובכל החתימות וכל הכשרויות מצויות לפניהם כידוע לכל, ואף א"צ להיות מומחה גדול בשביל דברים שכאלו, ממילא כבר אין נפקא מינה על מה יכתוב משום שהכל בר זיוף הוא, ולכן מותר לתת תעודה אף על הקלף. ולצערנו ידוע בשער בת רבים שאף יש שמזייפים ומדפיסים מזוזות ומוכרים אותם לרבים. ומ"מ ממילא המנהג לתת תעודות המודפסות ולא רק מן הטעם הנ"ל, אלא משום שזה יותר זול ונוח לתת

מהרש"א, אבל ביד אפרים (שם) הביא לדעת הבית לחם יהודה (סי' א) שכתב להחמיר שתעודה מאב לבנו אינה כלום, והסיקו הפוסקים הנ"ל ע"פ השבות יעקב (ח"א סי' מד) שלכתחילה יקח סמיכה מאחר. וראה עוד בעקרי הד"ט (שם אות א) שכותב שכן המנהג שאב סומך לבנו, וכ"כ בכה"ח (אות מג) בשם ברכ"י (אות ה) להקל לתת סמיכה מאב לבנו. ומסיים הברכ"י וז"ל: ומיהו ראוי ליהור וליקח סמכא מאחר. וראה עוד בהערה הבאה שנתנית התעודה זה רק גילוי מילתא בעלמא ולכן קיל טפי.

יג. כתב בכנסה"ג (יו"ד סי' א) הגהות ב"י אות כ"ח) וז"ל: כתב עוד רש"ל בסי' הנזכר. המנהג נתפשט שאותן ג' תרנגולים ששוחט לפני החכם (עושים זאת כמבוחן לקבלת סמיכה) לוקח החכם בשכרו, וגם יש קצבה ושכר אל הרב במה שנותן לו אח"כ רשות לשחוט. ומנהג זה הוא רע בעיני, כי נראה כאילו נוטל שכר על עדותו שמעיד עליו, ואם כן עדותו בטלה, וכו' ולכן כל ירא שמים יתרחק מן הכיעור ומן הדומה לו ולא יהנה מהם לא מהמעות ולא מן התרנגולים אלא יהנה לעניים ולהקדש ע"כ. וכ"כ בדמשק אליעזר ובש"ך (ס"ק ו) עכ"ל הכנסה"ג. ומבואר מדבריהם שעל הרב נותן התעודה חל איסור לקחת שכר על זה משום דדמי לדיין או עד שנטלו שכר שדינם ועדותם בטלים. וראה ג"כ בשו"ע הרב (יו"ד סי' א בקו"א אות ז) שסובב הולך על דין זה, ומסיק שאין לרב לקחת שכר שהרי מה אני בחינם אף אתם בחינם, ומסיק שבדיעבד אם נטל שכר אין ההסמכה בטלה, ע"ש. אמנם בפמ"ג (שם ש"ד אות ו) הביא לדברי התבואות שור (אות יג) שהליץ בעד הרבנים שנוטלים ממון, משום דהוי כשכר בטלה שהרי אין להם עסק אחר, וכותב עליו הפמ"ג שאף

טו. חכם שהגיע להוראה אין חיוב שיהיה לו כתב סמיכה.^{טו}

עצי חיים

והרי התעודה זה כיהודה ועוד לקרא. וכ"כ בשו"ע הרב (יו"ד סי' א אות ט) שחכם שהגיע להוראה שא"צ ליטול קבלה, וכשרוצה לשחוט בתחילה, ששם יש דין שאין לשחוט לבד בתחילה מחשש שמא יתעלף, בדיעבד יש להקל כהראשונים שס"ל שלא חיישינן לעלפויי. עכ"פ מדבריו מבואר שמי שהגיע להוראה א"צ ליטול קבלה, וענין ההתעלפות אינה שייכת בכתיבת סת"ם ולכן יוכל לכתוב אף לכתחילה ללא נטילת רשות. ובפרט יש להוסיף שבד"כ באדם כזה שהגיע להוראה והוא מקצועי בתחום הכתיבה כדי שיוכל לכתוב, הרי כשהיה בתחילת דרכו ודאי נטל קבלה מחכם, ומאז רק עלה ונתעלה עד שנהיה בעצמו חכם וא"כ פשיטא שממשיך לכתוב ללא נטילת רשות חדשה.

תעודה מודפסת ללא עמל וטורח מאשר לכתוב על קלף.

טז. לעיל בדיני נתינת התעודה כתבנו, שנותן התעודה צריך שיהיה חכם ומומחה, הטעם במומחה כדי שיהיה מקצועי וידע שמקבל התעודה עושה כדבעי, וצריך שיהיה חכם, גם כדי שידע לבדוקו שלא יוכלו להערים עליו בקלות, וגם משום שאם על עצמו א"א לסמוך היאך מסמיך אחרים כמש"כ שם הפוסקים. וממילא שאותו המסמיך הרי שמדובר שעליו אפשר לסמוך משום שהגיע להוראה, וממילא אינו צריך לכתב סמיכה. ועוד כמש"כ לעיל שכתב הסמיכה אינו עדות אלא רק גילוי מילתא בעלמא, ות"ח זה הרי שמגולה ועומד רוב ידיעתו ובקיאותו